T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KUR'AN'DA BEŞERÎ NİTELİKLERLE ANILAN VARLIKLARIN TEFSÎRE YANSIMALARI

Muhittin AY
12908011

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Yusuf YAĞIR

Diyarbakır 2017

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KUR'AN'DA BEŞERÎ NİTELİKLERLE ANILAN VARLIKLARIN TEFSÎRE YANSIMALARI

Muhittin AY
12908011

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Yusuf YAĞIR

Diyarbakır 2017

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Kur'an'da Beşerî Niteliklerle Anılan Varlıkların Tefsîre Yansımaları" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

□ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

□ Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

□ Tezimin … yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

22/09/2017

Muhittin AY

KABUL VE ONAY

Muhittin AY tarafından hazırlanan "Kur'an'da Beşerî Niteliklerle Anılan Varlıkların Tefsîre Yansımaları" adındaki çalışma, 22/09/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı**,** Tefsîr Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

[İ m z a]

Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR

Prof. Dr. Nurettin TURGAY

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yusuf YAĞIR

ÖNSÖZ

Kur'an, insanlığı ahirette cennete götürmeden dünyada cenneti yaşatmak üzere gönderilmiş ilahi bir kitaptır. Dünyamızın cennete dönüşmesi ilahî kitabı anlamak ve yaşamaktan geçmektedir. Kur'an'ın yaşanabilir olması için anlaşılır olması gerekir. Kuşkusuz bu yüce kitabın bütününde ilahi mevhibeler bulunmaktadır. Büyük müfessirlerimizin vav harfine bir sayfa yorum yapmaları zaid görünmemelidir. Zira kâinat kitabının içine insanlığın faydasına güzel işaretler koyan rabbimiz, hayat kitabımız Kur'an'ın içine de sayısız işaretler koymuştur. Görevimiz bu kitabı okumak, anlamak ve yaşamaktır.

Biz de bu çalışmamızda Kur'an'da cansız ve canlı varlıklara yüklenilen insani özellikleri araştırma konusu olarak seçtik. Bu çalışmamızda gerek konunun seçiminde gerekse yol göstericiliği noktasında desteğini esirgemeyen ilk danışmanım Sayın Doç. Dr. İsmail Aydın Bey'e, tezi yazmaya başladığım andan itibaren maddi manevi desteğini esirgemeyen, bıkmadan ve mütevazilikle sorularımı cevaplandıran danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Yusuf Yağır Hocam'a teşekkürü bir borç biliyorum. Ayrıca tezimin teknik olarak hazırlanışında yardımcı olan Osman Şenlik kardeşime de teşekkür ediyorum.

Gayret bizden muvaffakiyet Allah'tandır.

Muhittin Ay

Diyarbakır 2017

ÖZET

Kur’an-ı Kerim insanlığa gönderilmiş son ilahî kitaptır. Bu yönüyle insanlığın saadetini hedeflemektedir. Bu ilahî kitap, inanç, ibadet ve ahlak gibi konuları merkeze almakla beraber değişik konular da ihtiva etmektedir. Evrenin yaratılışı, varlıkların yaratılışı gibi konular da bu kitapta yer almaktadır. Kur’an’daki her bir konu gerek müfessirler gerekse araştırmacılar tarafından araştırmaya konu olmuştur. İnanç, ibadet ve ahlak konularının araştırılmaya tabi tutulması gibi varlıkların yaratılışı, canlılar âlemi de müfessirler ve araştırmacılar tarafından ele alınmıştır.

Biz de bu çalışmamızda Kur’an’daki ayetlerde cansız varlıklar ile canlı varlıklara yüklenilen beşerî özelliklerin tefsirlere nasıl yansıdığını ortaya koymaya çalıştık. Yer ve gökyüzünün ağlaması, yer ve göğün emaneti yüklenmesi, haberlerini aktarmaları ayrıca hayvanlar âlemine dair beşerî özellikleri çalışmamızda inceledik. Kuşların insan gibi konuşmasını, karıncaların Hz. Süleyman ile diyalogunu, hayvanların “ümmet” olarak görülmesini, kıyametten önce yerden çıkacak bir canlının konuşmasını bu çalışmamızda araştırdık. Gaybî konular içinde kabul edebileceğimiz bu ayetlerin müfessirlerce nasıl yorumlandığını ortaya koyduk. Müfessirlerin yorumları ile beraber konumuzla ilgili her bir ayet için kendi değerlendirmemizi yaptık.

Sonuç olarak bu çalışmamız Kur’an’da beşerî niteliklerle anılan varlıklarla ilgili bütün ayetlerle ilgili yapılan değerlendirmeleri barındırdığından dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler

Kur’an, Canlılar Âlemi, Beşeri Özellikler, Tefsir.

ABSTRACT

The Qur'an is the last divine book sent to humanity. From this aspect, it aims at the happiness of the mankind. This divine book includes topics such as faith, worship and morality, as well as various topics. Topics such as creation of the universe and beings are also included in this book. Every subject in the Qur'an has been subject to investigation by both the researchers and the commentators. Like beliefs, worship and moral subjects being researched, the creation of beings and universe of livings has been addressed by commentators and researchers.

In this study, we tried to show how the humanitarian attributes casted to inanimate beings and living beings in the Qur'anic verses reflected in Tafsir. We have studied crying of the earth and sky, undertaking the relic by the earth and the sky, reporting its news, as well as the humanitarian characteristics of the animal world. We investigated in this study, birds speaking like human beings, the dialogue between Suleiman and ants, animals regarded as "ummah" and speak of a living creature emanating from the underground before the doomsday. We have shown how these verses, which we can accept among the unseen topics, are interpreted by the commentators. Along with the comments of the commentators, we made our own evaluations for each verse concerning the topic.

Consequently, this study is remarkable as it contains evaluations of all the verses related to the assets referred to in the Qur'an by humanitarian attributes.

Key words

Qur'an, World of Living, Humanitarian Characteristics, Tafsir.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**
ÖZET ..... **II**
ABSTRACT ..... **III**
İÇİNDEKİLER ..... **IV**
KISALTMALAR ..... **VI**
GİRİŞ **1**
1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ 1
2. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ 4

BİRİNCİ BÖLÜM

CANSIZ VARLIKLARIN BEŞERİ NİTELİKLERLE ANILMASI

1.1. VARLIKLARIN ALLAH'I TESBİH ETMESİ 5
1.2. GÖLGENİN ALLAH'A SECDE ETMESİ 13
1.3. GÖK GÜRÜLTÜSÜNÜN ALLAH'I TESBİH ETMESİ 15
1.4. DAĞLARIN DAVUD PEYGAMBERLE BERABER ALLAH'I ZİKRETMESİ 18
1.5. TAŞLARIN ALLAH'TAN KORKMASI 22
1.6. DAĞLARIN ALLAH KORKUSU İLE PARÇALANMASI 25
1.7. SABAHIN NEFES ALMASI 28
1.8. YERYÜZÜ VE GÖKYÜZÜNE İLAHÎ NİDA 29
1.9. YER VE GÖĞÜN ÖFKEDEN PARÇALANMASI 32
1.10. GÖKYÜZÜNÜN İLAHİ EMRE BOYUN EĞMESİ 34
1.11. EMANETİN GÖKLERE, YERE VE DAĞLARA TEKLİF EDİLMESİ 35
1.12. RÜZGÂRIN HZ. SÜLEYMAN'IN EMRİNE VERİLMESİ 39
1.13. GÖĞÜN VE YERYÜZÜNÜN İLAHÎ EMRE CEVAP VERMESİ 41

1.14. YÜCE ALLAH'IN ATEŞE "SERİN VE SELAMET OL" DİYE EMRETMESİ 43
1.15. YERYÜZÜNÜN HABERLERİNİ AKTARMASI 46
1.16. DENİZİN EMRE UYMASI 49
1.17. GÖKLERİN VE YERİN AĞLAMASI 51
1.18. CEHENNEMİN KONUŞTURULMASI 54
1.19. CEHENNEMİN ÖFKELENMESİ 55
1.20. AMEL DEFTERİNİN KONUŞMASI 57

İKİNCİ BÖLÜM

İNSAN DIŞINDAKİ CANLI VARLIKLARA BEŞERÎ NİTELİKLER YÜKLENMESİ

2.1. HAYVANLARIN "ÜMMET" OLARAK NİTELENDİRİLMESİ 61
2.2. KUŞLARIN ALLAH'I TESBİH ETMESİ 65
2.3. KARGANIN İNSANA MODEL KILINMASI 68
2.4. BAL ARISINA VAHYEDİLMESİ 70
2.5. KUŞLARA BEŞERÎ ÖZELLİKLERİN VERİLMESİ 74
2.5.1. Kuşlara Has Bir Dilin Olması 74
2.5.2. Kuşların Hz. Süleyman'ın Emrine Verilmesi 78
2.6. HÜDHÜD KUŞUNUN KONUŞMASI 80
2.7. KARINCALARIN KONUŞMASI 85
2.8. BALIĞIN İLAHİ EMRE UYMASI 90
2.9. YERDEN ÇIKACAK BİR CANLININ (DÂBBETÜ'L-ARZ) İNSANLARLA KONUŞMASI 93
2.10. EBABİL KUŞLARININ İLAHİ EMRE UYMASI 98
2.11. İNSANIN ZÜRRİYETİNİN KONUŞMASI (EZELİ SÖZLEŞME) 104
2.12. AHİRETTE ORGANLARIN KONUŞMASI VE ŞAHİTLİK ETMESİ 111
SONUÇ 116
KAYNAKÇA 119

KISALTMALAR

c.	Cilt
Çev.	Çeviri
h.	Hicri
s.	Sayı
İFAV	İlahiyat Fakültesi Vakfı
Nşr.	Neşriyat
Thk.	Tahkik Eden
Vd.	Ve diğerleri
v.	Vefat Tarihi
yy.	Yayınları

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İslam dünyası için araştırmacılar üç krizden söz ederler. Birinci kriz, Müslümanların Yunan felsefesi ile karşılaşmalarıdır. Müslümanlar bu durum karşısında zorlansalar da bu krizi dönüştürmeyi başarmışlardır. İkinci kriz, Moğolların İslam dünyasını talan hareketidir. Her ne kadar Moğollar görünürde başarı sağlamışlarsa da İslam kültürü karşısında erimekten/müslümanlaşmaktan kurtulamamışlardır. Bu iki kriz tecrübesini Müslümanların güçlü bir Kur'an telakkisi sayesinde atlattıkları konusunda yaygın bir görüş mevcuttur. Üçüncü kriz ise sanayi inkılabı ile birlikte Müslümanların siyasi, kültürel ve askeri bakımdan batı dünyasına karşı yenilmesidir. Bu krizden hâlihazırda bile çıkamadığımız görülmektedir. Bu kriz İslam dünyasında ciddi kırılmalara, gruplaşmalara yol açmıştır. İbn Haldun meşhur eseri Mukaddime'de "mahkûmlar hâkimleri taklit eder" [1] diyerek belki de zamanımızdaki bu krizin etkilerinin sebebine ışık tutmuştur. Batı karşısındaki bu yenilgimiz bizi batıya özenmekle bırakmamış, bazen aynı zihinsel kodlarla düşünmemizi sağlamıştır. Belki de krizin aşılamamasının ve yeni bir medeniyet tasavvuru oluşturamamamızın önündeki en büyük engellerden biri budur. Batı medeniyeti, dünyayı "emanet" olarak görmemiş, "kâr" endeksli bir anlayışla dünyamızı talan etmekten kaçınmamıştır. Yani dünyaya, Allah'a ve insana farklı bakmasının neticesi olarak düzeni bozmuştur. Allah'ı hayatın dışına itmiş, dünyayı kendi öz malı gibi algılamış, insanı ise kimi zaman "birbirinin kurdu" şeklinde

[1] İbn Haldun Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî, **Mukaddime,** çev: Halil Kendir, İmaj İç ve Dış Tic, Ankara, 2004, c.1, s.200-201.

tanımlamıştır. Batı uygarlığı hayatı bu şekilde dizayn etmiştir. İslam düşüncesi ise hayatın merkezine Allah'ı koyarak bir dünya görüşü ortaya koymuş, dünyayı ve içindeki diğer canlıları, bize bırakılmış bir "emanet" insanı ise bütün yaratılmışların en üstünü olarak kabul etmiştir. Kuşkusuz bu anlayışın İslam dünyasında yer etmesinin en önemli sebebi yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an hayatın merkezine Allah'ı koyarken, insan dışında diğer varlıkların da Allah ile irtibatına açık bir şekilde değinerek adeta cansız görünen kâinata ruh bahşetmiş, hayvanları konuşturarak insan dışındaki varlıkların dünyadaki konumlarının önemini anlatmak istemiştir. Bu yönüyle İslam, insanlığa yeni bir hayat görüşü ve medeniyet önermektedir. Yine Kur'an'ın gayb âlemine dair söylemleri sadece geçmiş ve geleceği kapsamamaktadır. Kur'an, varlıklarla ilgili bilimin tam olarak çözemediği gaybi meseleleri de farklı bir bakış açısıyla ele almaktadır. Bu yönüyle araştırılması gereken bir konu olarak insan dışındaki varlıkların Kur'an'da ele alınış şekli de önem arz etmektedir.

İşte bu çalışmamızda insan dışındaki varlıkların Kur'an'da nasıl vasf edildiklerini Kur'an'ın penceresinden aktarmaya çalışacağız. Bunu yaparken klasik tefsirlerle başlayarak bir yolculuğa çıkacak, dönem dönem Müslümanların düşünce yapılarının izini sürmeye çalışacağız. Acaba Kur'an'daki bu anlatılar anlatım sanatı mıdır? Bilimin de tam olarak muttali olamadığı insan dışındaki varlıklara dair Kur'an'ın tasavvuru nedir? İşte araştırmamızda bu sorulara cevaplar aramaya çalışacağız. Ayrıca günümüze ulaşınca Sanayi İnkılabı ile birlikte değişen zihinsel kodlarımızın geleneksel İslam düşüncesinden ne kadar koptuğunu anlamaya çalışacağız.

Çalışmamızın birinci bölümünde "cansız" varlıklara beşeri nitelikler atfeden Kur'an ayetlerini ele alacağız. Allah'ın yerleri ve gökleri çağırmasını ve onların da emre amade olmalarını, yere vahyetmesini, yerin, göğün ve dağların Allah'ı tesbihini, taşların Allah korkusundan yuvarlanmasını ve emanetin göklere, yere teklif edilmesi gibi ayetlerin tefsir dünyasındaki izdüşümlerini yansıtmaya ve anlamaya çalışacağız. Söz konusu ayetler lafzî anlamları ile mi anlaşılmalı; yoksa bu ayetlerde Arap dilinin belagat kuralları mı aranmalıdır? Kuşkusuz Kur'an'ın anlaşılmasında İslami ilimlerin bilinmesi ne kadar gerekli ise Kur'an dili olan Arapçaya ait edebîyat

kurallarının da bilinmesi o derece önemlidir. Söz konusu ayetler mecaz içeren ifadeler mi yoksa bizatihi hakikatin kendisi midir? Çalışmamızda bu konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışacağız.

İkinci bölümde ise hayvanlara yüklenilen insani özelliklerin Kur'an'daki anlatılarının izini tefsirlerden bulmaya çalışacağız. Karıncaların konuşmasını, Hüdhüd'ün Hz. Süleyman ile karşılıklı diyalogunu, Allah'ın arıya vahyini, ebabil kuşlarının fil sürüsünü helak etmesini, balığın Yunus peygamberi karaya taşımasını, Dabbet'ül-arzı, (konuşan canlı/hayvan) gibi ayetlerin tefsir ilmine yansımalarını inceleyeceğiz. İlk dönem ya da Müslümanların hâkim dönemlerinde bu ayetleri anlama durumu ile günümüz dünyasında Müslümanların bu ayetleri anlamasını yer yer karşılaştırıp analiz edeceğiz. Bu ayetlerin içeriğinde mucize konusuna da değinilecektir. Ayrıca bu bölümle beraber ilk bölümde de mucize kokusunu hissettiren ayetlerin geçmişte ve günümüzdeki algılanışı üzerinde durmaya çalışacağız. Zira modern zamanlarla birlikte "mucize" algısındaki değişikliklerde de farklılıklar göze çarpmaktadır. Özellikle mucize ile ilgili ayetleri incelerken zamanlar arası farkı ortaya koymaya çalışacağız.

2. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ

Tezimizi yazarken klasik ve çağdaş tefsirler başta olmak üzere geniş bir yelpazeden faydalandık. Rivayet tefsirlerinden Taberî'nin *Câmi'ul-Beyân an-Te'vilî Ayi'l- Kur'an* adlı eserinden, İbn Kesîr'in *Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim,* Ebu'l-Leys Semerkandî'nin *Tefsîru'l Kur'an*'ından istifade ettik. Dirayet tefsirlerinden Razî'nin *Mefatihu'l-Gayb'*ından, Zemahşerî'nin, *el-Keşşâf'*ından, Kâdı Beydavî'nin, *Envaru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl'*ini inceledik. Yine sufî müfessirlerden İbn Acibe el-Hasenî**'**nin *el-Bahr el-Medîd fi Tefsiri'l-Kur'an'il-Mecid*'i, Necmuddin Kübra, *et-Te'vilatun Necmiyye fi't-Tefsirî Îşarî* gibi eserlerinden istifade ettik. Sözlük kullanımında ise İbn Manzur'un *Lisanu'l Arab* ile Ragıb el-İsfahanî'nin *el-Müfredât* adlı eserlerinden yararlandık. Bu klasik kaynakların yanı sıra günümüzde yazılmış çağdaş tefsir çalışmalarından da istifade ettik. Said Nursî'nin Risale-i Nur Külliyatı, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili,* Seyyid Kutub'un *Fizilâli'l-Kur'an,* Ebu'l Ala Mevdudî'nin *Tefhîmu'l-Kur'an,* Mahmut Toptaş'ın *Şifa Tefsiri*, Vehbe Zühayli'nin *et-Tefsirü'l-Münir*, Celal Yıldırım'ın *İlmin Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraktar Bayraklı'nın *Yeni Bir Yaklaşımla Kur'an Tefsiri* gibi müfessirlerin görüşlerine başvurduk. Ayrıca son dönemde ortaya çıkan tefsiri meal çalışmalarına da baktık. Bu manada Muhammed Esed'in *Kur'an Mesajı*'nı Mustafa İslamoğlu'nun *Hayat Kaynağı Kur'an* ile Recep İhsan Eliaçık'ın *Yaşayan Kur'an* adlı eserlerini inceledik. Ayetlerin mealleri için, birçok meale müracaat etmekle beraber, ağırlıklı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan Kur'an-ı Kerim Meali'ne başvurduk.

BİRİNCİ BÖLÜM
CANSIZ VARLIKLARIN BEŞERİ NİTELİKLERLE ANILMASI

İnsanlığı hidayete ulaştırmak için gönderilen ilahî kitabımız Kur'an, inanç, ibadet ve ahlak dışında bazı farklı konulara yer verir. Varlıklar âleminin yaratılışından bahseden Kur'an, bu alana ait bazı bilgiler aktarır. Bu bilgilerin bir kısmı somuttur. Test edilmesi, deneye tabi tutulması imkân dâhilindedir. Ancak bazı ayetlerde verilen bilgiler ise soyut/gaybî olduğundan tam manasıyla ortaya konması mümkün değildir. İnsana ait özelliklerin cansız varlıklara yüklendiği ayetler de sözünü ettiğimiz gayb âlemine dair ayetlerdir. Varlıklara ait bu gaybî bilgiler üzerine düşünmek ve araştırmak ayetlerin anlaşılması noktasında önemlidir. Çalışmamızın birinci bölümünde Kur'an'da cansız varlıklara yüklenilen beşeri niteliklerle ilgili otuz ayet tespit ettik. Bu bölümde varlıkların tesbihi, secdesi, öfkelenmesi, ağlaması… vb. insanî özelliklerle ilgili müfessirlerin yaklaşımlarını ele alarak değerlendirme yapacağız. Söz konusu ayetlerde cansız varlıklara yüklenilen beşerî niteliklerin Kur'an'ın anlatım sanatı mı, mecaz mı yoksa hakikat mi olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

1.1. VARLIKLARIN ALLAH'I TESBİH ETMESİ

Kuran'da tabiattaki varlıkların tümünün bir zikir veya tesbih halinde olduklarını anlatan ayetler bulunmaktadır. Kur'an'da toplamda altı ayet tabiattaki bütün varlıkların Allah'ı tesbih ettiğini anlatır. Bu ayetlerden beşi, göklerdeki ve yerdeki her şeyin Allah'ı tesbih ettiğini ifade eder.

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih etmektedir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."[2]

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمٰوَاتُ السَّبْعُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَاِنْ مِنْ شَىْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهٖ وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ اِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا

"Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tesbih ederler. Her şey O'nu hamd ile tesbih eder. Ancak, siz onların tesbihlerini anlamazsınız. O, halîm'dir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır."[3]

Yukarıdaki ayetlerde görüldüğü gibi bütün kâinat Allah'ı tesbih etmektedir. Müfessirler bu tesbihatın niteliğiyle ilgili değişik görüşler serdetmişlerdir. Bu görüşlere geçmeden önce tesbih kelimesinin kökeni hakkında kaynaklara inmek faydalı olacaktır. Kökü "sebehe" olan tesbih, Allah Teâlâ'nın bütün noksan sıfatlardan tenzih edilmesidir." Sebehe" suda veya havada hızlı gitmektir. Güneş, ay ve gezegenlerin yörüngede geçişi için bu kelimenin muzarisi kullanılır.[4]

Tesbih, Yüce Allah'ı tenzih etmektir. Asıl anlamı, Yüce Allah'a ibadet etmek konusunda hızlı hareket etmektir. Kelime kötülükler konusunda kullanıldığı gibi, iyi işleri yapmakla ilgili olarak da kullanılır. Bu anlamda, Allah onu (kötülüklerden) uzaklaştırsın, denilmektedir. Tesbih kelimesi, ister söz, ister fiil, ister niyet olsun bütün ibadet şekillerini kapsamaktadır.[5]

Yine tesbih kavramını Fahreddin Razî (v.606/1209), Allah'ın kötü işleri işlemekten uzak olması şeklinde yorumlar. Razî'ye göre tesbih, Allah'ın zatının,

---

[2] Hadid, 57/1, Haşr 59/1, Cuma, 62/1, Tegâbun, 64/1.
[3] İsra, 17/44.
[4] İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî, **Lisanu'l-Arab,** Daru'l-Sadr, Beyrut, 1990, c.2, s.740.
[5] el-İsfehanî, Ömer b. Abdurrahman es-Sârîsî, er-Râġıb, **el-Müfredat,** Daru'l-Kalem, Şam, 1992, s.392.

sıfatlarının, fillerinin isimlerinin ve hükümlerinin kötü şeylerden uzak olması demektir.[6]

Tesbih kavramını bu şekilde yorumlayan dilci ve müfessirler "kâinatta her şeyin Allah'ı tesbih ettiğini" belirten ayetleri yorumlamada iki gruba ayrılmışlardır. Müfessirlerin bir kısmı kâinattaki her şeyin Allah'ı bizzat tesbih ettiklerini yalnız insanların varlıkların tesbihlerini anlamadığını ifade ederken, diğer bir kısmı ise bu tesbihi, verilen görevleri yerine getirme şeklinde değerlendirmişlerdir. Müfessir ez-Zeccac (v.311) ve Razî'ye göre bu tesbih dille yapılan tesbihat şeklinde anlaşılmamalıdır. Dağların ve yerin tesbihi, Allah tarafından kendilerine verilen görevlerin uygulanmasıdır. Razi, dağların, taşların tesbihinin imkânsız olduğunu tesbihin sadece akıllı varlıklara has bir özellik olduğunu belirtir. Ayette geçen *"siz onların tesbihini anlayamazsınız"* ifadesinin inanmayan inkârcı kavimler için olduğunu ifade eder.[7] Razî'ye göre *" yedi gökle, yer ve bunların içinde bulunanlar onu tesbih ederler"* [8] ayetinde kastedilen mana yer ve gök arasında yaşayan mükelleflerdir. Yani yer ve gök arasındaki mükelleflerin tesbihi, gerçek anlamda kullanılırken mükellef olmayan cansız varlıkların tesbihi ise mecazî anlamdadır.[9]

Zemahşerî (v.538/1143), ilgili ayetin tefsirinde cansız varlıkların tesbihinin lisanı hal ile olduğunu ifade eder. "onların tesbihini anlayamazsınız." İfadesinde ise muhatabın müşrikler, kâfirler olduğunu belirtir.[10]

Kâdı Beydâvî (v.685/1286), İsra suresinin 44. ayetinin tefsirinde varlıkların lisan-ı hal ile Allah'ı tesbih ettiklerini ifade eder. "Fakat siz onların tesbihlerini anlayamazsınız." İfadesinin muhatabının ise müşrikler olduğunu belirtir. Beydâvî'nin

---

[6] Razî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî, **Mefatihu'l-Gayb**, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1981, c.2, s.182.
[7] Razî, **Mefatihu'l-Gayb**, c.20, s.217.
[8] Hadid, 57/1.
[9] Razî, **Mefatihu'l-Gayb**, c.14, s.220.
[10] Ebu'l Kasım Carullah b. Mahmud bin Ömer b. Muhammed ez- Zemahşerî, **el- Keşşâf an Hakâiki Ğavamizi't-Tenzîl ve Uyuni'l-Ekavîl fî Vücûhi't-Te'vîl,** Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995,c.3, s.522.

de varlıkların tesbihini mecazî manaya hamledip lisan ile yapılan tesbihi kabul etmediği görülmektedir.[11]

İbn Acibe (v.1224/1809), ilgili ayetin tefsirinde Kâdı Beydâvî'den delalet yoluyla tesbihatın yapıldığına dair alıntıyı yaptıktan sonra ehl-i sünnete ve ehl-i keşfe göre tesbihin lafzi olduğunu belirtir. Konuyla ilgili bazı hadis rivayetlerini de zikreder.[12]

Ayetlerdeki tesbihi mecazî değilde gerçek anlamıyla kabul eden müfessirlerden biri de İmam Taberî'dir (v.310/922). Taberî, hadislerden yola çıkarak insan dışındaki varlıkların da kendi lisanlarıyla tesbih ettiklerini söyler. Taberî, bu görüşüne delil olarak Abdullah b. Mesud'un "yemek yerken yemeğin Allah'ı tesbih ettiğini gördüm" rivayetini[13], Cabir b. Abdullah'ın peygamberimizin (s.a.v) hutbe verdiği kütüğün ağlaması rivayetini nakleder. Bu iki hadiste de görüldüğü üzere cansız kategorisinde görülen iki varlığın tesbihinin dille yapıldığı anlatılmaktadır.[14]

Te'vilatu'n Necmiyye müellifi Necmuddin el-Kübra (v.618/1221), ruh sahibi varlıkların lisanları ile Allah'ı tesbih ettiklerini belirtir. Ruhsuz varlıkların zikri ise meleklerin zikri gibidir. Cemadatın zikrini ispat sadedinde Yasin suresi 83. ayetini delil olarak getirir. Ayrıca yüce Allah'ın kudreti gereği kıyametin kopma anında yeryüzünün dile geleceğini Zilzal suresi dördüncü ayetiyle ispat etmeye çalışır.[15] Görüldüğü üzere sufî müfessirimiz kâinattaki varlıkların tesbihini ikiye ayırmaktadır. Ruh sahibi varlıkların tesbihinin dille olduğunu belirtir. Ruhu olmayan varlıkların tesbihinin ise melekutî bir şekilde olduğunu ifade etmektedir.

el-Kurtubî (v.671/1272), İsra suresinin 44. ayetinin tefsirinde tesbihin mecazî olmadığını varlıkların bizzat Allah'ı kendi lisanlarıyla tesbih ettiklerini ifade eder.

---

[11] Beydâvî, **Envaru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,** çev: Şadi Eren, Işık yy. İstanbul, 2013, c.2, s.296.
[12] İbn Acibe el-Hasenî**, el-Bahr el- Medîd fi Tefsiri'l-Kur'an'il-Mecid**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010, c.4, s.95-97.
[13] Buharî, **Sahih,** Peygamberlik Alametleri Babı, 3579 nolu Hadis.
[14] Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, **Cami'ul-Beyân an-Te'vilî Ayi'l-Kur'an**, Kahire, 2001, 2.baskı, c.14, s.606-607.
[15] Necmuddin Kübra, **et-Te'vilatun-Necmiyye fi't-Tefsiri Îşarî,** Beyrut, 2009, 1. Baskı, c.4, s.87

Eğer varlıkların tesbihi hal ile olsaydı bu tesbihi herkes anlayabilirdi. el-Kurtubî'ye göre hem bu ayette hem de dağların Hz. Davud ile tesbihini ifade eden Enbiya 79. ayetinde geçen "tesbih" lafzi bir tesbihtir.[16]

Müfessir Hazîn'e (v.741/1341) göre İsra suresi 44. Ayetin belirtilen tesbih, lafzi tesbihtir. Hayvanlar ve bitkiler Allah'ı lafzi olarak tesbih eder. Su aktığı müddetçe, yapraklar ağaçta olduğu müddetçe Allah'ı tesbih ederler. Vahşi hayvanlar ise bağırdıkları zaman Allah'ı tesbih ederler.[17]

Ebu'l-Leys el-Semerkandî (v.860/1455), varlıkların dilleriyle Allah'ı tesbih ettiklerini belirtir. Semerkandî, Mücahid'den naklen dağın, taşın ve toprağın zikrinin "subhanallahi ve bihamdihi" şeklinde olduğunu ifade eder. [18]Yine Hadid suresinin birinci ayetinin tefsirinde Semerkandî, Hasan Basri'den *" eğer sizler evinizin içindeki varlıkların tesbihini duymuş olsaydınız evlerinizde duramazdınız"* rivayetini de aktararak kâinattaki tüm varlıkların Allah'ı bizzat tesbih ettiğini ifade eder.[19]

el-Bursevî (v.1137/1725), İsra suresinin 44. ayetinin tefsirinde tesbihin mecazî olmadığını varlıkların Allah'ı kendi dilleriyle tesbih ettiklerini ifade eder. Tabiin dönemi müfessirlerinden Mücahid, İkrime ve Nehaî gibi âlimlerin de tesbihi kavlî olarak yorumladıklarını belirtir. Bursevî, İbn Abbas'ın Hz. Davud'un dağlarla beraber yapmış olduğu tesbihin de bu minvalde olduğu şeklindeki görüşünü bu ayetin tefsirinde aktarır.[20]

Çağdaş müfessirlerden Seyyid Kutub (v.1966), arınmış bir ruh ile kâinata yönelindiğinde bütün kâinatın Allah'ı tesbih ettiğinin görüleceğini ifade eder. Kutub'a göre bütün taşlar, çakıllar, tohumlar, yapraklar, çiçekler ve meyveler,

---

[16] İmam Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an,** Risale Müessesesi, Beyrut, 2006, 1.baskı, c.13, s.89-90.
[17] Alaaddin ali bin Muhammed Hazîn el Bağdadî, **Tefsîru'l-Hazîn**, Daru'l-Yemame, Beyrut, 1994, c.3, s.1703.
[18] Ebu'l-Leys Semerkandî, **Tefsiru'l Kur'an**, çev: Mehmet Karadeniz, Sezgin Neşriyat ve Ciltevi, İstanbul, 2008, c.4, s.33.
[19] Semerkandî, **Tefsiru'l-Kur'an**, c.6, s.141.
[20] İsmail Hakkı el-Bursevî, **Ruhu'l-Beyân Tefsiri,** Mektebetu Osmaniyye, Beyrut, h.1331, c.5, s.160.

bitkiler, ağaçlar, haşarat ve sürüngenler Allah'ı tesbih ederler. Demek ki Kutûb da lafzi tesbihin varlığını kabul etmektedir.[21]

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (v.1942), Hadid suresinin 1. ayetinin tefsirinde bu tesbihin gerçek anlamıyla olabileceği gibi mecazî anlamının da olabileceğini söyler.[22] Yine İsra suresinin 44. ayetinin tefsirinde müfessirlerin çoğunun varlıkların tesbihini hal dili ile anladıklarını belirtir. Ancak Alusî (v.1854) gibi müfessirler ve İbn Arabi (v.1240) gibi mutasavvıflar varlıkların tesbihini hadisler doğrultusunda lafzi olarak anlamışlardır.[23]

Muhammed Esed (v.1992), meâl-tefsirinde kâinattaki bütün varlıkların Allah'ın kudret sanatını müşahede ettiğini belirtir. Ona göre sadece insan, kâinattaki ilahi tecellilere kördür.[24] Esed'in bu yaklaşımından onun varlıkların tesbihini mecazî anladığı görülmektedir.

İzzet Derveze (v.1984), tefsirinde müfessirlerin "garip ve zorlama" rivayetlerle varlıkların tesbihini lâfzî anlamda anladıklarını belirtir. Derveze' ye göre ayetlerin siyak-sibakından çıkan sonuç lafzi tesbih değil, mecazî tesbihtir.[25]

Bayraktar Bayraklı, İsra suresinin 44. ayetinin tefsirinde bütün kâinatın Allah'ı hamd ile tesbih ettiğini belirtir. Maddenin içindeki atomların bizim Kâbe'yi tavaf etmemiz gibi birbiri etrafında döndüğünü hem yaratıcısını tanıttığını hem de Allah'ı eksikliklerden uzak tutacak şekilde hamd ile tesbih ettiğini ifade eder.[26] Bu yorum biçimiyle Bayraklı'nın lâfzî tefsir anlayışında olduğunu görmekteyiz.

---

[21] Seyyid Kutub, **Fi Zilâli'l-Kur'an,** çev: Bekir Karlıağa ve diğerleri, Çelik yayınevi, İstanbul, 1993, c.9, s.328, 329.
[22] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili,** Azim Dağıtım, İstanbul, 2002, c.7, s.417.
[23] Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili,** c.5, s.305.
[24] Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret yy. İstanbul, 2002, s.533.
[25] İzzet Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, çev: Şaban Karataş, Ekin yy, İstanbul, 1998, c.2, s.348
[26] Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri,** Bayraklı yayınları, İstanbul, 2001, c.11, s.278.

Celal Yıldırım, İsra suresinin 44. ayetinin tefsirinde bölünemez sanılan atomun bölünmesiyle bu ayetin daha iyi anlaşıldığını belirterek olaya bilimsel delillerle yaklaşır. Atomun parçası olan elektronlar çekirdeğinin etrafında dönerek hem Allah'ın kudretini hem de ismini anmaktadırlar. Kâinatın küçük prototipi olan elektronlardan büyük güneş sistemlerine kadar bütün kâinat hem Allah'ın büyüklüğünü göstermekte hem de hamd ile Allah'ı tesbih etmektedir. Canlı- cansız her şeyin Allah'ın sanatını haykırdığını ifade eden Yıldırım, en ilkel insanların bile estetik anlayışına sahip olduğunu belirtir. Ünlü Fizikçi Einstein'in "*Benim tanrı görüşüm, anlaşılmayan evrende kendini gösteren üstün bir düşünüş kudretinin mevcudiyetine kuvvetle ve heyecanla inanmaktır.*" Sözüne yer veren Yıldırım, Allah hakkında derin ilmi olmayan bu âlimin bile kâinat karşısında yüce Allah'ın sanatını itiraf etmek durumunda kaldığını ifade eder.[27]

Mahmut Toptaş da tefsirinde bilimin ilerlemesiyle "çiçeklerin dili" olduğunun anlaşıldığını yani her canlının kendisine has bir tarzının olduğunu Yunus Emre'ye ait şu şiirle ifade eder:

Dağlar ile taşlar ile

Çağırayım mevlam seni.

Seherdeki kuşlar ile

Çağırayım mevlam seni.[28]

Yukarıda ismi verilen müfessirlere ek olarak İbn Arabî (638/1240) gibi mutasavvıflar da kâinatta her şeyin canlı olduğunu dolaysıyla canlı olan kâinatın Allah'ı tesbih ettiğini savunur. İbn Arabî'ye göre kâinat canlıdır. Kâinat canlı olduğu gibi varlık da birlik halindedir. Temel düşüncesi vahdet-i vücud olan İbn Arabî ayet, hadis ve keşifler ile bu düşüncesini ispat etmeye çalışır. İbn Arabî "her şey O'nu

---

[27] Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, Anadolu Yayınları, Ankara, 1991, c.7, s.3509-3510.

[28] Mahmut Toptaş, **Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri**, Cantaş Yayınları, İstanbul, 2008, c. 4, s.429

tesbih eder lakin siz tesbihlerini anlamazsınız." [29] Ayetini de bu fikirlerini delillendirmek için kullanır. İbn Arabî bu düşüncesini iki öncüle dayandırır.

Birinci öncül: Her şey Allah'ı tesbih eder ya da her şey Allah'a secde eder.

İkinci öncül: Tesbih eden her şey canlıdır.

Böylelikle İbn Arabî bu öncüllerden vahdet-i vücud fikrini ortaya koyar.[30]

Yine mutasavvıf Abdulkadir Geylani (v.561/1166), eşyanın bütünüyle Allah'a tabi olduğunu belirterek eşyanın kulluğunu ikrar ettiğini belirtir. Geylanî, İsra suresi 44. ayetini buna delil olarak gösterir. İbn Arabi gibi Geylanî'nin de tesbihi lafzi şekilde anladığı görülmektedir.[31]

Kâinattaki tüm varlıkların Allah'ı zikrettiği düşüncesine katılan âlimlerden biri de Said-i Nursî (v.1960)'dir. Said-i Nursî, Risale-i Nur Külliyatı'nda kâinatın zikir halinde olduğunu, hatta kedilerin "ya rahim" diyerek zikrettiğini Kur'an'daki İsra suresi 44. ayetine dayanarak ortaya koyar.[32]

Görüldüğü üzere müfessirler varlıkların tesbihi ile ilgili iki görüş ortaya koymuşlardır. Razî, Kâdı Beydâvî ve Zemahşerî gibi müfessirlere göre cansız varlıkların tesbihi mecazî anlamda olup bu varlıklar Allah'ın varlığına birliğine işaret ederler. Bu varlıkların tesbihi, Allah'ın emirleri doğrultusunda hareket etmeleridir. Bu müfessirlere göre cansız varlıkların zikri kavlî değil hal iledir. Taberî, Kurtubî ve bazı sufî müfessirlere göre cansız varlıkların zikri mecazî olmayıp hakikatin kendisidir. Bu müfessirlerin varlıkların tesbihini hakikat olarak kabul etmelerinde hadis rivayetleri etkili olduğu düşünülmektedir. Bu konuda çok sayıda rivayetin olduğu da vakidir. Ayrıca ayetlerde hamd ile tesbih yapıldığının belirtilmesi de kavlî tesbihin anlam açısından daha doğru olduğu tezini güçlendirmektedir. Yine bütün

[29] İsra, 17/44.
[30] İbn Arabî, **Fütuhat**, çeviri: Ekrem Demirli, Litera Yayınları, İstanbul, 2012, c.4, s.177.
[31] Muhyiddin Ebû Muhammed Abdulkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost el-Geylânî, **Fütûhu'l-Gayb**, Çeviri: İlyas Aslan, Derya Çakır, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.32-33.
[32] Said Nursî, **Mektubat,** Zehra yayıncılık, İstanbul, 2012, s.93.

cemadatın kavlî olarak Allah'ı tesbih ettiği düşünüldüğünde çok canlı bir evren tasavvuru da insan zihninde belirir. Kur'an'ın Enbiya suresi 79. Ayetinde Hz. Davud'un dağlar ve kuşlar ile zikrinin konu edilmesi tezimizi güçlendirmektedir. Ayrıca maddede var olan olağanüstü haller bu tezin çok da yabana atılmaması gerektiğini göstermektedir. Şüphesiz en doğrusunu Allah bilir.

1.2. GÖLGENİN ALLAH'A SECDE ETMESİ

وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ

"Göklerde ve yerde kim varsa, ister istemez kendileri de gölgeleri de sabah akşam Allah'a boyun eğer."[33]

اَوَ لَمْ يَرَوْا اِلٰى مَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَىْءٍ يَتَفَيَّؤُا ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلّٰهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ

"Allah'ın yarattığı şeyleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri Allah'a secde ederek ve tevazu ile boyun eğerek sağa ve sola dönmektedir."[34]

Bu iki ayette yaratılmış varlıkların gölgelerinin kendileri istemese bile Allah'a boyun eğdiği, secde ettiği ifade edilmiştir.

Taberî, bu ayetlerden Ra'd suresinin 15. ayetinin Allah'ın yüceliğine ve kahredici bir güce sahip olduğuna işaret ettiğini belirtir.[35]

Razî, bu ayetin tefsirinde iki görüş belirtir. Birinci görüşe göre secde, alnı yere koymak olduğundan sadece akıllı varlıklar olan insan, melek ve cinler bilinçli olarak Allah'a secde ederler. Fakat kâfirler secde etmezler. İkinci görüşe göre bütün kâinat Allah'ın emri ve gücü altındadır. Buradaki secde bu manadadır. Gölgelerin secde etmesi meselesine gelince Razî, başka müfessirlerin görüşlerini aktarır. Buna göre kâfir, Allah yerine başkasına secde etse de gölgesi Allah'a secde etmektedir.

[33] Ra'd, 13/15.
[34] Nahl, 16/48.
[35] Taberî, **Camiu'l-Beyân,** c.13, s.492-493.

Mücahid, ise müminin gölgesinin isteyerek kâfirin gölgesinin ise istemeyerek Allah'a secde ettiğini belirtir. Bu görüş birinci görüştür. İkinci görüşe göre ise gölgelerin secdesi, varlıkların Allah'a teslim olmalarıdır.[36]

Zemahşerî, gölgelerin secdesinden maksadın kâinatın Allah'a boyun eğmesi olduğunu belirtir. Zemahşerî'ye göre gölgelerin secdesi mecazî bir anlatımdır.[37]

el-Kurtubî, Ra'd suresi 15. ayetinin tefsirinde, bu ayetle ilgili nakillerde bulunur. "İbnu'l-Enbarî der ki: "Gölgelere akıl verilir, onlar da bu akılları ile secde eder ve Allah'a saygı ile itaat ederler. Nitekim dağlara anlama ve kavrama kabiliyeti verilerek onlara hitap edildiği ve onların da buna karşılık verdiği belirtilmektedir."el-Kuşeyrî der ki: "Böyle bir açıklama su götürür. Çünkü dağ bir cisimdir. Onun akıl sahibi olması ancak hayat sahibi olmasıyla mümkündür. Gölgeler ise izdir ve arazdır. Bunların hayat sahibi olmaları düşünülemez." Görüldüğü üzere İbnu'l-Enbarî gölgeleri akıllı varlıklar gibi tasavvur ederken Kuşeyrî buna karşı çıkar. [38]

İbn Kesîr (774/1372) de Razî'nin kâfirlerin istemeyerek müminlerin ise isteyerek Allah'a secde ettiği şeklindeki görüşüne katılır.[39]

Kâdı Beydâvî, gölgelerin secdesini Allah'ın kudretiyle açıklarken sabah akşam ifadesini ise "her zaman" secde ettikleri şeklinde değerlendirir.[40]

Semerkandî, gölgelerin secdesinin "tevazu" anlamında olduğunu belirtir.[41]

Kutub ise kâinatın tümünün isteyerek veya istemeyerek Allah'a boyun eğdiğini ve bunun harika bir kompozisyon olduğunu ifade eder.[42]

---

[36] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c.19, s.30.
[37] Zemahşerî, **Keşşâf**, c.3, s.343.
[38] Kurtubî, **el-Câmiu' li-Ahkami'l-Kur'an**, c.12, s.42.
[39] Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesîr, **Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim**, Daru't-Taybe, Kahire, 1999, c.8, s.129.
[40] Beydâvî, **Beydâvî Tefsiri**, c.2. s.156.
[41] Semerkandî, **Tefsiru'l-Kur'an**, c.3, s.335.
[42] Seyyid Kutub, **Fizilâli'l-Kur'an**, c.10, s.214-215.

Ra'd 15 ve Nahl 48.ayetlerinin tefsirinde asıl vurgulanan şey ilahi iradenin dünyadaki her şeye egemen olduğudur. Bütün kâinat ilahi kudretin tasarrufundadır. Ayetin öncesinde müşriklerin isyanına değinilmektedir. Müşriklerin isyanının anlamının olmadığı zira bütün kâinatın ilahi emre boyun eğdiği bu ayette anlatılmaktadır. Her ne kadar İbnu'l-Enbarî, gölgeleri canlı birer varlık gibi kabul edip secdelerini de insanların secdesi gibi görse de, müfessirlerin büyük çoğunluğu ayeti ilahi kudretin te'kidi şeklinde anlamışlardır.

1.3. GÖK GÜRÜLTÜSÜNÜN ALLAH'I TESBİH ETMESİ

وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلٰئِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِى اللهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ

"*Gök gürlemesi O'na hamd ederek tesbih eder. Melekler de O'nun korkusundan tesbih ederler. O, yıldırımlar gönderir de onlarla dilediğini çarpar. Onlar ise Allah hakkında mücadele ediyorlar. Hâlbuki O, azabı çok şiddetli olandır."*[43]

Ayette gök gürültüsünün tesbihinden söz edilmektedir. Her ne kadar kâinattaki tüm varlıkların tesbihatı hakkında girişte müfessirlerin görüşleri aktarıldı ise de gök gürültüsünün tesbihi bizce farklı bir durum arz etmektedir. Dağlar, taşlar, denizler, ırmakların tesbihi ile gök gürültüsünün tesbihatı arasında farklılığın olması muhtemeldir. Zira gök gürültüsü yapısı ve oluşumu itibariyle bu varlıklardan farklıdır.

Taberî, bu ayetin tefsirinde bütün kâinatın Allah'ı tesbih ettiğini belirtir.[44]

Razî, hadislerden hareketle Ra'd'ın melek ismi olduğunu ifade eder. Tirmizî ve İbn Hanbel'de geçen bir hadiste Yahudi'nin biri "Ra'd nedir" diye sorunca peygamberimiz "bir melektir" cevabını verir.[45] İbn Abbas'ın, gök gürültüsünü

[43] Rad, 13/13.
[44] Taberî, **Câmi'ul-Beyân,** c.13, s.482.
[45] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 5/385.

duyunca "sen Allah'ı nasıl tesbih ediyorsan ben de Allah'ı öyle tesbih ediyorum" rivayetini de aktaran Razî, Ehl-i sünnete göre bu varlıkların zikrinin hakikat olduğunu ifade eder. Razî, "bütün kâinat Allah'ı zikreder"[46] ayetlerinin tefsirinde her ne kadar cansız varlıkların zikrinin mecaz olduğunu söylese de onun gök gürültüsünü cansız varlıklar kategorisinde değerlendirmediği görülmektedir. Yine Razî, Sufîlere göre ra'dın, "meleklerin sesleri" şimşeklerin, "meleklerin kalelerinin nefesleri" yağmurun ise "meleklerin gözyaşları" olduğunu ifade eder.[47]

Zemahşerî, bu ayetin tefsirinde gök gürültüsünün "subhanallahi ve bihamdihi" diyerek Allah'ı tesbih ettiğini belirtir. Bazı hadis rivayetlerinde bulunan Zemahşerî, gök gürültüsü şiddetlendiğinde Allah Rasulü (s.a.v)'in " Allah'ım bizi gazabınla öldürme, azabınla bizi helak etme, bize afiyet ihsan et" dediğini aktarır. Yine Yahudilerin peygamber (s.a.v)'e "ra'd" nedir diye sorduklarını Peygamberimizin "melektir" cevabını verdiğini aktarır. Tirmizî'de geçen bir hadisi aktaran Zemahşerî, gök gürültüsünün meleklerin çığlığı, yağmurun da onların ağlaması olduğunu belirtir.[48]

Kurtubî, gök gürültüsünü bulutların sesi olarak adlandıranların gökyüzüne bir hayat atfettiklerini ifade ettikten sonra tıpkı Razî gibi İbn Abbas'ın gök gürlemesi hakkındaki sözlerini aktarır.[49] Ebu'l-Leys es-Semerkandî de ayeti, Kurtubî gibi yorumlar.[50]

İbn Kesîr, bu ayetin tefsirinde Allah'ın bulutları yarattığını ve onlara konuşmayı öğrettiğini söyler ve şöyle devam eder: "En doğrusunu Allah bilir ama gök gürültüsünün konuşmasından maksat yıldırım, gülmesinden maksat ise şimşektir. Musa İbn Ubeyde, Sa'd İbn İbrahim'in şöyle dediğini nakleder: "Allah Teâlâ yağmuru gönderir. Gök gürültüsünün gülmesinde ondan daha güzeli ve konuşmasında ondan daha uysal ve ünsiyet kesbedilmişi yoktur. Onun gülmesi

[46] İsra, 17/44.
[47] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c.19, s.25.
[48] Zemahşerî, **Keşşâf,** c.3, s.339-340.
[49] Kurtubî, **el-Câmiu' li-Ahkami'l-Kur'an**, c.12, s.33.
[50] Semerkandî, **Tefsiru'l-Kur'an,** c.3, s.315.

şimşek, konuşması da yıldırımdır" İbn Ebu Hatim, Muhammed İbn Müslim'den rivayetle şöyle demiştir: "Bize ulaştığına göre şimşek, dört yüzü olan bir melektir: İnsan, öküz, akbaba ve arslan yüzü. Kuyruğuyla vurduğu zaman işte o şimşektir."[51] İbn Kesir'in şimşeğin melek olduğuna dair rivayetini başka bir tefsirde bulamadık. Bu bilginin israiliyat olması muhtemeldir.

Bu anlatımdan anlaşıldığına göre İbn Kesîr, gök gürültüsünü canlı bir varlık gibi kabul eder. Zemahşerî de rivayetler doğrultusunda ayette geçen "ra'd" kelimesinin aslında bir melek olduğunu kabul eder.[52]

Yazır, bu ayette geçen gök gürlemesinin tesbihini Allah'ın azamet ve kudreti olarak yorumlar.[53]

Seyyid Kutub ise bütün kâinatın Allah'ı tesbihatına, gök gürlemesinin de katıldığını bunun Kur'an'da geçen edebî sanatlardan olduğunu ifade eder. [54]

Mevdudî (1979), gök gürültüsünün Allah'ı tesbih etmesini bir tevhid ilanı olarak kabul eder.[55]

Bu tefsirlerden anlaşıldığına göre ilk müfessirlerin çoğu gök gürültüsünü melek şeklinde anlamışlardır. Gök gürültüsünü melek şeklinde anlamada, kuşkusuz hadis rivayetleri etkilidir. Oysaki ilk dönemden uzaklaşıldıkça bu ayeti tefsir edenlerin gök gürültüsünü, Kur'an'ın edebî tasviri şeklinde yorumladıkları görülmektedir. Ayette melekler ile beraber gök gürültüsünün tesbihinin ifade edilmesi gök gürültüsünün bir melek şeklinde anlaşılmasının önünü açtığını söylemek mümkündür. Ayrıca kâinattaki maddelerde var olan sebep sonuç ilişkisinin maddi bir tarafının olmadığı malumdur. Eşyadaki bu sebepleri kontrol edenin melekler olması kabul edilebilir bir durumdur. Her hâlükârda gök gürültüsünün

---

[51] İbn Kesîr, **Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim**, c.8, s.126.
[52] Zemahşerî, **Keşşâf,** c.3, s.338.
[53] Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili,** c.5, s.298-299.
[54] Seyyid Kutub, **Fi Zilâli'l-Kur'an**, c.8, s.472.
[55] Ebu'l Ala Mevdudî, **Tefhimu'l-Kur'an**, çev: Ali Bulaç vd., İnsan yy, 2003, İstanbul, c.2, s.514.

Allah'ı tesbihi insanda manevi duyguların yoğunluğunun artmasına neden olur. İnsan kâinata baktığında ilahî kudretin büyüklüğünü hisseder. Ayrıca gök gürlemesinin Allah'ı tesbih ettiği düşüncesi kâinatın sesli bir koro şeklinde tasvirini hayal ettirdiğinden insanın kâinatla ilişkisini daha olumlu noktalara taşıması bakımından önemlidir.

1.4. DAĞLARIN DAVUD PEYGAMBERLE BERABER ALLAH'I ZİKRETMESİ

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ اَوِّبِى مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَاَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ

"Andolsun, Davud'a tarafımızdan bir lütuf verdik. "Ey dağlar! Kuşların eşliğinde onunla birlikte tespih edin" dedik."[56]

Taberî, ayetin tefsirinde Müslim'de geçen şu hadisi nakleder. Allah Resulü (s.a.v) Ebu Musa Eşari'nin Kur'an okuduğunu duyunca "Ey Ebu Musa Allah sana Davud peygamber gibi dağların kuşların kendisiyle zikir yaptığı güzel bir ses vermiştir"[57]

Razî, tefsirinde dağların ve kuşların zikrinin akıldışı görülmemesi gerektiğini dağların cansız varlıkları temsîl ettiğini, kuşların ise canlı varlıkları temsîl ettiğini belirtir.[58]

Beydâvî, *"Ey dağlar! Kuşlar eşliğinde Onunla beraber tesbih edin.*" Ayetini dağların günaha karşı feryat figanda bulunması gerektiği şeklinde yorumlar. Yine Beydâvî, ayetin tefsirinde, Allah'ın dağlarda Hz. Davud'un sesi gibi bir ses yaratabileceğini ya da Hz. Davud dağlara baktığında tefekküre dalıp Allah'ı tesbih ettiği şeklinde anlaşılabileceğini ifade eder.[59]

---

[56] Sebe, 34/10-11.
[57] Taberî, **Câmi'ul-Beyan**, c.19, s.221.
[58] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c.25, s.246.
[59] Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.3, s.77.

Kurtubî'ye göre Allah ağaçlarda kelamı nasıl yaratmışsa, aynı şekilde dağlar içinde kelamı yarattığını ve Davud peygamberin dağların tesbihinden haberdar olduğunu nakleder. Kurtubî, "ağaçların konuşması" meselesini Hz. Musa'nın Allah ile konuşmasında geçen "ağaç"tan alır.[60]

İbn Acibe, dağların tesbihinin Hz Davud'a verilmiş bir mucize olduğunu Hz. Davud'un Allah'ı tesbihine karşı dağlarında ona, tesbih ederek cevap verdiğini belirtir. Yine İbn Acibe, Kuşeyrî'den naklen dağların akıllı varlık olarak addedildiğini, Allah'ın emrine itaat ettiğini bunun da Allah'ın kudretini ve gücünü gösterdiğini belirtir.[61]

Vehbe Zuhaylî, ayetin tefsirinde kelimenin kökeni üzerine değerlendirmede bulunur. "te'vib" kelimesinin kökenin Habeşçe'de tesbih olduğunu belirtir. Allah ağaca nasıl konuşma vermişse dağlara da aynen bu şekilde konuşma yeteneği verdiğini ifade eder. Başka görüşe göre "evvibi maahu" Davud'un dilediği gibi onunla beraber yürü anlamındadır. Yine başka bir anlama göre dağların, Zebur'u Hz. Davud gibi okuduğu nakledilir.[62]

Kutub, ayetin tefsirinde Hz. Davud'un kâinatla bütünleşmesi sayesinde aradaki perdenin kalktığını evrenin özüyle bütünleştiğini onun bu şekilde Allah'ı zikrettiğini belirtir. Kutub, belli düzeye erişmiş kullardan da Allah'ın perdeyi kaldırdığını ve maddenin sırrına erdirdiğini ifade eder.[63]

Said Nursî, ayetin tefsirinde dağların Davud peygamberle zikrinin mümkün olup olmadığını sorar. Bu soruya "evet" şeklinde cevap veren Nursî, dağların tıpkı papağanlar gibi olduğunu ve her sesin dağlardan yankı suretiyle geri geldiğini belirtir. Dağlardaki bu kabiliyet Nursî'ye göre bir çekirdek hükmündedir. Hz. Davud dağların çekirdek hükmündeki bu kabiliyetini inkişaf ettirmek suretiyle kendisine bağlı birer mürid ve asker kılmış bu şekilde zikrine ortak etmiştir. Bu yaklaşım ile

[60] Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an**, c.17, s.261.
[61] İbn Acibe, **el-Bahrü'l-Medîd,** c.6,s.66.
[62] Vehbe Zuhaylî, **et-Tefsirü'l-Münir**, c.11, s.443.
[63] Seyyid Kutub, **Fi Zilâli'l-Kur'an,** c.14, s.109-110.

ayeti yorumlayan Nursî, ayrıca dağların iki tür tesbihlerinin olduğunu belirtir. Yankı şeklinde tesbihleri ile beraber dağların kendilerine has bir tesbihatının var olduğunu ifade eder.[64] Bu yaklaşımıyla Nursî'nin dağların zikrinin kavlî olduğu şeklindeki düşünceyi taşıdığını söylememiz mümkündür.

Yazır, ayette Davud peygambere verilen bir mucizeden bahsedildiğini ve bunun akıldışı görülmemesi gerektiğini belirtir. Zira bu mucize, Allah'ın şanındandır.[65]

Celal Yıldırım, dağların ve taşların Allah'ın yaratılış hikmetine uygun şekilde tesbih ettiklerini ve bunun insanlar tarafından anlaşılamadığını ancak Hz. Davud'a verilen ilahi mucize gereği O'nun dağların zikrini anlayıp onlarla beraber tempo tuttuğunu söyler. Yıldırım, Allah'ın bu ayetlerle insanlara kâinattaki sırlarla ilgili çalışmalar yapmaları gerektiğini hatırlattığını da belirtir.[66]

Mustafa İslamoğlu, ayetin yorumunda "dağların tesbihatını" sesin yankı yapıp daha gür şekilde geri dönmesi şeklinde yorumlar.[67]

Konumuzla ilgili ikinci ayet Sad suresinde geçmektedir. " Biz dağları onun emrine vermiştik. Akşam ve sabah vakti onunla birlikte tesbih ederlerdi."[68]

Taberî, ayetin bir mucizeye işaret ettiğini Davud peygamberin güzel sesiyle zikrettiğinde dağların onun zikrine iştirak ettiğini belirtir.[69]

Razî, ayetin tefsirinde dağların zikrini Davud peygambere verilmiş bir lütuf olarak değerlendirir. Razî'ye göre Allah, Davud peygambere öyle bir ses vermiştir ki

---

[64] Said Nursi, **Sözler,** s.104-105.
[65] Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili,** c.6, s.353-354.
[66] Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, c.10, s.4927.
[67] Mustafa İslamoğlu, **Hayat Kitabı Kur'an,** Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.848.
[68] Sa'd, 38/18.
[69] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c.7, s.125.

dağlar, kuşlar onun sesinin güzelliğiyle zikre düşerdi. Ayrıca dağlar Hz. Davud peygamberin zikriyle sağa sola hareket ederdi.[70]

Kurtubî, dağlarının zikrinin Hz. Davud'a verilmiş bir mucize olduğunu, Mukatil'in tefsirinde dağların Hz. Davud'la birlikte Allah'ı tesbih ettiğini nakleder.[71]

İbn Acibe, dağların tesbihinin ya Allah'ın her mahlûk için yarattığı sesle, ya da lisan-ı halle olduğunu belirtir.[72]

Mısırlı yazar Muhammed Ebu Zeyd *"el-Hidaye ve'l-İrfan fi Tefsiri'l-Kur'an bi'l-Azim"* isimli eserinde Hz. Davud'un "dağlarla tesbihatını", savaş sanatında kullandığı silahları, dağdaki madenlerden yaptığını ve bu madenlerin ise Hz. Davud'a göründüğü şeklinde yorumlar. Sait Şimşek, bu düşünceyi eleştirerek söz konusu ayette "tesbihatın" madenlerin görünmesine işaret etmesi şeklinde yorumlanmasını tenkit eder. Şimşek, tesbihattan maksadın madenlerin görünmesi olmadığını zira bütün insanların madenleri görebileceğini bu durumda da Hz. Davud'un bir ayrıcalığının olmayacağını ifade eder.[73]

Müfessirlerin büyük çoğunluğu ayette geçen dağların Hz. Davud'la beraber tesbihini "mucize" olarak değerlendirmektedirler. Özellikle İbn Acibe ve Zuhaylî'nin bu ayetle ilgili yorumları ilgi çekicidir. Ancak Mısırlı Muhammed Ebu Zeyd, Mustafa İslamoğlu gibi araştırmacılar ise ayetteki dağların Hz. Davud ile zikrini mucize olgusu dışında yorumlamaktadırlar. Ayetin başında Allah, Hz. Davud'a fazilet verdiğini beyan ederek onu diğer insanlara tercih ettiğini belirtmektedir. Dolaysıyla ayetin lafızlarından Hz. Davud'a bir üstünlük verildiği ortadadır. Fakat bu iki araştırmacının mucize olan bu olayı sıradanlaştırdıkları görülmektedir. İslamoğlu, dağlarla zikri "yankı" şeklinde değerlendirmektedir. Hâlbuki dağların seslerinin "yankı" ile geri gönderilmesinin "fazilet" ile izahı mümkün görünmemektedir. Zira bütün insanların seslerinde bu şekilde yankı oluşmaktadır. Oysa Allah Hz. Davud'u

[70] Râzi, **Mefâtihu'l-Gayb,** c.26, s.185.
[71] Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l Kur'an**, c.18, s.145-146.
[72] İbn Acibe, **el-Bahrü'l-Medîd**, c.6, s.207.
[73] Sait Şimşek, **Günümüz Tefsir Problemleri,** Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 2011, s.195-196.

ayrıcalıklı kıldığını belirtmektedir. Yine Ebu Zeyd'in ayetin zahirini devre dışı bırakarak dağlarla zikri "madenlerin görünmesi" şeklinde değerlendirmesi de doğru görünmemektedir. Zira bu, bütün insanlar için var olan bir durumdur. Ayetin zahirine uygun olarak mucize şeklinde görülmesi ayetin tefsiri için en uygun görüştür. Zaten büyük müfessirlerin tamamı ayeti "mucize" şeklinde değerlendirmektedir.

1.5. TAŞLARIN ALLAH'TAN KORKMASI

Bakara suresinin 74. ayetinde inkârcıların durumu anlatılırken taş örneği verilmekte ve taşlara "canlılık" vasfı atfedilmektedir.

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِىَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارِوَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللهِ وَمَا اللهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

"Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı; taş gibi, hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarılır da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah, yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir."[74]

Taberî, bu ayette taşlara insani bir vasıf olan "Allah korkusuyla düşme" fiilinin kâfirlerin katı kalpli olduğunu anlatma için kullanılmış bir temsîl olduğunu ifade eder. Yani Taberi'ye göre burada edebî bir anlatım söz konusudur.[75]

Kâdı Beydâvî de bu ayetteki ifadenin "temsîl" olduğunu belirtir. Kalp katılığı, taş misali kalbin sert ve kaba oluşunu ifade eder[76]

Razî, ilgili ayetin tefsirinde taşın vasfı nedeniyle hiçbir etkiyi kabul etmediğini belirterek kâfirlerin de inkârlarından dolayı bu şekilde vasıflandırıldığını

---

[74] Bakara, 2/74.
[75] Taberî, **Camiu'l-Beyân,** c.2, s.138.
[76] Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, Işık yy. tercüme: Şadi Eren, İstanbul, 2013, 1.c, s.127.

belirtir. "*Rablerine derin saygı gösterenlerin derileri ürperir."*[77] Ayetini zikreden Razî, burada kastedilen kâfirlerin hakka karşı inat ve kibirlerinden dolayı kalplerinin katılaşıp taş kesilmesidir. Hatta taş bir mucize karşısında tepki verebilecek durumda iken katı inkârcıların kalpleri taştan daha katı bir durumdadır.[78]

Zemahşerî, buradaki taşların Allah korkusundan yuvarlanmasının mecaz olduğunu söyler.[79] Ebu Hayyan (v.h.745), kalplerin taşa benzetilmesinin teşbih olduğunu belirtir. Taşlar nasıl nasihatten etkilenmiyorsa Yahudilerin de vaaz ve nasihatten etkilenmediklerini söyler. Bu yönüyle Yahudiler taşa benzetilmiştir.[80]

Kurtubî, bu ayetin tefsirinde Mücahid'in "bir dağdan ne kadar taş düşmüşse, bir taştan ne kadar pınar fışkırmışsa bütün bunlar Allah korkusundan olmuştur" görüşünü aktararak tabiatta var olan varlıkların bilinçli bir şekilde Allah'ı tesbih ettiklerini belirtir. Bu düşüncesine delil olarak Allah Resul'ünün Müslim ve Tirmizî de geçen "cahiliyye döneminde bir taş vardı. Bana selam veriyordu."[81] Hadisini delil olarak gösterir.[82]

Ebu Leys es-Semerkandî, tefsirinde bu ayetteki ifadenin kâfirlerin durumunu gösterdiğini söyler. Zira taşların Allah korkusundan yuvarlandığını hatta içlerinden su çıktığını fakat kâfirlerin kalplerinin inkârdan dolayı "taş" gibi olduğunu belirtir.[83]

İbn Kesîr, bu ayetin tefsirinde Yahudilerin ölülerin diriltilmesi mucizesi karşısında bile inkârda ısrar ettiklerini belirtir. Mucizeler karşısında inkârda diretmeleri kalplerinin katılığındandır. Bu saptamadan sonra İbn Kesîr, bu ayette

---

[77] Zümer, 39/23.
[78] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb,** c.3, s.139-140.
[79] Zemahşerî, **Keşşâf,** c.1, s.287.
[80] Ebu Hayyan, **Bahru'l-Muhit**, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, h.745, c.1, s.428.
[81] Müslim, **Fedail,** 27 no'lu hadis.
[82] Kurtubî, **el- Câmiu' li Ahkami'l-Kur'an**, c.2, s.209-210.
[83] Semerkandî, **Tefsiru'l- Kur'an,** c.1, s.279.

geçen kalplerin katılaşması meselesinin Bakara suresi 17. Ayetteki "onların misali ateş yakan kimselerin örneği gibidir." benzetme ile aynı olduğunu söyler.[84]

Şerif er-Radî (1015), buradaki ifadenin istiare olduğunu belirtir. Yüce Allah sanatının eserlerini, zatına has boyasının alametlerini taşlara işlemiştir. Bundan dolayı taşlar ilahî emre amadedir.[85]

el-Bursevî, Bakara suresi 74. ayetin tefsirinde Ehl-i sünnet inancına göre dağların taşların konuşabileceğini ve Allah'ı tesbih edebîleceğini ifade eder. Dağların Allah korkusundan yuvarlanmasının gerçek olduğunu belirten Bursevî, zira İsra suresinin 44. ayetinde Allah'ın "bütün canlıların tesbihinden bahsettiğini" dolaysıyla bu konuda gelen haberlere itibar edilmesi gerektiğini söyler. Buharî'de rivayet edilen peygamber efendimizin kütüğünün ağlamasına değinen Bursevî, bu olayları olduğu gibi kabul etmemiz gerektiğini belirtir.[86]

Ebu's Suud (1574), buradaki ifadenin mecaz olduğunu belirtir.[87]

Yazır da bu ayette benzetme yapıldığı görüşündedir.[88]Kâfirler, inatlarından dolayı taşa benzetilmiştir.

Menar Tefsiri'nde Abduh (v.1906), taşların kâinattaki olaylara kayıtsız kalmadığını belirtir. Taşlar depremlerden, sellerden etkilenir. Ancak Yahudiler yaşadıkları olağanüstü olaylardan ve nasihatlerden etkilenmemişlerdir. Ayette Yahudilerin taştan daha katı kalpli oldukları benzetme ile ifade edilmiştir.[89]

---

[84] İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'an'il-Azim,** c.2, s.387-390.
[85] Şerif er-Radî, **Kur'an Mecazları**, çev: İsmail Durmuş, Kuramer yy, 2016, s.315.
[86] Bursevî, **Ruhu'l-Beyân,** c.1, s. 164-165.
[87] Ebu's-Suud Mehmet b. Muhiddin Mehmet b. Mustafa el-İmadî, **İrşad'ul-Akli Selim ila Mezaya'l-Kur'an'il-Kerim,** Mektebetü'r-Riyad, Riyad, h.900, s.194-195.
[88] Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, c.1, s.325
[89] Muhammed Abduh, **Tefsiri Menar**, çev. İbrahim Tüfekçi, Ekin Yayınları, İstanbul 2012, c.2, s.456.

Seyyid Kutub, bu ayetle ilgili ilginç bir tespitte bulunur. Ona göre Yahudiler, taştan su çıkarılması mucizesini görmüşler. Fakat kalplerinin sertliğinden dolayı gördükleri hiçbir mucize kendilerine tesir etmemiştir.[90]

Muhammed Esed, ayette anlatılanların Yahudilerin kalplerinin durumunu gösteren bir tasvir olduğunu belirtir.[91]

Kurtubî ve Bursevî dışındaki âlimlerin ayete mecazî ve temsîlî yaklaştıkları görülmektedir. Kurtubî, kâinattaki her şeyin tesbihini hakikat olarak kabul etme yaklaşımını burada da sergilemektedir. Özellikle kâinatın zikir halinde olduğunu kabul eden hadis rivayetleri bağlamında ayete bakıldığında taşların "Allah korkusu" ile yuvarlanmaları hakikat olarak kabul edilebilir. Fakat ayetin öncesine bakıldığında sureye ismini veren "Bakara" olayının anlatıldığı görülmektedir. Öldürülen bir İsrailoğlunun katili için Allah, Yahudilerden inek kesmelerini istemiştir. Yahudiler sürekli sorular sorarak istenileni yapmakta gecikmişlerdir. En nihayetinde ineği kestiklerinde bir "mucize" gerçekleşmiş buna rağmen kalplerinin katılığı devam etmiştir. [92] Bu olay örgüsü içinde ayete baktığımızda ayetin temsîl ya da mecaz olması da muhtemeldir.

1.6. DAĞLARIN ALLAH KORKUSU İLE PARÇALANMASI

لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَاَيْتَهٗ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

"Eğer biz, bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, elbette sen onu Allah korkusundan başını eğerek parça parça olmuş görürdün. İşte misaller! Biz onları insanlara düşünsünler diye veriyoruz."[93]

---

[90] Seyyid Kutub, **Fizilali'l-Kur'an,** c.1, s.167.
[91] Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, çev. Cahit Koytak, İşaret yayınevi, İstanbul, 2002, s. 482.
[92] Bakara, 2/67-72.
[93] Haşr, 59/21.

Taberî, bu ayetin tefsirinde dağların hissetmeyen, şuursuz varlıklar olmalarına rağmen ilahi hitaba mazhar olmaları halinde Allah'a boyun eğeceklerini ifade eder. İnsan ise aklına rağmen ilahi vahyin kıymetini bilememektedir. Taberî, ayetin inkârcı insan için de bir temsîl olduğunu belirtir.[94]

Razî, ayetin insanların kabalığına ve katılığına işaret ettiğini, bunun örneğinin de Bakara Suresindeki şu ayet olduğunu belirtir. *"Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı; taş gibi, hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarılır da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah, yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir."*[95] Razî'ye göre de buradaki anlatım temsîldir.[96]

Kâdı Beydâvî, dağların Allah'ın korkusuyla parçalanmasının Ahzab suresindeki *" Biz emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik..."*[97] Ayetindeki gibi temsîl olduğunu ayetteki bu benzetmeden kastın Kur'an okunduğunda kalbinin katılığı ve tefekkürünün azlığı sebebiyle huşu duymayan insanın kınanması olduğunu ifade eder.[98]

Kurtubî, ayetin "temsîl" olduğunun, ayetin devamından anlaşıldığını söyler. Ayrıca Kur'an'ın değerinin ayette ifade edildiğini belirten Kurtubî, "eğer dağlara bu Kur'an inmiş olsaydı, dağlar onun değeri karşısında paramparça olurdu." Der.[99]

İbn Kesîr'in ayete zahiri anlamıyla yaklaştığını görmekteyiz. Allah Resulü'nün hutbe için çıktığı hurma kütüğünün ağladığına dair rivayetleri aktaran İbn Kesîr, ayetin nüzul sebebinin bu hadis olduğunu ifade eder.[100] Allah Resulu'nun kütüğün ağlamasını duyan sahabeye *"eğer bu Kur'an dağa indirilmiş olsaydı o dağ*

---

[94] Taberî, **Câmi'ul-Beyân,** c.19, s.549-550.
[95] Bakara 2/74.
[96] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb,** c.29, s.293.
[97] Ahzab, 33/72.
[98] Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.3, s.507.
[99] Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an**, c.20, s.388.
[100] İmam Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/300.

yerinde durmaz parçalanırdı" dediğini aktaran İbn Kesîr, Bakara 74 ve Ra'd 31. ayetini de örnek olarak verir.[101]

Semerkandî, insanların cehennemle ilgili tehdit edici ayetleri ve cennetle ilgili güzellikleri vaad eden ayetleri okumalarına rağmen günahtan vazgeçmediklerini ancak dağlara bu kitabın indirilmesi halinde dağların Allah'ın emirleri karşısında parçalanacağını belirtir. Öyleyse günahkâr insanlar, dağlar, taşlar ve toprak kadar bile olamaz. Çünkü onlar Allah'ı tesbih ederler.[102]

Şerif er-Radî'ye göre bu ayetteki ifade mecaz yoluyla söylenmiş bir sözdür. Eğer dağlar, Kur'an'ı anlayan beyanı bilen varlıklardan olsaydı onu işitince maddi unsurları katı olmasına rağmen Kur'an'ın şanından dolayı paramparça olurdu.[103]

Seyyid Kutub, bu ayetin gerçeği ortaya koyan bir tablo olduğunu belirtir. Hz. Ömer'in Kur'an ayetlerinden bir parça dinlediğinde kendisini zar zor eve atıp bir ay boyunca evden çıkmadığını aktaran Kutub, vicdanı açık insanın ayetler karşısında titreyeceğini, dönüşüm geçireceğini söyler. Mıknatıs ve elektrik, madde âlemini nasıl etkiliyorsa Kur'an da insanı öyle etkiler diyen Kutub, bu misalin kalpleri uyandırmaya çalışan bir temsîl olduğunu ifade eder.[104]

Yazır, ayetin Ahzab 72. ayetteki gibi temsîl olduğunu belirttikten sonra dağların bu yüce kitaba muhatap olmaları durumunda paramparça olacağını ifade eder. Fakat aklı ve şuuru olan, hem geçmiş ve hem de gelecekle alakası bulunan insan, emaneti yüklenmesine rağmen zalim ve cahilliğinden dolayı Kur'an'a yüz çevirir.[105]

---

[101] İbn Kesîr, **Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim,** c.13, s.501-502.
[102] Semerkandî, **Tefsiru'l-Kur'an,** c.6, s.185.
[103] Şerif er-Radî, **Kur'an Mecazları,** s. 315.
[104] Seyyid Kutub, **Fizilâli'l-Kur'an,** c.14, s.395-396.
[105] Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, c.7, s.521.

Esed, ayetin tefsirinde Allah'a ve bütün maneviyata karşı gaflet içinde bulunanların dağdan daha cansız/katı olduğunu belirtir.[106]

İbn Kesîr ve Semerkandî dışında bütün müfessirler "dağların Allah korkusundan parçalanmasının" temsîl olduğunu ifade eder. Zaten ayetin devamında *"İşte misaller! Biz onları insanlara düşünsünler diye veriyoruz."* Şeklindeki ifade de bu ayetin kâfirlerin durumunu anlatan bir temsîl olduğunu göstermektedir. Ayet, Kur'an'ın eşsiz güzellikleri karşısında vicdanı dumura uğramış insanların dağlar gibi tepkisiz ve şuursuz olduğunu anlatmaktadır.

1.7. SABAHIN NEFES ALMASI

وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ

"*Nefes almaya, ağarmaya başlayan sabaha yemin ederim."*[107]

Ayette sabahın peş peşe nefes alması anlamına gelen "teneffüs" kelimesi geçmektedir. Tanyeri ağarırken ışığın artarda gelişi, nefes alan insana benzetilmiştir.[108]

Razî, burada mecazî bir anlatımın söz konusu olduğunu belirtir. Zira sabah geldiği zaman dünyaya bir sükûnet ve huzur hâkim olur. Gece hüzünlü, kederli bir insana benzetilmiştir.[109]

Zemahşerî de geceyi kalbi hüzün dolu bir şahsa benzetir. Bu şahıs nefes alınca rahat bulacaktır. İşte sabah olduğunda nefes alıp bu hüzünden kurtulmaktadır.[110]

---

[106] Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı,** s.1134.
[107] Tekvir, 81/17-19.
[108] Şadi Eren, **Kur'an'da Temsîller**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s.33.
[109] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c.31, s.73.
[110] Zemahşerî, **Keşşâf,** c.6, s.325.

Şerif er-Radî, sabah vaktinin sıkıntıdan kurtulup soluklanan kimseye benzetildiğini çünkü Arapların "تَنَفَّسَ" ifadesini bu manada kullandıklarını ifade eder.[111]

Çağdaş müfessir Kutub ayeti şöyle yorumlar: *"Soluk almaya başlayan sabaha." ifadesi canlı ve yüklü bir mesaj taşımaktadır. Sanki sabah nefes alıp veren bir canlıdır. Nefesleri aydınlık, hayat ve canlı olan her şeye sızan harekettir. Aşağı yukarı söyleyebilirim ki, Arap dili ve edebiyatı bütün ifade ve anlatım gücüne rağmen sabahın bu türden bir ifadesini içermemektedir. Şafağın görünmesi, açık olan kalplere onun bilfiil nefes aldığı duygusunu vermektedir. Sonra bu ifade geliyor, açık olan kalbin hissettiği bu gerçeği tasvir ediyor."*[112]

Vehbe Zuhaylî (v.1975), "nefes almaya başladığı zaman sabaha" cümlesinde istiare olduğunu söyler. Allah, gündüzün yönelmesi ve ışığın yayılmasını hava esintisine benzetmiş, nefes alma sözünü, karanlık geceden sonra gelen gündüz için kullanmıştır.[113]

Müfessirlerin yaptığı değerlendirmelerden anlaşılan o dur ki ayette sabahın "teneffüsü" temsîli anlatıma güzel bir örnektir. Sabah, insana benzetilmiştir. Yani söz konusu ayette Kur'an'ın edebî tasvir yönteminden bahsetmemiz mümkündür.

1.8. YERYÜZÜ VE GÖKYÜZÜNE İLAHÎ NİDA

وَقِيلَ يَا اَرْضُ ابْلَعِى مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ اَقْلِعِى وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِىَ الْاَمْرُ وَاسْتَوَتْ
عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ

[111] Şerif er-Radî, **Kur'an Mecazları**, s.349.
[112] Seyyid Kutub, **Fizilali'l-Kur'an**, c.16, s.105.
[113] Vehbe Zuhaylî, **et-Tefsirü'l-Münir**, çev: Nurettin Yıldız, Beşir Eryaysoy, Risale Yayınları, İstanbul, 2010**,** c.15, s.385.

"Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu" denildi. Su çekildi, iş bitirildi. Gemi de Cûdî'ye oturdu ve "Zalimler topluluğu, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!" denildi.[114]

Yukarıdaki ayette Nuh tufanından sonra yaşananlar anlatılmaktadır. Tufan bittikten sonra Kur'an, gökyüzüne ve yeryüzüne ilahi bir emrin geldiğini beyan etmektedir. Bu emre yeryüzünün ve gökyüzünün uyduğu veciz bir şekilde ifade edilmiştir.[115]

Razî, bu ayetteki belagata dikkat çekerek yutma fiilinin bir defada tümden ve çiğnemeden yutma anlamı taşıdığını söyler. Ayrıca Razî, bu varlıkların cansız olduğuna dikkat çekerek Allah'ın kudretinin cansız varlıklar üzerinde dahi etkili olduğunu bunun da Allah'ın büyüklüğünün işareti olduğunu belirtir. Razî, bu varlıkların cansız olduğunun altını özellikle çizer. Ancak Allah'ın sonsuz kudretinin göstergesi olarak bu varlıkların Allah'ın emrine boyun eğdiğini ifade eder.[116]

Zemahşerî, bu ayette yerin ve göğün de canlı varlıkmış gibi muhatap alındığını, yerin ve göğün de canlılar gibi Allah'ın kudretine boyun eğdiğini belirtir. Bu durum Allah'ın birliğine ve kudretine işaret eder.[117]

Beydâvî, bu ayette sema ve arza, ilim sahibi insanlara emredildiği gibi emredildiğini burada Allah'ın kudretinin temsilî bir şekilde anlatıldığını ifade eder.[118]

Şii müfessir Kummî (v.307), Allah'ın yere ve göğe emrettiğini ve yerin suyu yuttuğunu belirtir. Bu sırada gök suyu da yer suyuna dâhil olmak ister. Fakat müfessirimize göre gök suyunu yer kabul etmez. Çünkü yere emredilen sadece kendi

---

[114] Hud, 11/44.
[115] Taberî, **Câmi'ul-Beyân,** c.12, s.421-424.
[116] Râzi, **Mefâtihu'l-Gayb**, c.17, s.243.
[117] Zemahşerî, **Keşşâf,** c.3. s.203.
[118] Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.2, s.71.

üzerindeki suyu yutmasıdır. Daha sonra Allah Cebrail'i göndererek yüzeyde kalan suyu dünyanın denizlerine aktarır.[119]

Kurtubî, bu ayetteki ifadelerin mecazî olduğunu ve ayetteki belagatın üst düzeyde olduğunu belirtir. Ona göre de bu ayetteki varlıklar cansız olup ilahi kudrete boyun eğmişlerdir.[120]

Ebu'l-Leys Semerkandî, bu ayetin tefsirinde Allah'ın dağlara vahyettiğini Cudi Dağı'nın mütevazi davranıp bu görevi hak ettiğini ifade eder. Görüldüğü üzere Semerkandî, buradaki cansız varlıkların canlı varlık gibi olduğunu belirtir.[121]

Ebu Hayyan, ayette yer ve göğe akıllı varlıklar gibi emredildiğini söyler. Yer ve gökler ilahî kudretin büyüklüğünden dolayı tıpkı akıllı varlıklar gibi ilahî emre boyun eğer. Bu yüce Allah'ın kudretinin büyüklüğüne işaret eden bir ayettir. Çünkü bu cisimler büyüklüklerine ve kudretlerine rağmen ilahî emir karşısında bir memur hükmündedirler.[122]

Said Nursî, bu ayetin belagat açısından üst düzeyde olduğunu yer ve göğün adeta canlı varlıkmış gibi emre amade olduğunu ifade eder. Tufan gibi kapsamlı bir olay, o kadar mucîz beyan edilmiş ki ehl-i belagat bu ayetin belagatine secde eder. Yine Nursî, Kur'an'ın başka kelamlar ile mukayese edilemeyeceğini belirtir. Bir kelamın kuvvet derecesi zaman, fail, muhatap, gaye ve konusuna bakılarak anlaşılır. Bu ayette de verilen emir öyle kudretli emirdir ki gökler ve yeryüzü bu emir karşısında hemen harekete geçmektedir. Fussilet 11. ayetine atıfta bulunan Nursî, insanların cansız varlıklara verdikleri emirlerin ruhsuz olduğunu, ancak Allah'ın kudretinden dolayı cansız varlıklara verdiği emrin hayat bulduğunu ifade eder.[123]

---

[119] Ali bin İbrahim el-Kummî, **Tefsiru'l-Kummî**, Kum, Daru'l-Hücce, 1403, c.1, s.368.
[120] İmam Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an,** c. 11, s.126.
[121] Semerkandî, **Tefsiru'l-Kur'an,** c.3, s.200-256.
[122] Ebu Hayyan, **Bahr'ul-Muhit**, c.5, s.228
[123] Said Nursî, **Sözler**, Nesil yayınları, c.1, s.166, **Mektubat**, s.496, **Mesnevî-i Nuriye**, s.1362

Seyyid Kutub, bu ayetin tabiat ile insan ruhu arasındaki uyumu ifade eden güzel bir tasvir olduğunu belirtir. Kutub'a göre bu ayet edebî bir tasvirdir.[124]

Bu ayeti tefsir eden müfessirler genelde ayetin belagat açısından harikuladeliği üzerinde durmuşlardır. Zira sadece yirmi beş kelimeden ibaret olan ve Nuh tufanını özetleyen bu ayette on sekiz edebî sanat bulunmaktadır: Tenasüb, istiare, tıbak, mecaz, işaret, irdâf, temsîl, ta'lil, taksim, ihtirâs, hüsn-i nesak, lafzın manayla uyumu, Îcâz, teshim, hüsn-i beyân, temkin ve insicam…[125]Müfessirlerin bu görüşlerine ilaveten şunu diyebiliriz. Kâinatın yegâne hâkimi Allah'ın eşya üzerindeki hâkimiyeti benzersizdir. Onun emriyle yer ve gökler itaatkâr bir asker haline dönüşürler.

1.9. YER VE GÖĞÜN ÖFKEDEN PARÇALANMASI

تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْاَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا

"Onlar, "Rahmân, bir çocuk edindi" dediler. Andolsun, siz çok çirkin bir şey ortaya attınız. Rahman'a çocuk isnat etmelerinden dolayı neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp çökecektir!"[126]

Bu ayetin tezimize konu olan tarafı Hristiyanların Allah'a çocuk isnadları karşısında yer ve göklerin "öfkeden parçalanması" tavrıdır.

Taberî, Allah'ın bu surede Hz. İsa'yı babasız yarattığını belirtmesine rağmen insanların Ona çocuk isnad ettiklerini belirtir. Bu isnad o kadar ağırdır ki yerler ve

[124] Seyyid Kutub, **Fizilâli'l-Kur'an,** c.8, s.165-166.
[125] Hikmet Akdemir, **Belâgat** , Nizamiye Akademi, İstanbul, 2016, s.59-60.
[126] Meryem, 18/88-91.

gökler bile buna tahammül edemez. Bu ayet insanların hadlerini ne kadar aştıklarını ifade etmektedir.[127]

Razî, Ebu Müslim'den nakille yer ve göğün işlenen bu cürüm karşısında akılları olması durumunda kendilerinin parçalanacağını ifade eder. Zira Allah'a oğul isnadı büyük bir cürümdür. Yine Razî, bu ayette insanların işlediği bu büyük suça karşılık hemen ceza verilmesi durumunda yer ve göğün o insanları cezalandıracağını ifade eder.[128] Semerkandî ve Beydâvî de bu görüştedir.[129]

Zemahşerî de Fatır suresi 41. ayetteki Allah'ın bütün semadaki varlıkları ve yeri elinde bulundurduğunu, dolaysıyla bu günaha hemen ceza vermesi durumunda bütün insanlığı yok edeceğini ifade anlamında yer ve göğün parçalanmasından bahsettiğini belirtir.[130]

İbn Kesîr, bu ayetin tefsirinde Abdullah b. Mesud'tan bir rivayet aktarır. Bu rivayete göre dağlar kendi aralarında konuşur ve birbirlerine bugün üstlerinde birinin Allah'ı anıp anmadıklarını sorar. Bu rivayetten hareketle İbn Kesîr, dağların (yer) canlı bir varlık gibi Allah'a şirk koşulmasından ciddi manada rahatsız olduğunu belirtir. Bu rahatsızlıktan dolayı neredeyse yerin yarılıp göklerin parçalanacağını söyler.[131]

Seyyid Kutub, ayetin Kur'an'daki anlatım sanatlarından biri olduğunu belirtir. Cansız olan yer ve gökler Allah'a karşı yapılan bu saygısızlık karşısında harekete geçmek istemektedir. Bir insan sevdiğine hakaret edildiğinde nasıl tepki veriyorsa kâinat, Allah'ın hürmetinin çiğnenmesine o şekilde tepki vermek istemektedir.[132]

---

[127] Taberî, **Camiu'l-Beyan,** c.7, s.638.
[128] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb,** c.21, s. 256.
[129] Semerkandî, **Tefsiru'l-Kur'an**, c.4, s.145, Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.2, s.398.
[130] Zemahşerî, **Keşşâf,** c.4, s. 57.
[131] İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'an'il-Azim**, c.7, s.300.
[132] Seyyid Kutub, **Fi zilâli'l-Kur'an,** c.9, s.538-539.

Müfessirlerin önemli bir kısmı yer ve göklerin parçalanacak kadar gazaba gelmesini genellikle Arapların kullandığı bir anlatım üslubu olarak değerlendirmişlerdir. İbn Kesîr gibi âlimler ise yer ve göklere canlılık izafe ederek şirk günahından yer ve göklerin tıpkı insan gibi etkilenip tepki vermek istediklerini belirtmişlerdir. Kur'an, insanların Allah'a şirk koşmaları cürmünün büyüklüğünü edebî bir anlatımla ifade etmiştir. Nitekim müfessirlerin çoğu ayeti bu şekilde tefsir etmişlerdir.

1.10. GÖKYÜZÜNÜN İLAHİ EMRE BOYUN EĞMESİ

إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ

"*Gök yarıldığı ve Rabbine boyun eğdiği zaman -ki ona yaraşan budur."*[133]

Taberî, bu ayetin kıyameti anlattığını, kıyamet kopunca Allah'ın emrine uyacak gökyüzünün parça parça olacağını, yeryüzünün de ilahi emre boyun eğerek yayılacağını ve içindekileri çıkararak hesaba hazırlık yapılacağını ifade eder. Gökyüzü, itaat eden bir asker gibi ilahi emir karşısında boyun eğecektir.[134]

Razî, gökyüzünün ilahi emre tıpkı bir köle gibi itaat etmekten başka yolunun olmadığını belirtir. Fussilet suresi 11. ayet de ifade edildiği gibi gökyüzü ve yeryüzünün güçlerine rağmen ilahi emir karşısında itaatten başka yolları yoktur. Razî, gökyüzünün varlığının "mümkin" olduğunu zorunlu varlık olmadığını dolaysıyla "mümkin varlıklar" için varlık ile yokluğun eşit olduğunu ve vacibü'l-vücuda ihtiyaç duyduklarını ifade eder. Vacibü'l-vücud olan Allah, zamanı geldiğinde bütün gökyüzüne emredecek ve kimse bunun önünde engel olamayacaktır.[135]

---

[133] İnşikak, 84/1-2.
[134] Taberî, **Câmiu'l-Beyân,** c.14, s.231.
[135] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c.31, s.104.

Kurtubî de gökyüzünün ilahi emre tam bir itaat halinde olacağını Allah tarafından yaratıldığı için kendisine yakışanın bu olduğunu belirtir.[136]

Yazır, gökyüzünün ilahi emre boyun eğerek kıyamet gününün dehşetinden paramparça olacağını ve ilahi kudrete bu manada tam bir teslimiyet ile teslim olacağını ifade eder.[137]

Bu ayetin yorumunda müfessirler arasında tam bir mutabakat bulunmaktadır. Fussilet suresinde yer ve göğe yapılan emirle nasıl gökler ve yeryüzü yaratılarak Allah'a teslim olduysa emri ilahi ile kıyametin kopması ile gökler ilahi emre adeta canlı bir varlık gibi "lebbeyk" diyecektir. Bu minvaldeki ayetler yüce Rabbimizin büyüklüğünü, kudretini ortaya koyarken bir yandan da insana içinde yaşadığı bütün kâinatın ilahi kudretin tasarrufunda olduğunu, kendisinin de bu koca misafirhanede emin ellerde olduğu intibaını uyandırarak insanın kâinatla uyum içinde yaşamasının önemini bir ders olarak verir.

1.11. EMANETİN GÖKLERE, YERE VE DAĞLARA TEKLİF EDİLMESİ

اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاَبَيْنَ اَنْ يَحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُ اِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

"Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir."[138]

Ayette "emanet"in göklere, yere ve dağlara teklif edildiği ancak bunların emaneti yüklenmedikleri ifade edilmekte, ancak buna karşı insanın bu emaneti yüklendiği anlatılmaktadır. Söz konusu ayette gökler, yer ve dağlar canlı varlık gibi addedilmiş görünmektedir. Söz konusu ayetle ilgili müfessirlerin görüşleri şunlardır:

---

[136] Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an**, c.22, s.158.
[137] Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, c.9, s.391.
[138] Ahzab, 33/72.

Taberî, müfessirlerin çoğuna göre emanetten kastın "Allah'ın kullarına emrettiği farzlardır" der. Yine Taberî, cünüplükten temizlenmeyi, iffetli kadının iffetini korumasını ve Allah'ın koyduğu cezaları "emanet" olarak görür. Ayrıca insanlar arasındaki her tür emanetin de bu kategoriye girdiğini belirtir.[139]

Zemahşerî, ayetin tefsirinde insanın yaratılışının teklife uygun ya da layık olduğunu göklerin, yerin ve dağların ise zaten her manada ilahi emre itaatkâr olduğunu belirttikten sonra emanetten kastın "itaat" olduğunu belirtir. İnsana teklif edilen "emanet" ilahi emir ve yasaklardır. Yer ve göklerin bu teklifi kabul etmemesinin ise mecaz olduğunu belirtir.[140]

Razî, ayetteki teklifin önceki ayetlerde anlatılan ahlakî bazı yükümlülükler olduğunu ifade eder. Bu teklife insan dışında hiçbir varlığın muhatap olamayacağını belirttikten sonra "emanet" kavramı üzerine değişik yorumlar yapar. Razî, bazı müfessirlerin "emanet"in kelime-i tevhid olduğunu söylediklerini ancak bunun akıldışı olduğunu belirtir. Zira cansız varlıklar lisan-ı halleriyle kelime-i tevhidi haykırırlar. Bazı müfessirlere göre emanet, teklif edilen ilahi öğretilerdir. Yine bazı müfessirler emanetin el ayak gibi uzuvlar olduğunu söyler. Razî, bu görüşleri aktardıktan sonra teklifin muhatap alınana yapılabileceğini, söz konusu diğer varlıkların ilahi hitaba mazhar olamayacağını söyler. Razî, bu açıklamadan sonra emanetten kastın "yükümlülükler" olduğunu kabul eder. [141]

Beydâvî, bu ayetin tefsirinde eşyaya Allah'ın şuur verdiğini sonra onlara sorumluluklarını hatırlatıp bu sorumlulukları yerine getirenlerin cennete, getirmeyenlerin ise cehenneme gönderileceğini ifade eder. Eşyanın bu teklifi ağır bulup kabul etmediğini söyler. Ancak aynı teklifin insana sunulduğunu ve Âdem'in bu teklifi kabul ettiğini ifade eder. Beydâvî, bu emanetten kastın akıl veya mükellefiyet olduğunu söyler. Diğer varlıklarda bu özelliğin olmadığını belirten

---

[139] Taberî, **Cami'ul-Beyan,** c.19, s.196-197
[140] Zemahşerî, **Keşşâf,** c.5, 102-103
[141] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c.25, s.236-237

Beydâvî, insanda ise bu özelliğin olduğunu yalnız gazap ve şehvet kuvvelerinin ona galip gelmesinden dolayı zalim ve cahil olduğunu belirtir.[142]

Kurtubî, tefsirinde emanetin niteliği ile yukarıdaki müfessirlerin görüşlerini aktardıktan sonra müfessir Kaffal'dan (v.976) alıntı yaparak bu ayetin insana yüklenmiş sorumlulukları anlatan çarpıcı bir örnek olduğunu belirtir. Yeryüzü, gökler ve dağlar onca büyüklüklerine rağmen sorumluluk almaktan kaçınmış ancak bu ağır sorumluluğu insan yüklenmiştir. Bu ayet de bu durumu anlatan bir darb-ı meseldir.[143]

Semerkandî, ayetin tefsirinde emanetten kastı izah ederken İbn Abbas'tan bir rivayet nakleder. Rivayete göre göklere, yere ve dağlara yüklenen emanet "taş "tır. Söz konusu varlıkların buna güç yetiremeyeceklerini ifade edip sorumluluktan kaçındıklarını Hz. Adem 'in ise taşı zorlansa da kaldırdığını bu sorumluluğu kabul ettiğini belirtir. Semerkandî, tefsirinde yine İbn Abbas'a dayandırdığı rivayetinde bu emanetten kastın ibadetler, mükellefiyetler olduğunu beyan ederek bir bakıma temsîle kapı aralar.[144]

İbn Acibe, emanetin zahir anlamının emirler nehiyler olduğunu, batın anlamının ise tevhid olduğunu ifade eder. Hasenî, "yere göğe sığmadım mümin kulumun kalbine sığdım" hadisini de bu ayetin tefsirinde kullanarak farklı bir yorum serdeder. Ayrıca zayıf da olsa bir görüş olarak emanetin insanlara yüklenmiş sorumluluğun büyüklüğü anlamında kullanılmış bir temsîl olduğunu belirtir.[145]

Ayetin tefsirinde işarî bir yorumu da Said Nursî'de görmekteyiz. Nursî, emanetten maksadın "ene" yani insandaki benlik olduğunu belirtir. "ene" nin Allah'ın isimlerinin gizli hazinesi olduğunu, Allah'ı tanımanın yolunun, "ene"den

---

[142] Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.3.s.72
[143] İmam Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an**, c.17, s.249.
[144] Ebu'l-Leys Semerkandî, **Tefsiru'l-Kur'an,** c.5. s.128.
[145] İbn Acibe**, Bahru'l-Medîd,** c.6, s.58-59.

geçtiğini ifade eden Nursî, bu yorumuyla İbn Acibe'nin batini yorumuna yaklaştığını hissettirir.[146]

Muhammed Ali es Sabuni, tefsirinde emanetin istiare-i temsilîyye olduğunu, bunun da emanetin ağırlığını gösteren parlak bir misal olduğunu belirtir.[147]

Seyyid Kutub, buradaki emanetten kastın özgür irade, kavrama yeteneği olduğunu söyler. Bu görüşe Esed de katılır.[148]

Said Şimşek'e göre bu ayette temsilî anlatım söz konusudur. Emanetten kastedilen şey vahiydir.[149]

Celal Yıldırım, buradaki anlatımın temsîl olduğunu belirtir. Yıldırım, evrendeki varlıkların hareketlerinin olduğunu ancak bu varlıkların şuursuz olduğunu söyler. Bu evrende şuurlu olan tek varlık insandır. Allah insana bu emaneti yüklemiştir.[150]

Mevdudî, tefsirinde emanetten kastın "hilafet görevi" olduğunu belirtir.[151] Muhammed Bakır Sadr da emanetten kastın hilafet olduğunu belirterek, hilafetin de emanetin pratik ve verimli bir yüzü olduğunu ifade eder. Emanetin dağlara, yer ve göklere sunuş şeklinde arz edilmediğini zira bunun mümkün olmadığını söyler. Sadr'a (v.1980) göre bu emanet tabiatı, fıtratı, tarihi ve kevnî oluşumu itibariyle bir zemin arar. Bu zemin ise sadece insanda mevcuttur. [152]

Müfessirlerden aktardığımız bu görüşleri şöyle değerlendirebiliriz. Klasik müfessirlerin çoğu emanete ibadetler ve sorumluluklar gözüyle bakarken, bazı müfessirler olayı aynen gerçekleşmiş kabul etmekte, bazı müfessirler de olayın

---

[146] Said Nursî, **İman Küfür Muvazeneleri**, Envar Nşr. İstanbul, 2004, 4. Baskı, s.150.
[147] Muhammed Ali Sabuni, **Safvetü't-Tefasir**, çev: Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014, c.5, s. 102.
[148] Seyyid Kutub, **Fi Zilali'l-Kur'an**, c.12, s.79-81, Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, s.868.
[149] Said Şimşek, **Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri,** Beyan yayınları, İstanbul, 2012, c.4, s.34.
[150] Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, c.9, s.4909.
[151] Mevdudî, **Tefhimu'l Kur'an**, c.4, s.465.
[152] Muhammed Bakır es-Sadr, **Kur'an Okulu**, Fecr Yayınları, Ankara, 1996, s.127-128.

temsîl yönüne dikkat çekmektedirler. Özellikle son dönem müfessirleri emanetten kastın akıl ve irade olduğuna vurgu yapmışlardır. Ayet, bağlamında değerlendirildiğinde emanetten kastın yükümlülükler olduğu düşüncesi ağır basmaktadır. Son dönem müfessirlerinin "emaneti" akıl ve irade diye yorumlaması da önemlidir. Ayetteki "emanet" kavramını "akıl" ve "irade" diye yorumladığımızda bu ayette temsîlî bir anlatım olduğu düşüncesi ağır basmaktadır.

1.12. RÜZGÂRIN HZ. SÜLEYMAN'IN EMRİNE VERİLMESİ

وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِى بِاَمْرِهٖ اِلَى الْاَرْضِ الَّتِى بَارَكْنَا فِيهَا وَكُنَّا بِكُلِّ شَىْءٍ عَالِمِينَ

"Süleyman'ın hizmetine de güçlü esen rüzgârı verdik. Rüzgâr, onun emriyle içinde bereketler yarattığımız yere eser giderdi. Biz, her şeyi hakkıyla bileniz."[153]

فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِى بِاَمْرِهٖ رُخَاءً حَيْثُ اَصَابَ

"Biz de rüzgârı onun buyruğuna verdik. Rüzgâr, onun emriyle dilediği yere hafif hafif eserdi."[154]

Taberî, bu ayetin tefsirinde ayeti, önceki ayetle ilişkilendirir. Süleyman, "Ey Rabbim! Beni bağışla. Bana, benden sonra kimseye lâyık olmayacak bir mülk (hükümranlık) bahşet! Şüphesiz sen çok bahşedicisin!" dedi.[155] Bu dua üzerine Allah Hz. Süleyman'ın emrine rüzgârları bahşetmiştir. Taberî, Hasan Basri'den rivayetle Hz. Süleyman'ın önce atlara çok düşkün olduğunu bu yüzden namazlarını aksatınca kendisinin bu durumuna kızarak bütün atları kestiğini, bunun mukabilinde Allah'ın onun emrine daha hızlı hareket etmesi için rüzgârları verdiğini aktarır.[156]İbn Kesîr de bu yorumu aynen aktarır.[157]

---

[153] Enbiya, 21/81.
[154] Sad, 38/36.
[155] Sad, 38/35.
[156] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c.20, s.94.
[157] İbn Kesir, **Tefsiru'l-Kur'an'il-Azim**, c.9, s.425.

Razî, ayetin tefsirinde öncelikle atların kesildiği yönündeki rivayetleri eleştirerek bunun günah olduğunu zira atların cihad için kullanılışlı hayvanlar olduğunu beyan eder. Razî, rüzgârın Allah'ın emriyle Hz. Süleyman'ın emrine verildiğini Hz. Süleyman'ın bundan rahatlıkla istifade ettiğini belirtir.[158]

Beydâvî, rüzgârın Hz. Süleyman'ın emrine bir memur gibi verildiğini aktarır.[159]

İbn Acibe, Hz. Süleyman'ın Allah'tan istemesine karşılık Allah'ın rüzgârı onun emrine boyun eğdirdiğini ifade eder.[160]

Semerkandî, ayetin tefsirinde Hz. Süleyman'ın tahtına bindiğini bir ay süren yolculukları rüzgârın yardımıyla bir anda tamamladığını aktarır.[161]

İlginç bir yorum olarak karşımıza bilimsel ekol tefsircisi Celal Yıldırım çıkmaktadır. Yıldırım, Hz. Süleyman'ın gemi filolarının olduğunu bu gemilerin rüzgârın Hz. Süleyman'a boyun eğdirilmesi sayesinde yumuşakça eserek onu istediği yere götürdüğünü belirtir.[162]Mevdudî de bu görüştedir. Mevdudî, gemilerin rüzgârla hareket ettiğini bu şekildeki ilahi bir lütufla rüzgârların gemileri hareket ettirdiğini belirtir.[163] Her iki müfessirin de mucizeyi aklileştirme çabası görülmektedir.

Kutub, kâinatta her ne kadar ilahi yasalar olsa da bu yasaların sahibi olan gücün bu yasalar üstünde istediği gibi tasarrufta bulunacağını belirterek olayın "mucize" boyutuna dikkat çeker.[164]

Esed, Hz. Süleyman'a rüzgârın boyun eğdirilmesi olayının O'nun dillere destan zenginliğini meydana getiren gemi filolarına işaret ettiğini belirtir.[165]

---

[158] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb,** c.19, s.85.
[159] Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.3, s.188.
[160] İbn Acibe, **Bahru'l-Medîd**, c.6, s.221.
[161] Semerkandî, **Tefsiru'l-Kur'an**, c.5, s.271.
[162] Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, c.10, s.5169.
[163] Mevdudî, **Tefhimu'l-Kur'an**, c.3, 323.
[164] Seyyid Kutub, **Fi Zilâli'l-Kur'an,** c.10, s.156-160.

Said Nursî'ye göre bu ayet, insanlara hava yolunun açık olduğunu gösteren bir işarettir. Yüce Allah bu ayet ile manen şöyle der: "Ey kullarım! Bir kulum hevasını terkedince ona rüzgârı nasıl boyun eğdirdim ve havayı binek yaptımsa, siz de benim kanunlarıma sarılırsanız size de havayı binek yaparım."[166]

Yine ilginç bir yorumu Muhammed Ebu Zeyd de görmekteyiz. Ayetin tefsirinde Ebu Zeyd, rüzgârın bugün Avrupalıların emrinde olduğunu, ayetin telgraf ve telefonların radyolink hatlarına işaret ettiğini belirtir.[167]

Muhammed Esed'i ve Muhammed Ebu Zeyd'i hariç tutarsak diğer müfessirler olayı ilahi mucize boyutuyla değerlendirmişlerdir. Mevdudî, ve Celal Yıldırım ise mucize olgusunu aklileştirmeye çalışmışlardır. Muhammed Esed ve Muhammed Ebu Zeyd'in mucizeyi devre dışı bırakan yorumlarında temel saikin Avrupa'nın bilimsel gelişmeleri karşısında düşülen kompleks olduğunu söylememiz mümkündür. Ebu Zeyd Hz. Süleyman'a rüzgârın boyun eğdirilmesini telgraf ve telefon hatları ile yorumlamaktadır. Said Şimşek'in de ifade ettiği gibi teknoloji bir defada ortaya çıkıp kaybolan bir şey değildir. Bilim birbirini takip eden deneylerin ve keşifleri sonucunda oluşur.[168] Hz. Süleyman'ı Kur'an ayetleri ile bir bütün olarak incelediğimizde ilahi mucizelere mazhar olmuş bir peygamber karşımıza çıkmaktadır. Allah Hz. Süleyman'ı mucizelerle desteklemiştir. Bu ayette de görülen şey, Allah'ın peygamberine lütuf olarak bahşettiği mucizelerdir.

1.13. GÖĞÜN VE YERYÜZÜNÜN İLAHÎ EMRE CEVAP VERMESİ

ثُمَّ اسْتَوٰى اِلَى السَّمَاءِ وَهِىَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْاَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا قَالَتَا اَتَيْنَا طَائِعِينَ

فَقَضٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ فِى يَوْمَيْنِ وَاَوْحٰى فِى كُلِّ سَمَاءٍ اَمْرَهَا وَزَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَحِفْظًا ذٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

---

[165] Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, s.659.
[166] Said Nursî, **Sözler**, Nesil Yayınları, İstanbul, 1996, c.1, s. 102.
[167] Said Şimşek, **Günümüz Tefsir Problemleri**, s.197.
[168] Said Şimşek, **Günümüz Tefsir Problemleri**, s.207.

"Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, "İsteyerek veya istemeyerek gelin" dedi. İkisi de, "İsteyerek geldik" dediler. Böylece onları, iki günde (iki evrede) yedi gök olarak yarattı ve her göğe kendi işini bildirdi. En yakın göğü kandillerle süsledik ve onu koruduk. İşte bu, mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah'ın takdiridir."[169]

Ayette görüldüğü üzere duman halinde bulunan göğe ve yeryüzüne emredildiği, yer ve her göğe yapması gereken işlerin bildirildiği belirtilmektedir. Söz konusu iki ayette yer ve gökler canlı varlıklar gibi muhatap alınmaktadır.

Taberî, ayetin tefsirinde Allah'ın gökleri yarattıktan sonra " içinde güneşi, ayı ve yıldızları çıkar" diye emrettiğini, yeryüzüne ise "üzerinde var ettiğim ağaçları, bitkileri ve nehirlerin akması için yarıkları çıkar" diye emrettiğini göklerin ve yerin bu ilahi emre uyduğunu belirtir.[170] İbn Kesîr de Taberî'nin bu görüşünü aynen aktarır.[171]

Razî, ayetin tefsirinde yere ve göğe emredilmesini İlahi kudretin mükemmelliğini anlatan bir temsîl olduğunu belirtir. Yasin Suresi'nde kıyamete ait haller anlatılırken ellerin ve ayakların dile geleceğini[172] aktaran Razî, Allah'ın yer ve göğe emrettiğini bunlarında tıpkı akıllı varlıklar gibi emre itaat ettiğini ifade eder. Bu görüş zahiri tefsir kurallarına da uygundur. Yine Razî "isteyerek" veya "istemeyerek" ifadelerinden "isteyerek" lafzının göğe "istemeyerek" lafzının ise yere olduğunu belirtir. Zira göklerin değişime uğramadığını, ancak yerlerin ise sürekli değişim halinde olduğunu ifade eder.[173]

Beydâvî, ayetin Allah'ın kudretini anlatan bir temsîl olduğunu belirtir.[174]

---

[169] Fussilet, 41/11-12.
[170] Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, c.20, s.391.
[171] İbn Kesîr, **Tefsir'ul-Kur'ani'l-Azim**, c.13, s.7031.
[172] Yasin, 36/65.
[173] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c.19, s.359.
[174] Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.3, s.264.

Semerkandî, ayetin tefsirinde Allah'ın yerin ve göğün içindeki hazineleri insanların hizmetine sunduğunu belirtir. Göklerin hazinesinin yağmur, yerin hazinelerinin ise bitkiler, madenler ve su kaynakları olduğunu belirten Semerkandî, yer ve göklerin bu emre itaat ettiğini ifade eder.[175]

İbn Acibe, ayette Allah'ın tıpkı canlı varlıklara emreder gibi emrettiğini yer ve göğün de memur gibi itaat ettiğini ifade eder.[176]

Kutub, ayetin tefsirinde yaratılış teorisi olan evrenin önce gaz bulutu halinde olduğunu daha sonra bu gaz bulutundan yıldızların yaratıldığını anlatarak yaratılış teorisi ile Kur'an ayetleri arasında paralellik olduğunu ifade eder. "İsteyerek veya istemeyerek gelin" ifadesini ise Kur'an'ın çarpıcı bir anlatım sanatı olduğunu belirtir.[177]

Esed, ayetin tefsirindeki ifadeleri Zemahşerî'den de alıntı yaparak mecaz olduğunu söyler.[178]

Müfessirlerin önemli bir kısmı yer ve göğe emredilmesini bir temsîl veya mecaz olarak değerlendirmişlerdir. Ancak Taberî, İbn Kesîr, İbn Acibe gibi müfessirler olayın birebir gerçekleştiği düşüncesindedirler. Kur'an'ın gayba dair haberlerinden olduğunu düşündüğümüz bu ayeti "temsîl" şeklinde değerlendirmek mümkündür. Taberî, İbn Kesîr ve İbn Acibe gibi müfessirlerin ayeti birebir gerçekleşmiş olaylar şeklinde değerlendirmesi de garipsenecek bir durum değildir.

1.14. YÜCE ALLAH'IN ATEŞE "SERİN VE SELAMET OL" DİYE EMRETMESİ

قُلْنَا يَا نَارُ كُونِى بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ اِبْرٰهِيمَ

---

[175] Semerkandî, **Tefsiru'l-Kur'an,** c.5, s.380.
[176] İbn Acibe, **el-Bahrü'l-Medîd,** c.6, s.332.
[177] Seyyid Kutub, **Fi Zilâli'l Kur'an,** c.13, s.32-35
[178] Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı,** s.972

"Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol" dedik.[179] Ayette cansız bir varlık olan ateşe Allah'ın emrettiği görülmektedir.

Taberî, ayetin tefsirinde Allah'ın ateşi soğuk kıldığını "selamet ol" diyerek de İbrahim'in soğuktan eziyet çekmesini engellediğini belirtir.[180]

Zemahşerî, Allah'ın melek aracılığıyla ateşe emrettiğini ateşin Hz. İbrahim'i yakmadığını belirtir. Hz. İbrahim'in ihlasla Allah'tan yardım dilemesi karşılığında mancınıkla atılmasından sonra ateşin bahçeye döndüğünü ve meleklerle orada oturduğunu belirtir.[181]

Razî, ayetin tefsirinde ateşe emretmekle ilgili iki görüşün olduğunu belirtir. Birinci görüşün sahibi Mutezilî müfessir Ebu Müslim İsfahanî'ye göre ateş cansız varlık olduğundan burada bir hitaptan söz edilemez. İkinci görüş ise ateşe canlı bir varlık gibi hitap edildiğidir. Yalnız Süddi, ateşe hitap edenin Cebrail olduğunu belirtir. Razî, Süddî'nin bu görüşüne destek mahiyetinde melekler tarafından hitabın mümkün olabileceğini belirtir. Yine Razî, ateşin yakmamasıyla ilgili üç görüşün olduğunu söyler. Birinci görüşe göre Allah, ateşin yakma özelliğini kaldırmıştır. İkinci görüşe göre Allah, cehennem ateşinin içinde nasıl Zebani meleklerini yakmıyorsa, öyle de İbrahim'i yakmamıştır. Üçüncü görüşe göre ise Allah ateş ile Hz. İbrahim arasına bir engel koymuştur.[182]

Kâdı Beydâvî, Hz. İbrahim'in kıssasını anlatırken Allah'ın emri ile ateşin gül bahçesine döndüğünü aktarır.[183]

Semerkandî, Hz. İbrahim'in ateşe atılmasının akabinde ateşin gül bahçesine döndüğünü ve O'nun meleklerle ateşin içinde hasbihal ettiğini İbn Abbas ve İbn

---

[179] Enbiya 21/69.
[180] Taberî, **Camiu'l Beyan,** c.16, s.306.
[181] Zemahşerî, **Keşşâf,** c.2, s.460.
[182] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb,** c.16, s.172-174.
[183] Beydavî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.2, s.640.

Ka'b rivayetlerini aktararak anlatır.[184] Kurtubî ve İbn Kesîr de farklı rivayetleri de katarak bu ayeti bu şekilde yorumlar.[185]

Nursî, ayetteki ifadelerin gelecekte insanoğlunun ateşin yanıcı özelliğinin iptalinin keşfine temel teşkil ettiğini belirtir. Bu yaklaşımıyla Nursî'nin bilimsel tefsir ekolüne uygun yorum yaptığını söylememiz mümkündür. Zira Nursî, Kur'an'da geçen bu tür mucizevî ayetlerin zaman içinde insanoğlu tarafından keşfedileceğini belirtir. Başka bir eserinde Nursî, bu ayette bazı işaretlerin bulunduğunu söyler. Ateşin kendi başına tesadüfi hareket etmediğini, emir altında olduğunu Allah'ın "yakma" emrine itaat ettiğini ifade eder. Ateşin başka bir özelliğinin de burûdet olduğunu ancak ilahi emrin "selamet ol" diyerek bu tür yanmadan Hz. İbrahim'i koruduğunu anlatır. Allah'ın hâkim ismiyle dünyada hikmetle iş yaptığını belirten Nursî, ateşe karşı İbrahim peygamberin imanla korunduğunu bunun manevi bir kıyafet olduğunu söyler. İnsanların bir gün maddi bir kıyafetle de ateşten korunacağının bu ayette işaret edildiğini ifade eder.[186]

Seyyid Kutub bu ayetin tefsirinde Allah'ın "ol" diye emrettiğini ve ateşin de yakmadığını aktardıktan sonra bu mucizenin akılla anlaşılamayabileceğini ancak bu şekilde inanılması gerektiğini belirtir.[187]

Yukarda görüşlerini aktardığımız müfessirler bu ayetin yorumunda olayın "mucizevi" olduğunu beyan etmişlerdir. Ancak Muhammed Esed Meal-Tefsir çalışmasında olayın bir mucize olmadığını Hz. İbrahim'in Kur'an'da ateşe atıldığına dair bir delilin bulunmadığını iddia ederek olayın Tevrat kaynaklı bir menkıbe olduğunu iddia etmektedir.[188]

---

[184] Semerkandî, **Tefsiru'l-Kur'an**, c.4, s. 205.
[185] Kurtubî, **el- Câmiu' li Ahkami'l-Kur'an**, c.11, s.513, İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'ani'l Azim**, c.9, s.417.
[186] Said Nursî, **İşârâtü'l-İ'caz,** Nesil Yayınları, İstanbul, 1996, s.1270; **Sözler**, s.105-106.
[187] Seyyid Kutub, **Fi Zilâli'l-Kur'an,** c.10, s.524-525.
[188] Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı,** s.657.

R. İhsan Eliaçık ise Hz. İbrahim'in ateşe atılması gibi bir durumun sözkonusu olmadığını müşriklerin onu ateşe atmak istediklerini ancak atamadıklarını ifade eder. Kurtulmanın nasıl gerçekleştiği noktasında somut bilgi olmadığını ifade eden Eliaçık, belki sert yağmurlarla ateşin "serinlediğini" ve müşriklerin dağıldığını ifade eder.[189]

Muhammed Ebu Zeyd de ayetin yorumunda Hz. İbrahim'in ateşe atılmadığını Allah'ın onu ateşten korumasının "ateşe düşürmemesi" şeklinde gerçekleştiğini ifade eder. Said Şimşek, bu düşünceyi eleştirerek ateşe düşmekten kurtulduysa ateşin serinliğinin anlamının ne olduğunu sorar. Ebu Zeyd'in dediği gibi Hz. İbrahim ateşe düşmemişse ateşin cayır cayır yanmaya devam etmesinin ne zararı olabilir?[190]

Ayet-i kerimede açık bir şekilde ateşe emredildiği görülmektedir. Ayetlerin anlaşılmasında lafızların anlamları önemlidir. Lafız adeta meyveyi koruyan kabuk hükmündedir. Dolaysıyla yapılan yorumlarda hareket noktası olarak lafzın alınması esastır. İlk dönem müfessirlerinin tamamı olayın mucizevi boyutu üzerinde durmuşken bazı modernist araştırmacılar "bilimsellik" kılıfı altında ayeti zahirinden koparmaya çalışmışlardır. Hâlbuki ateşi yaratan ve ateşe yakma gücünü bahşeden ilahi kudret, dilerse o anda ateşteki yakma özelliğini iptal edebilir. Yarattığı bir özellik üstünde tasarrufta bulunamayan ilahın acizliği ortadadır. Dolaysıyla bu ve buna benzer mucize ile ilgili ayetler hayatımızdaki tedbir ve tevekkül kavramlarını zedelememelidir. Ancak mü'min şunu da bilmelidir ki, Allah bütün evren üzerinde tasarruf sahibi yegâne varlıktır.

1.15. YERYÜZÜNÜN HABERLERİNİ AKTARMASI

يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ اَخْبَارَهَا بِاَنَّ رَبَّكَ اَوْحٰى لَهَا

---

[189] R. İhsan Eliaçık, **Yaşayan Kur'an,** c.2, s.189-190.
[190] Said Şimşek, **Günümüz Tefsir Problemleri**, s.195.

"İşte o gün (yer) Rabbinin ona bildirmesiyle bütün haberlerini anlatır. Rabbin ona (öyle) vahyetmiştir."[191]

Kıyamet hallerinin anlatıldığı bu ayette cansız varlık olarak kabul edilen arzın Allah'ın izni ile haberlerini aktaracağı ifade edilmektedir.

Taberî, ayetle ilgili iki yorumun olduğunu birinci yoruma göre Allah'ın izniyle yeryüzünün kendisinin üzerinde yaşanan her şeyi birebir aktaracağını/dile geleceğini ifade eder. İkinci yoruma göre ise yeryüzü, içindeki ölüleri dışarı atmak suretiyle konuşacaktır.[192]

Razî, söz konusu ayet ile ilgili üç görüş aktarır. Ebu Müslim'e göre ayetteki arzın konuşması mecazîdir. Zira kıyametle birlikte dünya darmadağın olacak ve arz, "dünya hayatı bitti, ahiret başladı" diye seslenecektir. İkinci görüş ekseri âlimlerin ve ehl-i sünnetin görüşüdür. Bu görüşe göre Allah kıyamet zamanında arza kudretiyle hayatı ve ölümü bahşettiği gibi konuşma gücünü de verecektir. Üçüncü görüş Mutezile mezhebinin görüşüdür. Mutezilî âlimler de arzın Allah'ın kudreti dâhilinde konuşacağını ifade ederler.[193]

Beydâvî, ayetin tefsirinde Allah'ın arzı konuşturacağını ve onunda üstünde gerçekleşen her şeyi anlatacağını ifade eder.[194]

Kurtubî ayetin tefsirinde üç görüş aktarır. Birinci görüş Ebu Hureyre'den rivayet edilen merfu hadislerdir. Bu hadislere göre Allah Resulü bu ayeti okuduktan sonra sahabeye yeryüzünün konuşmasının keyfiyetini sormuş; cevaben bunun yeryüzünün kendi üzerinde işlenen günahları tek tek aktaracağı şeklinde olacağını ifade etmiştir. İkinci görüşe göre ise yeryüzü dışarı çıkaracağı ağırlıklar ile kıyametin kopacağını belirtir. Bu Yahya bin Sellam'ın görüşüdür. Kurtubî, bu görüşü aktardıktan sonra kendi yorumunda hadislerden istifade eder. Allah'ın insan için

---

[191] Zilzal, 99/1-5.
[192] Taberî, **Câmiu'l-Beyân,** c.24, s.559-560.
[193] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c.23, s.335.
[194] Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.3, s.732.

yarattığı ecel geldiği zaman ona ihtiyacın hâsıl olacağını, insanın kendi ayağıyla ecelinin olduğu yere gideceğini belirten hadisi aktarır. İşte yeryüzünün haberlerini aktarmasının bu şekilde olduğunu ifade eder. Üçüncü görüş, İbn Mesud'un görüşüdür. Buna göre yeryüzü sarsıntı ile sarsıldığında insanların şaşkınlıkla "ne oluyor" sorusuna dolaylı cevaptır. Kurtubî, bu görüşleri aktardıktan sonra yerin haberlerini şu üç şekilde aktarabileceğini ifade eder. 1-Allah yeryüzünü canlıya dönüştürecektir. 2-Allah yeryüzünde konuşmayı yaratacaktır. 3-Yeryüzü konuşmanın yerini tutacak şekilde sarsılarak açıklamasını yapacaktır.[195]

İbn Kesîr, yeryüzünün haberlerini anlatmasını onun, üstünde işlenen bütün cürümleri kaydedip aktarması şeklinde yorumlar[196]

Semerkandî, ayetin tefsirinde yeryüzünün kendisine vahyedilmesi ile dile geleceğini ve üzerinde işlenen tüm cürümleri aktaracağını ifade eder.[197]

Hazîn'e göre Allah kıyamet gününde yeryüzü için hayatı, aklı ve konuşmayı yaratır. Bu sayede yeryüzü üzerindeki haberleri aktarır.[198]

Celal Yıldırım, ayetin tefsirinde yeryüzünün konuşmasının ilahi iradenin müdahalesi ile olabileceği gibi yeryüzünde gerçekleşen tüm konuşmaların günü, saati geldiği zaman korunmuş olarak ortaya çıkacağı şeklinde de olabileceğini belirtir. Zira günümüz teknolojisinin vardığı noktada insanların seslerinin aynen ortaya çıkarılmasının ilahi kudret için kolay olduğunu ifade eder.[199]

Kutub, "Ve zaten o boyun eğmeye uygundur." [200] Ayetinin tefsirinde yeryüzünün haberlerini ilahi izinle aktaracağını belirtir.[201]

---

[195] Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an**, c.22. s.418-420.
[196] İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'an'il-Azim**, c.14, s.424.
[197] Semerkandî, **Tefsiru'l-Kur'an,** c.6, s.455.
[198] Hazîn, **Tefsiru'l-Hazin**, c.3, s.1703.
[199] Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, c.13, s.6943.
[200] İnşikak, 84/2.
[201] Seyyid Kutub, **Fi Zilâli'l-Kur'an,** c.16, s.319.

Esed, ayetin tefsirinde insan tarafından yapılan her şeye yeryüzünün tanıklık edeceğini ifade eder. Bu noktada hadis rivayetlerine de atıfta bulunur.[202]

Müfessirlerden Semerkandî ve Kurtubî, yeryüzünün dile gelmesini gerçek anlamıyla almışlardır. Başta Razî olmak üzere diğer müfessirlerin ise olaya mecaz penceresinden baktıkları görülmektedir. Celal Yıldırım günümüz teknolojisine dikkati çekerek Semerkandî ve Kurtubî'nin yeryüzünün konuşmasının aynen gerçekleşeceği şeklindeki yorumlarına bilimsel destek sağladığını söyleyebiliriz. Zira günümüz teknolojisinde insanların konuşmaları kaydedilmekte, görüntüler arşivlenmekte hatta ilerleyen teknoloji, geçmişte yaşanmış olayların seslerinin bulunabileceği ümidini vermektedir. İnsan için imkânsız görülmeyen bu durumun ilahi kudret açısından daha kolay olacağı aşikârdır. Ayrıca ahiret âlemine dair bir olaydan bahsedildiği için duyu organlarımızın bu tür şeyleri tam olarak idrak edememesi gayet normaldir.

1.16. DENİZİN EMRE UYMASI

فَاَوْحَيْنَا اِلٰى مُوسٰى اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ

"*Bunun üzerine Biz Musa'ya: "Değneğinle denize vur" diye vahyettik. Hemen deniz ikiye ayrıldı, her parçası yüce bir dağ gibiydi."*[203]

وَلَقَدْ اَوْحَيْنَا اِلٰى مُوسٰى اَنْ اَسْرِ بِعِبَادِى فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِى الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشٰى

"(Firavun'un imana yanaşmaması üzerine) Mûsâ'ya, "Kullarımı (İsrailoğullarını) geceleyin (Mısır'dan) yürütüp çıkar. Yakalanmaktan korkmaksızın, endişe etmeksizin onlara denizde kuru bir yol aç" diye vahyettik."[204]

وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا اِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ

---

[202] Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı,** s.1295.
[203] Şuara, 26/63.
[204] Taha, 20/77.

“ Denizi açık halde bırak. Çünkü onlar boğulacak bir ordudur.”[205]

Her üç ayette de görüldüğü gibi cansız bir varlık olan denizin emre itaati söz konusudur. Firavun ve ordusu Hz. Musa ve İsrailoğullarını takip etmiş, denize gelince deniz yarılmıştır.

Taberî, Hz. Musa’nın asasıyla emretmesi sonucu mucize olarak denizin açıldığını, sonra da Allah’ın Hz. Musa’ya denizi hemen kapatmaması gerektiğini, zira zalimlerin orda boğulacağını murat ettiğini ifade eder.[206] Razî ve Kurtubî de aynı görüştedir.[207]

İbn Kesîr, Hz. Musa’nın denizi asasıyla ikiye bölme mucizesinden önce denizle konuştuğuna dair rivayet aktarımında bulunur. Yine İbn Kesîr denizin Hz. Musa’ya itaatkâr bir asker gibi itaat ettiğini belirtir.[208]

Seyyid Kutub, olayın mucize boyutunu aktardıktan sonra Allah’ın kendi yarattığı kanunları dilediği zaman değiştirme gücünün olduğunu ifade eder.[209]

Hemen hemen klasik müfessirlerin tümü olayın mucizevi yönü ile ilgili açıklama yaparken özellikle son dönem Kur’an araştırmacıları olayı farklı bir şekilde yorumlamışlardır.

Muhammed Esed, söz konusu olayın gelgit sonucu oluştuğunu, oluşan gelgitin müminlere geçecek kadar bir alan açtığını, onlar geçtikten sonra ise suların kapanıp Firavun ve askerlerinin boğulduğunu ifade eder. Yani Esed’e göre olayda bir mucize değil, bir tabiat olayı söz konusudur.[210]

Mevdudî, olayın mucizevi boyutuna dikkat çekerek hiçbir tabiat olayının deniz dalgalarının dağlar kadar büyümesine neden olamayacağını ifade eder.

---

[205] Duhan, 44/23-24.
[206] Taberî, **Camiu’l-Beyan,** c.21, s.35.
[207] Razî, **Mefâtihu’l-Gayb**, c.19, s.574, Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami’l-Kur’an**, c.15, s.580.
[208] İbn Kesîr, **Tefsiru’l-Kur’an’il-Azim,** c.10, s.349.
[209] Seyyid Kutub, **Fi Zilâli’l-Kur’an,** c.11, s.46-47.
[210] Muhammed Esed, **Kur’an Mesajı,** s.748.

Mevdudî, Hz. Musa İsrailoğullarını açılan kuru yoldan geçirdikten sonra Duhan suresinin 24.Ayetinde ifade edildiği gibi denize asasıyla vurup kapatmak istediğini ancak ilahi emrin buna mani olduğunu belirttikten sonra bunun bir mucize olduğunu ifade eder.[211]

Ayetlerin tefsirine bakıldığında son dönem modernist düşüncenin pozitivizmin etkisiyle mucize kavramını aşındırdıkları görülmektedir. Modernistlerin denizin yarılması mucizesini de "akıllara yakınlaştırma ya da bilimsellik" adı altında yok saydıkları görülmektedir. Özellikle Muhammed Esed ve onun çizgisinde düşünen modernistler ayetleri rasyonalize etme adına ayetlerin lafızlarını yok saymaktadırlar. Denizin yarılması mucizesini " gel-git" ile açıklayan Esed ve modernistler bazı sorulara cevap verememektedirler. 1- Hz. Musa gökbilim uzmanı mıydı? Zira gel-git olayının tarihini bilmek için belli bir uzmanlık gerekir. 2- Ayrıca Duhan suresinde dalgaların özelliği belirtilmektedir. Dalga boyutunun dağlar kadar olduğu ayette ifade edilmiştir. Gelgit olayında açılan suyun kenarları dağlar kadar mıdır? Hz. Musa'nın gökbilim uzmanı olduğuna dair elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca ayette dalgaların boyunun dağlar kadar olduğu ifade edilmektedir. Gel-git olayında ise sadece suların çekilmesi söz konusudur. Bu noktada ortaya çıkan sonuç şudur: "Bu ayetlerde bir mucize gerçeği söz konusudur. Mucizeyi aklileştirme adına ayetin içeriğini değiştirmenin anlamı yoktur. İlahî kudret denizi emrine musahhar kılmıştır."

1.17. GÖKLERİN VE YERİN AĞLAMASI

فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ

"*Gök ve yer onların ardından ağlamadı; onlara mühlet de verilmedi."*[212]

Bu ayet, Firavun ve askerlerinin boğulması olayından sonra gelmektedir.

---

[211] Mevdudî, **Tefhimu'l-Kur'an**, c.5, s.303.
[212] Duhan, 44/29.

Taberî, bu ayette ifade edilen yer ve göğün ağlamasının gerçek olduğu kanaatindedir. Bu görüşünü de hadislere dayandırmaktadır.

Said b. Cübeyr'den nakledildiğine göre adamın biri İbn Abbas'a gelerek bu ayeti okur ve "yer ve gökler birine ağlar mı?" diye sorar. İbn Abbas "Evet, hiçbir yaratık yoktur ki onun gökte bir kapısı bulunmuş olmasın. Kişinin rızkı o kapıdan iner ve ameli o kapıdan yukarı çıkar. Mümin kul ölünce, amelinin yukarı çıktığı ve rızkının aşağı indiği, gökteki o kapı kapanır. Bundan dolayı gök onun için ağlar. Yeryüzünde namaz kılmış olduğu ve üzerinde Allah'ı zikrettiği yerini kaybedince de yeryüzü onun için ağlar Firavun kavminin ise ne yeryüzünde faydalı bir eseri vardı ne de göklere yükselecek salih bir amelleri. Bu sebeple gökler ve yer onların üzerine ağlamadı."

Enes b. Mâlik diyor ki:"Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Her müminin iki kapısı vardır. Birinden ameli yukarı çıkar, diğerinden rızkı aşağı iner. Mümin öldüğü zaman bu iki kapı onun için ağlar. Allah Teâlâ'nın şu kelamı buna işaret etmektedir. "Onlar için (kâfirler için) ne gök ağladı ne de yer. Onlara mühlet de verilmedi.[213]

Razî, ayetle alakalı üç görüş olduğunu belirtir.

Birinci görüş, Taberî'nin yukarıda ifade edilen olayın aynen gerçekleştiği şeklindeki görüşüdür.

İkinci görüş, ayette yerin ve göklerin ağlamadığı tersine sevindiğini ifade eden görüştür.

Üçüncü görüş ise ayetteki ifadelerin mecaz olduğu, başlarına gelen belanın büyüklüğünü ifade için kullanıldığı şeklindedir.[214]

İbn Kesîr, Taberî'de geçen hadislere ilaveten şu hadisi de aktarır. Mücâhid der ki: Bir mü'min öldüğü zaman gök ve yer onun ölümüne kırk sabah ağlar. Râvî,

[213] Taberî, **Câmi'ul-Beyân**, c.21, s.41-45.
[214] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb,** c.27, s.248.

Mücâhid'e: Yeryüzü ağlar mı? Diye sordum. O: Niçin şaşıyorsun? Yeryüzünü rükû' ve secde ile i'mâr etmekte olan bir kula yeryüzü neden ağlamasın? Tekbîr ve tesbîhi için gökyüzünde arı uğultusu gibi bir yankı olan bir kula gökyüzü neden ağlamasın? dedi. Katâde der ki: "Onlar Allah katında gök ve yerin helaklerine ağlamayacağı kadar değersiz idiler."[215]

Kurtubî, ayetin tefsiriyle ilgili yukarıda Taberî ve Razî'nin ifade ettiği görüşlere ek olarak göklerin yerin ağlamasının alametinin "göklerin kızıllığı" ve "oluşan tozlar" olduğunu ifade eder. Mümin kulun vefatına yer ve göklerin üzüldüğünü belirten Kurtubî, Resulullah'ın vefatında da harikulade olayların yaşandığını belirten Tirmizî hadisine atıfta bulunur. Kurtubî, son olarak Meryem 90, Fussilet 11, İsra 44. ayetlerine dayanarak ta göklerin ve yerin tesbihleri gibi ağlamalarının da vaki olduğunu belirtir.[216] Beydâvî de aynı görüştedir.[217]

Mevdudî ve Seyyid Kutub'a göre, ayet kâfirlerin değersizliğini anlatmaktadır.[218]

Yazır, ayetin tefsirinde kâfirlerin kendilerini çok önemli gördüklerini ancak alaya alındıklarının ifade edildiğini belirtir.[219]

Göklerin ve yerin ağladığını ifade eden ayetin tefsirinde müfessirlerin önemli bir kısmı buradaki olayın aynen gerçekleştiği konusunda ortak düşünceye sahiptirler. Yer ve göklerin insani bir nitelik olan ağlama özelliğine sahip olduğu noktasında birçok müfessir neredeyse hemfikirdir. Bazı müfessirler ise ayeti üslup açısından değerlendirmişlerdir. Araplar değerli bir şahıs öldüğünde " gök ve yer ona ağladı" derlerdi. Bu bağlamda ayeti değerlendiren müfessirlerin bazıları ise Kur'an'ın harika bir üslupla kâfirlerin değersiz oluşunu anlattığını ifade ederler. Ayetin bağlamı

---

[215] İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, c.12, s.343.
[216] Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an**, c.19, s. 119.
[217] Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.3, s.326.
[218] Mevdudî, **Tefhimu'l-Kur'an,** c.5, s.307.
[219] Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, c.7, s.326.

dikkate alındığında ayetin Kur'an'daki anlatım sanatı olduğu gerçeği daha ağır basmaktadır.

1.18. CEHENNEMİN KONUŞTURULMASI

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ

"O gün Cehenneme, "doldun mu?" deriz. O da, "daha var mı?" der."[220]

Bu ayette ahiret hayatında cansız olarak kabul edebileceğimiz cehennemin soruya muhatap olup ona cevap verdiği görülmektedir.

Taberî, bu ayetin tefsirinde ahiret hayatında cehennemin tıpkı akıllı varlıklar gibi kendisine sorulan soruya cevap verdiğini belirtir. Bu görüşünü desteklemek için hadis aktarır. Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre cennet ve cehennem cedelleştiler. Cehennem "bende büyüklenenler var" deyince cennet "niçin bende sadece fakirler var" diyerek serzenişte bulunur. Allah cennete " sen benim rahmetimsin, dilediğime seninle merhamet ederim." Cehenneme ise "sen benim azabımsın, dilediğime seninle azap ederim." Hadisin devamında cennet ve cehennemin mensuplarının bulunduğu ikisi de dolduğu zaman Allah'ın cehenneme ayağıyla bastığı ve cehennemin "yeter, yeter" diyerek büzüştüğü aktarılır. Bu hadiste mecaz şeklinde anlamak mümkündür.[221]İbn Kesîr de Taberî ile aynı görüştedir.[222]

Razî, buradaki ifadenin tıpkı kavgada biri tarafından iyice dövülen birine "daha yapacak bir şey kaldı mı?" seklinde olduğu görüşündedir. Razi, bu ifadenin cehennemde yer kalmadığından dolayı daha fazlasını istememe anlamında olduğu görüşündedir.[223]

Beydâvî, ayetteki konuşmanın tasvir olduğunu söyler. Beydavî, bunun cehennemin genişliğini anlattığını ifade eder. Beydavi, cehennemin Allah'a isyan

---

[220] Kaf, 50/30.
[221] Taberî, **Cami'ul-Beyan**, c.21, s.444.
[222] İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, c.13, s.193-194.
[223] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c.20, s.297.

edenlere çıkardığı korkunç sesle, dehşetli hiddetiyle, onları kendisine davet ettiğini belirtir.[224]

Kurtubî'ye göre cehennemin buradaki cevabı inkâr anlamında olabileceği gibi soru anlamında da olmuş olabilir. Yine Kurtubî buradaki ifadenin cehennemin konuşması anlamında değil de temsîl anlamında olduğunu belirtir. Kurtubi'ye göre eğer cehennem konuşabilseydi, bunu söyleyecekti.[225]

Yazır, Alusî'den alıntı yaparak buradaki ifadenin sadece bir soru olmayabileceğini belirtir. Zira ahiret hayatı dünya ile mukayese edilemez. Yazır, olayın aynen gerçekleşebileceğini ifade eder.[226]

Seyyid Kutub, ayette kâfirlerin ahirette karşılaşacağı feci akıbetin anlatıldığını belirtir.[227]

Müfessirlerin önemli bir kısmı hadislerden de hareketle bu konuşmanın aynen gerçekleşebileceğini belirtirken bazı müfessirler de ayetin konuşma sanatı veya örneklendirme olabileceğine dikkat çekmişlerdir. Ayetin öncesinde günahkârların durumu da göz önünde bulundurulursa olayın birebir gerçekleşebileceği uzak bir ihtimal olarak görülmemelidir. Özellikle Muhammed Hamdi Yazır'ın dünya hayatı ile ahiret hayatı arasında mukayese yapılmaması gerektiği düşüncesi manidardır. Zira ahiret âlemi dünyevi duyularımızla idraki mümkün olmayan bir âlemdir. Bu âleme dair bilgimiz son derece sınırlıdır. Allah, ayetlerde benzetme yoluyla ahiret âlemini insan ufkuna yakınlaştırmaya çalışmaktadır. Dolaysıyla söz konusu ayet, Yazır'ın da ifade ettiği gibi aynen gerçekleşmesi mümkün olan bir olaydan bahsediyor olabilir.

1.19. CEHENNEMİN ÖFKELENMESİ

تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ

---

[224] Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.3, s.402.
[225] Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an**, c.19, s.450.
[226] Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili,** c.7, s.531.
[227] Seyyid Kutub, **Fi Zilâli'l-Kur'an,** c.14, s.32.

"Neredeyse cehennem öfkeden çatlayacaktır! Oraya her bir topluluk atıldıkça oranın bekçileri onlara, "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?" diye sorarlar."[228]

Bu ayette insani bir eylem olan "öfkelenmek" cehennemin vasfı olarak zikredilmiştir.

Razî, ayetin tefsiriyle alakalı bazı görüşleri aktarır. Zeccac, kâfirlerin korkunç bir ses duyduğunu bu sesin de eşeğin sesine benzediğini ifade eder. Müberred ise, bu sesin nefes alan insan sesine benzediğini belirtir. Cehennemin öfkeden çatlamasının Araplarda bir deyim olduğunu aktaran Razî, bir insanın öfkesinin taşması durumunda Arapların bu ifadeyi kullandığını söyler. Yani Razî'ye göre bu ayette mecazî bir anlatım söz konusudur. Bu değerlendirmeden sonra Razî, cehennem ateşine insani bir özelliğin verilmesinin mümkün olmayacağını iddia edenlere ise üç maddede cevap verir. 1- Allah dilerse cehennem ateşinin içinde canlı bir varlık olarak ateşi var eder. 2- Ateşin alevinin sesi ve hızı insanın sesine benzetilmiştir. 3- Cehennemin öfkelenmesinden kasıt oradaki meleklerin öfkelenmesi olabilir.[229]

Beydâvî, ayetin tefsirinde bunun temsilî bir üslup olduğunu söyledikten sonra bundan muradın, zebanilerin öfkesinin olabileceğini söyler.[230]

Kurtubî, Said b. Cübeyr ve İbn Abbas'tan yaptığı alıntıda cehennemin öfkelenmesinden maksadın onun coşması ve daha kızgın hale gelmesi olduğunu ifade eder.[231]

Semerkandî, cehennem içine kâfirler ve şeytanlar atıldıkça alevinin harlanacağını oradakilerin çığlıklarına karşı cehennem ateşinin daha da öfkeleneceğini belirtir.[232]

---

[228] Mülk, 67/8.
[229] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb,** c.22, s.11-12.
[230] Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.3, s.555.
[231] Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an**, c.21, s.119.
[232] Semerkandî, **Tefsiru'l-Kur'an**, c.6, s.249.

Şerif er-Radî, ayette iki istiare olduğunu ifade eder. Araplar birinin kızgınlığını anlatmak için "falanca neredeyse öfkeden patlayacaktı" ifadesini kullanırlardı. İşte Allah, temsilin en üst ifadesini kullanarak öfkelenen kişiyle ilgili en üst sıfat olan "öfkeden patlama" vasfını cehennem için kullanmıştır.[233]

Vehbe Zuhaylî, cehennemin öfkelenmesinin temsîl olduğunu belirtir.[234]

Ayet üzerine yorum yapan müfessirlerin hemen hemen hepsi bu ifadelerin mecazî ya da temsilî anlatım olduğu noktasında hemfikirdirler. Şadi Eren, olayın temsilî boyutuna dikkati çektikten sonra şöyle bir yorumda bulunur: *"Bu ayetlerde cehenneme insan gibi bir şahsiyet verilmiş. O cehennemin vicdani tepkileri var. Mesela iç geçiriyor, feveran ediyor. Cehennem ehlini yakmak için adeta yerinde duramıyor."*[235]

1.20. AMEL DEFTERİNİN KONUŞMASI

وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

"Biz hiçbir kimseye gücünün yettiğinden fazla yük yüklemeyiz. Katımızda hakkı söyleyen bir kitab vardır. Onlar zulme, haksızlığa uğratılmazlar."[236]

وَتَرٰى كُلَّ اُمَّةٍ جَاثِيَةً كُلُّ اُمَّةٍ تُدْعٰى اِلٰى كِتَابِهَا اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

هٰذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ اِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

"O gün her ümmeti diz çökmüş görürsün. Her ümmet kendi kitabına çağrılır. (Onlara şöyle denilir:) "Bugün (yalnızca) yaptıklarınızın karşılığı verilecektir."

---

[233] Şerif er-Radî, **Kur'an'da Mecazlar**, s.315.
[234] Vehbe Zuhaylî, **Tefsiru'l-Münîr,** c.15, s.16.
[235] Şadi Eren, **Kur'an'da Temsîller,** s.117.
[236] Mü'minun, 23/62.

"Bu kitabımız gerçekten sizin aleyhinize konuşur. Biz yaptıklarınızı şüphesiz bir bir kaydediyorduk."[237]

Ahiret âlemine dair hallerin anlatıldığı bu ayetlerde amel defterimizin insan gibi konuşmasından bahsedilmektedir.

Taberî, ahirette Allah'ın kimseye zulmetmeyeceğini, zira gerçekleri söyleyen bir kitabın bulunduğunu ifade eder. Bu kitap amel defterimizdir. [238] Casiye suresindeki ilgili ayet için ise Taberî, insanın amel defterinde her şeyin yazılı olacağını hiçbir şeyin kayıt dışı kalmayacağını söyler. [239] Bu yaklaşımıyla Taberî'nin "amel defterinin konuşmasından" o kitaptaki her şeyin yazılı ifade edildiği gerçeğini belirttiğini söyleyebiliriz.

Razî, Allah'ın amel defterini açıklama yapan bir kitaba benzettiğini ifade eder.[240] Casiye suresindeki ilgili ayet için de benzer açıklamalar yapan Razî, amel defterini meleklerin yazdığı, insanların kendi elleriyle işlediklerini anlatan bir "şahit" olduğunu belirtir.[241]

Kâdı Beydâvî de amel defterinin ahiret günü "şahit" olacağını ifade eder.[242]

İbn Kesîr, meleklerin şehadetiyle yazılmış amel defterinde büyük küçük her şeyin yazılı bulunduğunu ve insanların aleyhine "şahitlik" edeceğini belirtir.[243]

Kurtubî, kitabın konuşmasının bir istiare olduğunu ifade eder. Yani insanın amel defteri konuşan bir kitaba benzetilmiştir.[244]

Semerkandî, Mü'minun suresinde geçen kitap için iki görüşün olduğunu belirtir. Bu kitabın "levh-i mahfuz" kitabı olduğunu söyleyenler olduğu gibi bunun

---

[237] Casiye 45/28-29.
[238] Taberî, **Câmi'ul-Beyân,** c.17, s.73.
[239] Taberî, **Câmi'ul-Beyân,** c.11, s.104.
[240] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb,** c.16, s.441.
[241] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb,** c.19, s.621.
[242] Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.3, s.338.
[243] İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, c.10, s.131.
[244] Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an**, c.19, s.170.

"amel defteri" olduğunu söyleyenler de vardır. Kıyamet gününde amel defterinin her şeye şahit olduğunu belirten Semerkandî'nin bu düşüncesinden O'nun konuşan kitaptan kastının amel defteri olduğunu çıkarmamız mümkündür.[245]

Mevdudî, ayette geçen "yazıyorduk" ifadesinin sadece yazıya hasredilemeyeceğini insanoğlunun bile bugün değişik kayıt vesileleri olduğunu belirtir. Dolaysıyla Allah'ın da değişik kayıt araçlarının olmasının mümkün olduğunu ve bunların ahirette "şahit" olacağını ifade eder.[246]

İlgili ayetler hakkında gerek ismini belirttiğimiz müfessirler gerekse aynı görüşleri ortaya koyduklarından dolayı isim vermeye gerek duymadığımız diğer müfessirler ayetlerde geçen "kitabın konuşması" nın şahitlik görevini üstleneceği noktasında ittifak halindedirler. Yüce Rabbimiz ahiret âleminde kişinin dünyada yapıp ettiği her şeyin tastamam önüne konacağını ve dolaysıyla kişinin adeta canlı bir varlığın onu izlemesi gibi bir durumla karşı karşıya kalacağını belirtir. Günümüz teknolojisi insanların telefon, internet vb. alet kullanımı ile ilgili bütün dökümlerini ortaya koyacak durumdadır. Kamera teknolojileri sayesinde insanların özel hayatı bile ortaya konmaktadır. İnsanoğlu ilahî bir nimet olan akıl sayesinde bu imkânları elde etmişse İlahî kudretin gücü noktasında imanımızın daha güçlü olması gerekmektedir. Yüce Rabbimiz, ahiret âleminde yapıp ettiğimiz tüm amelleri etkili bir şekilde ortaya koyabilir. Kitabın konuşması ifadesi buna işaret olabilir.[247]

---

[245] Semerkandî, **Tefsiru'l-Kur'an,** c.4, s.287.
[246] Mevdudî, **Tefhimu'l-Kur'an,** c.5, s.331.
[247] Zilzal, 99/7-8.

İKİNCİ BÖLÜM
İNSAN DIŞINDAKİ CANLI VARLIKLARA BEŞERÎ NİTELİKLER YÜKLENMESİ

Çalışmamızın bu bölümünde insan dışındaki canlı varlıkların beşerî nitelikler yükleyen ayetlerin tefsir ilmindeki izdüşümlerini inceleyeceğiz. Bu bölümde özellikle hayvanlara yüklenen beşeri vasıfları ele aldık. Bununla birlikte "Dâbbetü'l-Arzı" ve ahiret âleminde organlarımızın insan gibi dile gelmesini de araştırmamızın içine dâhil ettik.

Hayvanlara yüklenen beşerî özellikler ile ilgili bazı araştırmacılar birtakım iddialar dile getirmişlerdir. Gerek çağdaş edebiyatta, gerek klasik dünya edebiyatında gerekse Arap edebiyatında hayvanlara birtakım insani özelliklerin atfedildiği hikâyelerin olduğu bunun da edebî bir metot olduğu iddia edilmektedir. Bu iddia sahipleri Kur'an'da da karıncanın konuşmasını, Hüdhüd'ün Hz. Süleyman ile diyalogunu vb. ayetleri bu kategoride değerlendirmektedirler. Bu araştırmacılara göre Kur'an'daki bu ayetler "fabl" diye adlandırdığımız metodun ta kendisidir. Bu ayetlerde aslolan ahlakî ilkeler çıkarmaktır. Bu kıssaların gerçeklikle ilgisi olmadığından hayvanlara yüklenilen insanî özellikler de ders amaçlı anlatım

sanatıdır.[248] Bu iddianın gerçekliğini müfessirlerin görüşleri ile birlikte işlemeye çalışacağız.

2.1. HAYVANLARIN "ÜMMET" OLARAK NİTELENDİRİLMESİ

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ اِلَّا اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِى الْكِتَابِ مِنْ شَىْءٍ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ

"Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir. Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda hepsi Rablerinin huzuruna toplanıp getirilecekler."[249]

Söz konusu ayette canlılar ve kuşlar ümmet olma bakımından insanlara benzetilmektedir. Ümmet kelimesi Kur'an'da 64 yerde ve 5 farklı manada kullanılmaktadır. [250] En'am suresi 6. ayette ümmet kelimesi ise topluluk anlamındadır.[251] Burada insana kuşların ve diğer canlıların "ümmet" vasfıyla insana benzetilmesi yaratılışta, rızıklanmada, yeniden dirilmede tıpkı insanlar gibi değerlendirilmelerinden dolayıdır.[252]

Taberî, bu ayetin tefsirinde insan gibi diğer canlıların, hayvanların, kuşların bilgilerinin levh-i mahfuzda kayıtlı olduğunu bildirmektedir. Yine insanlar nasıl hesaba çekileceklerse hayvanların da o şekilde hesaba çekileceği ve haklarının alınacağı ayette belirtilmiştir.[253]

Razî, hayvan ve kuşların ümmet olmasıyla ilgili şu görüşleri aktarır:

---

[248] Muhammed Ahmed Halefullah, **Kur'an'da Anlatım Sanatı**, çev: Şaban Karataş, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s.300; Muhammed Abid el-Cabirî, **Kur'an'a Gi**riş, çev: Muhammed Coşkun, Mana Yayınları, İstanbul, 2011, s.295.
[249] En'am, 6/38.
[250] Veli Ulutürk, **Kur'an'da İmam ve Ümmet Kelimelerinin Anlamları**, Diyanet İlmi Dergi, c.33, sayı:3 1997, s.44.
[251] Zemahşerî, **Keşşâf**, c.2, s.21.
[252] Nihat Uzun, **Kur'an'da Ümmet Kavramı**, Diyanet ilmi Dergi, sayı: 40, 2004, s.40.
[253]Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c.9, 234.

Birinci görüş, İbn Abbas (r.a)'ın "Cenâb-ı Hak, bu âyetle, "Onlar beni tanıyor, beni birliyor (tevhîd), beni tesbih ediyor ve bana hamd ediyorlar..." rivayetini esas alan ekseri müfessirlerin görüşleridir. Bu müfessirler İsra suresi 44. ve Nur suresi 41. ayetlerini de delil getirerek hayvanların Allah'ı överek tesbih ettiğini belirtirler. Ayrıca karıncaların ve Hüdhüd kuşunun konuşmasını da buna delil olarak getirirler. Yine, Hz. Peygamber (s.a.v): "Kim bir serçeyi boş yere öldürürse, o serçe Kıyamet gününde, seslenerek Allah'a gelir de şöyle der: "Ya Rabbi, bu beni boş yere öldürdü. Benden istifade etmediği gibi, yeryüzünün otlarından yememe de müsaade etmedi" hadisi de bu görüştekilerin delillerindendir.[254]

İkinci görüşe göre "Onlar, insanlar gibi, birbirlerine benzemeleri, birbirleriyle ünsiyet edip birbirlerini sevmeleri ve birbirlerinden doğmaları bakımından birer ümmet, birer cemaat ve mahlûk olmaları hususunda sizin gibi ümmetlerdir" manası murad edilmiştir."

Üçüncü görüş sahipleri ise rızık konusunda Allah'ın tıpkı insanlar gibi hayvanlarında rızkını kendi üstüne aldığını ifade ettiğini belirtirler.

Bu görüşleri ortaya koyan Razi, ayetin öncesinde müşriklerin peygamberden mucize istediklerini belirtir. Allah, bu ayette merhametinin büyüklüğünü gösterir. Hayvanları da ümmet olarak niteleyerek rahmetinin kapsamını gösterir. Allah, müşriklerin mucize görmeleri halinde bile tutumlarında bir değişme olmayacağını ifade için bu ayeti indirmiştir.

Razî, tefsirinde ilginç bir görüş daha aktarır. Bazı insanların tenasühe dayanak olarak bu ayeti ortaya koyduklarını belirten Razî, bu görüşlerin dayanaksız olduğunu akaid kitaplarının ortaya koyduğunu belirtir. Tenasühe dayanak olarak bu ayeti ileri sürenler ayette hayvanların da insanlar gibi "ümmet" olarak

[254] Ahmed Bin Hanbel, **Müsned**, c.1, no:72.

vasıflandırıldığını söylerler. Dolaysıyla şakîlerin ceza olarak hayvana dönüşeceklerini iddia ederler. Razî bu düşüncelerin temelsiz olduğunu ifade eder.[255]

Beydâvî, ayette hayvanların da insanlar gibi rızıklarının, ecellerinin mukadder olduğunu bu yönüyle insanlara benzediklerini ifade eder. Ayrıca Beydâvî, ahiret âleminde de insanlar gibi hayvanların da hesaba çekileceğini ifade eder.[256] Kurtubî de Beydâvî ile aynı görüştedir.[257]

İbn Kesîr, tefsirinde Katade'ye dayandırdığı görüşünde kuşların da cinler ve insanlar gibi ümmet olduklarını belirtir.[258]

Yazır, ayetin tefsirinin iki şekilde düşünülebileceğini ifade eder. Allah'a ve ahirete iman etmeyenlerin hayvanlar gibi olduğunu belirten Yazır, ikinci görüş olarak da Allah'ın bu ayetle kudretini insanlara anlatmak istediğini zira hayvanların yaratılışında ilahi kudretin yansımalarını görmenin mümkün olduğunu belirtir.[259]

Allame Tabatabaî (1981), bu ayetin tefsirinde bazı sorular sorarak bunlara cevaplar vermeye çalışır. Hayvanların tıpkı insanlar gibi "ümmet" diye tanımlanmasının önemli olduğunu belirtir. Zira ümmet kavramının belirli amaçlar etrafında bir araya gelen topluluklar için kullanıldığını ifade eder. Hayvanların bir kısmında Kur'an'da geçtiği üzere olağanüstü özelliklerin bulunduğunu belirten Tabatabaî, arıların ilahi vahye muhatap olmasını, karıncanın konuşmasını, Hüdhüd kuşunun Hz. Süleyman ile konuşmasını buna delil olarak gösterir. Hayvanların bazı özelliklerinin bilim adamları tarafından tam olarak izah edilemediğini belirten Tabatabaî, bu âlemin sırlarla dolu olduğunu ve araştırılması gerektiğini ifade eder.

---

[255] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c.9, s.417.
[256] Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.1, s.542.
[257] Kurtubî, **El- Câmiu li Ahkami'l- Kur'an**, c.8, s.369.
[258] İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, c.6, s.31.
[259] Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili,** c.3, s.558.

Hayvanların ilahi huzurda toplanmasının da sıra dışı olduğunu, zira yer ve gökler için bu ifadenin Kur'an'da geçmediğini söyler.[260]

Celal Yıldırım, tefsirinde hayvanlar âlemindeki sıra dışı detaylara yer verir. Allah'ın bu ayet ile kudretini insanlara gösterdiğini belirtir. Örneğin kuşların iliksiz kanatla uçabildiğini, yağmurlu havalarda kanatlarının ıslanmaması için bir yağ salgıladıklarından bahseder. Aklı olmamasına rağmen içgüdüyle aile kurduklarından, Allah'a ibadet ettiklerinden, O'nun sünnetine sarıldıklarından söz eder. Bu gibi özellikler Allah'ın kudretini gösterir.[261]

Ali Arslan, tefsirinde bazı mutasavvıfların görüşlerini aktararak hayvanların da tıpkı insanlar gibi nefsi natıkalarının olduğunu belirtir. eş-Şarani *"el- Cevahir ved Dürer"* isimli eserinde bu görüşü savunmak adına bazı haberler aktarır. Gerek Kur'an'daki Hz. Süleyman kıssasındaki karıncanın konuşması gerekse Hz. Resulullah'ın Medine'ye hicreti sırasında devesini serbest bırakıp " o memurdur" demesini örnek olarak gösterir. Yine bu mutasavvıflara göre hayvanlar *"Hiçbir ümmet yoktur ki, onun içinde bir peygamber gönderilmesin"*[262] ayetinin kapsamına girdiklerinden onlara peygamber de gönderilmiştir iddiasını ortaya atarlar. Bu mutasavvıfların delillerinden en önemlisi İsra suresi 44. ayetidir. Bu ayette bütün varlıkların tesbih ettiği ifadesi hayvanlarda nefsi natıkanın olduğu düşüncesine kaynaklık eder.[263]

Muhammed Esed, ayette insanın, çevresine bakması durumunda karşılaşacağı ilahi mucizeleri göreceğinin anlatıldığını ifade eder.[264]

Hayvanların ümmet olduğunu ifade eden ayetle ilgili müfessirler benzer görüşler serdederken Ali Arslan tefsirinde ilginç görüşlere yer vermiştir.

---

[260] Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabaî, **el-Mîzân Fî Tefsiri'l-Kur'an**, çev: Vahdettin İnce, Kevser yy. İstanbul, 2012, c.7, s.108-113.
[261] Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, c.4, s.1884.
[262] Fatır, 35/24.
[263] Ali Arslan, **Büyük Kur'an Tefsiri**, Okusan Yayıncılık, İstanbul, 1995, c.4, s.596.
[264] Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, s. 232.

Mutasavvıflar ise hayvanların da aynen insanlar gibi "ümmet" olma özelliğine sahip olduğunu söylemişlerdir. Bu düşüncenin temelsiz olduğu görülmektedir. Zira peygamberlerin vasıflarının anlatıldığı ayetlerde peygamberlerin insanlara gönderildiği ifade edilmektedir. Dolaysıyla mutasavvıfların söz konusu iddialarının temeli yoktur. Ayetin bağlamı dikkate alındığında müşriklerin mucize talebine karşılık Allahu Teâlâ'nın hayvanların da ümmet olduklarını, onlarında insanlar gibi rızıklarının, ecellerinin, yaratılışlarının ilahi tasarruf altında olduğunu buyurmuştur. Ayrıca bu ayet vesilesiyle hayvanlar âlemine sarfı nazar etmemiz tavsiye olarak görülebilir. Bu ayet insanlara hayvanların emanet olarak bırakıldığı düşüncesini pekiştirir. Dünyamız ve dünyamızın içindeki canlılar eşref-i mahlûkat olan insana emanet olarak verilmiştir. İnsan emanete sahip çıkmalı, bu düzenin koruyucusu olduğunu unutmamalıdır.

2.2. KUŞLARIN ALLAH'I TESBİH ETMESİ

Kur'an'da, kuşların Allah'ı tesbih ettiği ifade edilmektedir.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ وَاللهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ

"Göklerde ve yeryüzünde bulunan kimselerle, sıra sıra (kanat çırparak uçan) kuşların Allah'ı tespih ettiğini görmez misin? Her biri duasını ve tesbihini kesin olarak bilmektedir. Allah, onların yapmakta olduğu şeyleri hakkıyla bilendir."[265]

Razî, kuşların tesbihiyle alakalı iki görüşün olduğunu zikreder. Birinci görüşe göre kuşlar tıpkı insanlar gibi Allah'ı tesbih ederler. Gökteki meleklerin zikri gibi kuşlar da yeryüzünde kendi dilleriyle tesbih ederler. İkinci görüşe göre ise, kuşlar lisan-ı halleri ile Allah'ı tesbih ederler. Kuşların havada durabilmeleri yüce Allah'ın

[265] Nur, 24/41.

kudretini gösteren işaretlerdendir. Razî, ikinci görüşe katılarak kuşların tesbihinin yüce Allah'ın kudretini göstermek anlamında olduğunu ifade eder.[266]

Beydâvî, bu ayette geçen "men" edatının melek, ins ve cin taifeleri için kullanıldığını belirtir. Kuşların zikredilmesi ise yüce Allah'ın kudretinin kemaline ve tedbirinin güzelliğine kesin bir delildir. Allah kuşlara maişetlerini temin etme noktasında öyle ince ilimler ilham etmiştir ki, akıllı kimseler bile bunu idrak edemezler. Dolaysıyla, Allah'ın onlara dua ve tesbihlerini de ilham etmesi akıldan uzak değildir.[267]

Kurtubî'ye göre insanların ve meleklerin tesbihleri namaz ile olur. Kuşlar ise salt bir tesbihle Allah'ı tesbih ederler. Süfyan ve Mücahid'e göre kuşların kanat çırpması onların namazıdır.[268]

İbn Kesîr, İsra 44. ayete dayanarak kuşların tesbihinin kavlî olduğunu belirtir.[269]

Semerkandî, ayetin tefsirinde Resulullah (s.a.v)'den hadis rivayet ederek bütün varlıkların tesbihinin ve namazının ayrı olduğunu belirtir ve kuşların tesbihinin kavlî olduğu görüşüne katılır.[270]

Diyanet'in "Kur'an Yolu" tefsirinde kuşların tesbihinin lisan-ı hal ile olduğu, bütün varlıkların özellikle kuşların, yaratılış programlarına uymalarının tesbih olduğu ifade edilmektedir.[271]

Bayraktar Bayraklı, tefsirinde ayetin insanları uzay araştırmalarına sevk ettiğini ifade eder. Ayrıca kuşların uçma kabiliyetine dikkat çekildiğini belirten Bayraklı, insanoğlunun kuşları rol model alarak hava araçları ürettiklerini belirtir.[272]

---

[266] Razî, **Mefatihu'l-Gayb**, c.24, s.9-11.
[267] Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.2, s.568.
[268] Kurtubî, el- **Câmiu li Ahkami'l-Kur'an**, c.15, s.305.
[269] İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, c.10, s.256.
[270] Semerkandî, **Tefsiru'l-Kur'an**, c.4, s.312.
[271] Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, **Kur'an Yolu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, c.4, s.109.

Celal Yıldırım, kuşlarda Allah'ın yarattığı harikulade uçuş özelliklerini altı maddede sayarak bu ayetin Allah'ın varlığına ve yüce kudretine delil olduğunu ifade eder.[273]

Seyyid Kutub, kâinatta insanın yalnız olmadığını başka varlıkların da olduğunu ve bu varlıkların gerek ilahi nizama uyma, gerekse Allah'ı tesbih etme noktasında aynı durumda olduklarını ifade eder. Eğer insan arınırsa Hz. Muhammed (s.a.v)'in çakıl taşlarının tesbihini duyduğu ve Hz. Davud'un dağlarla zikrettiği gibi, insanların da o şekilde kâinattaki varlıkların tesbihini duyabileceğini ifade eder.[274]

Said Nursî, ayetin tefsirinde bütün hayvan ve kuşların gerek lisan-ı hal ve lisan-ı kal ile Allah'ı tesbih ederek dünyayı adeta bir zikir meclisine çevirdiklerini ifade eder.[275]

Müfessirlerin büyük kısmı kuşların tesbihinin hem lisan-ı hal hem de lisan-ı kal ile olduğu noktasında aynı düşüncededirler. Özellikle günümüze geldikçe ayet yorumların rengi daha farklı bir hal almakta bilimsel tefsir ekolüne ait müfessirler olaya bilimsel açıdan bakmaktadırlar. Ayette kuşların tesbihinden bahsedilmesi insanlığa bu canlıları izleme noktasında fikir vermek istediği düşüncesini uyandırmaktadır. İnsan, dünyadaki "hilafet" konumunu güçlendirmek isterse kâinatın sırlarını araştırmalıdır. Kuşların yaratılış sırları ve değişik kabiliyetlerinin ilmi gelişmelere önayak olması önemlidir. Ayrıca kuşların da insanlar gibi Allah'ı tesbih ettiği şeklindeki anlayış insanın kendisi dışındaki canlılara olan merhametini artıracaktır. Osmanlı cami mimarisinde kuşlar için oyulan su taşları, medeniyetimizin Kur'an menbaından faydalandığının göstergesidir. Kur'an'a dayanan medeniyet insanlar için olduğu kadar hayvanlar için de ab-ı hayattır. Özellikle bugün bazı kuş türlerinde görülen yok olma tehlikesini de göz önünde bulundurduğumuzda bu ayetin önemi bir kat daha artmaktadır. Zira Allah'ı zikreden kuşlar düşüncesi insanlarda

---

[272] Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri,** c. 13, s.412.
[273] Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, c.8, s.4239.
[274] Seyyid Kutub, **Fi Zilâli'l-Kur'an,** c.10, s.443.
[275] Said Nursî, **Şualar**, Envar Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.116.

kuşlara karşı bir merhamet oluşturacak, dünyadaki diğer varlıklarla birlikte kuşların da yaşam hakları koruma altına alınacaktır.

2.3. KARGANIN İNSANA MODEL KILINMASI

فَبَعَثَ اللّٰهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِى الْاَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِى سَوْاَةَ اَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتٰى اَعَجَزْتُ اَنْ اَكُونَ مِثْلَ هٰذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِىَ سَوْاَةَ اَخِى فَاَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ

"*Nihayet Allah, ona kardeşinin ölmüş cesedini nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. "Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtmekten âciz miyim ben?" dedi. Artık pişmanlık duyanlardan olmuştu."*[276]

Kur'an'da adı geçmese de Kabil ve Habil olarak bilinen kıssanın sonucunda bu ayette karganın insana model kılınıp yol göstermesi söz konusudur.

Razî, ayetin tefsirinde Habil ile Kabil olayını anlattıktan sonra Kabil'in kardeşine hakaret için cesedini çölde bıraktığını, ancak Allah'ın iki kargayı göndermek suretiyle Kabil'in kalbine merhamet duygularını aktardığını ve kargaların bu şekilde örnek olduğunu ifade eder.[277]

Beydâvî, Kabil'in kargaya mezar kazıp ölü gömme konusunda "öğrenci" olduğunu ifade eder.[278]

Kurtubî, ayeti "Yüce Allah, Âdemoğlu'na gömmenin keyfiyetini göstermek hikmetine binaen karga göndermişti. İşte şanı yüce Rabbimizin: *"Sonra onu öldürüp kabre koydu"*(Abese, 80/21) buyruğunun anlamı budur. Böylelikle gömme hususunda karganın yaptığı iş, insanlar arasında kalıcı bir sünnet oldu." Şeklinde tefsir eder.[279]

---

[276] Maide, 5/31
[277] Râzi, **Mefâtihu'l-Gayb**, c.9, s.37.
[278] Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.1, s.476.
[279] Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an**, c. 7, s.421.

Kur'an Yolu adlı tefsirde İbn Aşur'dan yapılan alıntıda karganın rol model olmasının görünen çirkin şeylerin örtünmesi kabilinden medeniyet alanında atılmış ilk adım olduğu belirtilir. Bu aynı zamanda taklit ve tecrübe ile kazanılmış ilk bilgidir. Ayrıca insanın kendisinden zayıf bir varlıktan elde ettiği bilgiye işaret vardır.[280]

Celal Yıldırım, tefsirinde Allah'ın vahiy yoluyla değil de bir karga yoluyla mesaj göndermesinin nedenlerini irdeler. Yıldırım'a göre karganın gönderilmiş olması, bilgi edinme yollarından birinin de deney, gözlem ve araştırma olduğunun Allah tarafından insana öğretilmesidir. Yine karga leş yiyen bir hayvan olduğundan insana adam öldürme durumunda düşeceği en alçak seviye bu misal üzerinden hatırlatılmıştır.[281]

Bayraklı ise karganın ihtirası temsîl ettiğini dolaysıyla nefis ülkesinde ölümlerin olacağını, ancak mukaddes topraklarda sevgi çiçeklerinin yetişeceğini ayetin önceki bağlamından hareketle ortaya koyar.[282]

Seyyid Kutub, karganın cesedi gömme ile ilgili davranışının iki gerekçesi olabileceğini ifade eder. Ya bu kargalar arası bir gelenektir ya da ilahi müdahale söz konusudur. Her iki ihtimalinde ilahi iradeye uygun düştüğünü belirten Seyyid Kutub, asıl olanın ayetlerle kalplere verilen mesaj olduğunu belirtir.[283]

Mevdudî de karganın Allah tarafından insanlara örnek olması için gönderildiğini ifade eder.[284]

Müfessirler karganın örnek için gönderildiği noktasında hemfikirdirler. Yüce Allah Kabil'in yaptığı bu çirkin iş karşısında ona leş yiyen bir karga göndererek ders vermek istemiştir. Ayrıca bu ayetten çıkarmamız gereken başka bir ders de şudur:

---

[280] Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, **Kur'an Yolu Tefsiri,** c.2, s.206.
[281] Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, c. 4, s.1660.
[282] Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri**, c.5, c.529.
[283] Seyyid Kutub, **Fi Zilâli'l-Kur'an,** c.4, s.211-212.
[284] Mevdudî, **Tefhimu'l Kur'an,** c.1, s.475.

İnsanın medeniyet yürüyüşü sadece kendi başına elde ettiği kazanımlarla olmamıştır. İnsan deney ve gözlemleri neticesinde hayvanlardan çok sayıda bilgi öğrenmiştir. Medeniyet yürüyüşü devam ettiğinden bu gözlemler devam etmeli, dünyayı paylaştığımız bu varlıklar ile ilişkimizi düzgün tutmamız bir ödev olduğu gibi onlardan istifade etmemiz de bizim faydamızadır.

2.4. BAL ARISINA VAHYEDİLMESİ

وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ اَنِ اتَّخِذِى مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ

ثُمَّ كُلِى مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِى سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

"Rabbin bal arısına: "Dağlarda, ağaçlarda ve hazırlanmış kovanlarda yuva edin; sonra her çeşit üründen ye; sonra da Rabbinin işlemen için gösterdiği yollardan yürü" diye öğretti. Karınlarından insanlara şifa olan çeşitli renklerde bal çıkar. Düşünen bir millet için bunda ibret vardır."[285]

Taberî, Allah'ın arıya ilham edip onu ilhamını yerine getirmeye uygun şekilde yarattığını belirtir. Arı, bu ilham sayesinde karnından değişik renklerde şifalı olan balı üretir. Bu şekilde açıklama yapan Taberî, Allah Resulu'nden balın şifa verici özelliklerini anlatan hadisler aktarır.[286]

Razî, ayetin öncelikle ilahi kudrete işaret ettiğini belirtir. Çünkü Allah nasıl hayvanlardan süt, hurma ve üzümden içecek üretiyorsa arıdan da bal üretmesi O'nun âlemin tek sahibi olduğunu göstermesi bakımından yeterli bir delildir. Arıların bal üretirken insan aklının alamayacağı bazı özellikler göstermeleri onları ilahi vahye mazhar olduklarının delilidir.

Razî, bu özellikleri özetle şöyle sıralar:

---

[285] Nahl, 16/68, 69.
[286] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c.14, s.284.

Arıların, evlerini birbirine hiçbir alet olmadan denk yapmaları onların ilahi vahye mazhar olduklarını gösterir.

Peteklerdeki altıgen şekil, peteklerde boşluk olmaması için en uygun şekildir. Arıların bu şekli tercih etmesinde ilahi vahyin etkisi vardır.

Arıların arasında bir bey olur ve diğer arılardan bedenen hem daha büyük hem de kuvvetli olur ki bu sayede arılara hükmeder.

Arılar hoşlanmadıkları yerlerden topluca çeker giderler. İnsanlar onları tekrar çekebilmek için müzik aletleri kullanırlar. Bu özellikleri de çok ilginçtir.

Razî bu özellikleri saydıktan sonra bunların ancak Allah'ın vahyetmesiyle olabileceğini ifade eder. Yine Razî, "dağlardan evler edin" ayetinin arıya emir olduğunu bu yüzden âlimlerin arıların aklının varlığını tartıştıklarını ifade eder. Akıllarının bulunduğunu söyleyen âlimlerin aksine Razî, arıların bu özelliklere uygun şekilde yaratıldıklarını ifade eder.[287]

Beydâvî, arıya vahyedilmesinden kastın ilham olduğunu ifade eder. Ayette arının yuvasının eve benzetilmesi ise arının yuvasının sanat harikası niteliğinde olmasındandır. Ayetin devamında *" rabbinin kolay kıldığı yollarda git. Sonra bütün meyvelerden ye"* ifadelerinin gelmesi, Allah'ın arıya ilham ettiğinin ve O'nun kudretli, hikmetli bir yaratıcı olduğunun göstergesi olduğunu belirtir.[288]

Kurtubî, Allah'ın bütün varlıklar üzerindeki gücüne atıfta bulunarak arılara da ilham ettiğini bu sayede arıların olağanüstü özelliklerle donatıldığını belirtir. Kurtubî, Zilzal suresi 5. Ayetteki "o gün yer haberlerini aktaracaktır" ayetini de bu ayetin tefsirinde zikrederek arılara verilen vahyin peygambersiz bir şekilde ve âlimlerin ittifakıyla ilham yoluyla geldiğini aktarır.[289]

---

[287] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c.14, s.277.
[288] Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.2, s.248.
[289] Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an**, c.12, s.364-365.

İbn Kesîr, arılara vahyedilmesinin yol gösterme anlamında olduğunu belirtir. Ayrıca, Yasin suresindeki *"Ve onları kendilerinin buyruğuna verdik. Onlardan kimisine bineceklerdir, kimisinden de yerler."*[290] Ayetindeki gibi arıların da insana musahhar kılındığını ifade eder.[291]

Said Nursî, bu ayetin tefsirinde bal arısının ilahi kudretin nişanesi olduğunu ifade eder. Sure isminin arı anlamına geldiğine dikkat çeken Nursî, bu küçük hayvanın karnındaki zehri ve şifa veren balı birbirine karıştırmadan meydana getirmesi yüce Allah'ın vahdaniyetine şehadet eder.[292]

Kur'an Yolu'nda bal arısı şu ifadelere yer verilmiştir. *"canlının kendisine yararlı olanları alması, zararlılardan sakınması ve kendi geçimini sağlaması hususunda muhtaç olduğu becerileri Allah Teâlâ'nın onda yaratması" anlamındaki ilham karşılığında kullanılmıştır. Psikolojide buna içgüdü denmektedir. Arıya yapması ilham edilen "yuvalardan maksat, arıların ağaç kovukları gibi uygun doğal mekânlarda veya İnsanların özel olarak hazırladığı kovanlarda kendi ürünleriyle oluşturdukları petekler ve her petekte bulunan altıgen gözcüklerdir. Bal arısı, Allah'ın verdiği ilham veya içgüdü sayesinde, bizzat kendisinin ürettiği bal mumuyla kendi yuvasını yapmakta, dalak (kara petek) içine milimetrik ölçülerle altıgen prizma şeklinde gözcükler yerleştirmektedir. Ayetteki deyimiyle "her türlü besleyici ürünlerden nektar denilen bal ham maddesi ve çiçek tozu toplayarak bunları hem kendi tüketimi için hem de bal ve bal mumu yapmak için değerlendirmektedir. Bu arada meyve, sebze ve ekinlerde tozlaşmayı sağlama konusunda da bütün diğer böceklerin toplamından daha fazla iş görmektedir."*[293]

Bayraklı, tefsirinde vahiy kelimesini irdeleyerek vahyin çeşitlerini ifade eder. Arıya yapılan vahyin "içgüdü" olduğunu ifade eden Bayraklı, ayetin devamında

---

[290] Yasin, 34/72.
[291] İbn Kesîr, **Tefsiru'l Kur'ani'l-Azim**, c.9, s.324-325.
[292] Said Nursî, **Şualar**, s. 921.
[293] Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, **Kur'an Yolu Tefsiri,** c.3, s.369.

gelen ve arıya emir şeklindeki hitabın ise Allah'ın arı ile konuşması olduğunu belirtir.[294]

Celal Yıldırım da arıya yapılan vahyi "içgüdü" şeklinde yorumlar. Tabiatta sünnetullahın işlediğini belirten Yıldırım, küçücük bir canlının "içgüdüyle" mükemmel bir mimar, olağanüstü bir kimyacı, şifa dağıtan bir hekim olduğunu belirtir. Yıldırım'a göre bütün bu olağanüstü durumlar kâinatta tesadüfün olmadığını, yüce Allah'ın yaratıcılığının kemalatını ispat eder.[295]

Mevdudî, Kur'an vahyini hariç tutarak aslında bütün evrenin ve evrendeki canlıların ilahi vahye mazhar olduklarını söyler. Kur'an vahyinin farkını "peygamberin farkındalığı" olarak açıklayan Mevdudî, insanî keşiflerin dahi tıpkı arıya ilham edilmesi gibi ilham yoluyla gerçekleştiğini savunur.[296]

Esed, buradaki vahyin içgüdü olduğunu ve bu ilhamın sünnetullahın tabiattaki çarpıcı tezahürlerinden birini oluşturduğunu ifade eder.[297]

Söz konusu ayetle ilgili bütün müfessirler arıya vahyedilişin keyfiyetini ilham/içgüdü şeklinde tefsir etmişler ayrıca bu tür vahyi ilahi kudretin delilleri olarak zikretmişlerdir. Arının ürettiği balın keyfiyeti ve şifa olması ilahi kudretin nişanesi olarak gösterilebilir. Arılardaki inanılmaz işbirliği ve çalışma usulleri ayetteki "vahyin" keyfiyetine dair bize önemli ipuçları vermektedir. Ayrıca arının üretimi olan peteklerin şeklinin altıgen olması arının mimari matematik bilgisine işarettir. Arının aklının olmadığını bildiğimizden bu tür bilgilerin onda var olması garipsenecek bir durumdur. Bütün bu özellikleri alt alta koyduğumuzda arıya ilahi vahyin keyfiyeti daha iyi anlaşılmaktadır. Yine ilahi fermanın arıyı muhatap alması arılarla insan arasındaki bağın da sıcak olması gerektiğine işaret eder. Dünyadaki düzen için arının varlığı değerlidir. Bazı bilim insanları arıların toplu şekilde

---

[294] Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri**, c.11, s.18.
[295] Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, c.7, s.3353, Said Şimşek, **Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri,** c.3, s.163.
[296] Mevdudî, **Tefhimu'l-Kur'an**, c.3, s.37.
[297] Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı,** s.542.

ölümünün insanlık için tehlikeler içerdiğine sıkça işaret etmektedirler. İlahi vahye muhatap olmuş bu varlıkların değeri insanlık için açıktır. Yüce Rabbimiz bu ayetle ayrıca insanlara bu varlıkların korunmasının da önemine işaret etmektedir.

2.5. KUŞLARA BEŞERÎ ÖZELLİKLERİN VERİLMESİ

2.5.1. Kuşlara Has Bir Dilin Olması

وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُدَ وَقَالَ يَا اَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَاُوْتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ
اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ

"*Süleyman, Dâvûd'a varis oldu ve "Ey insanlar, bize kuşdili öğretildi ve bize her şey verildi. Şüphesiz bu, apaçık bir lütuftur" dedi."*[298]

Taberî, ayetin tefsirinde Hz. Süleyman'ın halkına kendisine Allah'ın çeşitli nimetler verdiğini ve bu nimetlerden birinin de kuşların dilini anlamak olduğunu söylediğini belirtir. Hz. Süleyman, halkına insanların dili insanlar için nasıl anlaşılırsa kuşların da dilinin kendisi için öyle anlaşılır olduğunu söyler.[299]

Razî, Zemahşerî'ye dayandırdığı yorumunda kuşların konuşmasının öğretilmesinden maksadın onların özelliklerini bilmek olduğunu söyler. Yani Razi, "Hz. Süleyman'ın kuşdilini bilmesinden maksat, kuşların yaratılış amaçlarını bilmektir" der.[300]

Beydâvî, Hz. Süleyman'a kuşların dilinin öğretilmesini bir mucize olarak kabul eder. Fakat buradaki konuşmanın niteliği farklıdır. Zira çıkarılan her ses Beydâvî'ye göre konuşmadır. Hayvanların çıkardıkları sesler maksatlarına göre değişik olmakla beraber, kendi cinsleri tarafından bu konuşma anlaşılmaktadır. Hz. Süleyman'ın kuşların dilini anlamasından maksat da kendisine verilen ilahi kuvvetle sesin temsîl ettiği manayı ve bununla kastedilen maksadı bilmesidir. Kurtubî'nin

---

[298] Neml 27/16.
[299] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c.18, s.24-25.
[300] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c.17, s.410.

anlattığı hikâyeleri de aktaran Beydâvî, Hz. Süleyman'ın, kuşların çıkardıkları seslerden onların durumunu anlayabildiğini ifade eder.[301]

Kurtubî, ayetin tefsirinde Hz. Süleyman'ın Davud peygamberin peygamberlik mülküne varis olduğunu ve Allah'ın O'na her hayrı bağışladığını söyler. Kuşların dilinin anlaşılması da bu bağışlanan şeyler arasında yer alır. Kurtubî, tefsirinde kuşların dilinin Hz. Süleyman tarafından anlaşıldığına dair bazı örnekler verir. Verilen bu örneklerde genellikle kuşlar ile Hz. Süleyman arasındaki ikili diyalogları görmekteyiz. Tefsirinde bununla ilgili değişik örnekler veren Kurtubî, Hz. Süleyman'ın sadece kuşların dilini değil ayrıca bitkilerin dilini de bildiğini bunun şaşılacak bir bilgi olmadığını ifade eder. Kurtubî, İbn Arabî'den yaptığı aktarımda bitkilerin dile gelerek kendilerini Hz. Süleyman'a tanıttıklarını zararlarından ve faydalarından bahsettiklerini belirtir.[302]

İbn Kesîr, tefsirinde Hz. Süleyman'ın kuşların dilinden anladığını, onları dinlediğini bunun ilahi bir nimet olduğunu belirtir. İbn Kesir, bazı insanların kuşların daha önce insanlar gibi konuşabildiklerini iddia etmelerinin de bu ayetle çürütüldüğünü söyler. Zira bu iddia sahiplerinin iddialarının doğru olması durumunda Hz. Süleyman'a verilen bu ikramın anlamı kalmazdı.[303]

Semerkandî, ayetin tefsirinde Hz. Süleyman'a mucize olarak dağların tesbihinin ve kuşlarının dilinin anlaşılmasının verildiğini belirtir. Kurtubî gibi kuşlarla Hz. Süleyman arasında geçen çeşitli diyaloglara yer veren Semerkandî, kuşların konuşmalarının Hz. Süleyman tarafından anlaşıldığı konusunda da Kurtubî ile aynı fikirdedir.[304]

---

[301] Beydâvî, **Beydâvî Tefsiri**, c.2, s.660, 661.
[302] Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an**, c.16, s.112-114.
[303] İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, c.10, s.396.
[304] Semerkandî, **Tefsiru'l-Kur'an,** c.4, s.415.

Kuşeyrî'ye (v.986) göre, kalbi Allah ile huzur bulan ve basiret sahibi kişiler Allah sayesinde her şeyi bilebilir. Ayrıca bu kişilere keşif verilir. Peygamberler de bu kimselerden olduğundan bir mucize olarak onlara kuş dili bahşedilebilir.[305]

Celal Yıldırım, ayetin tefsirinde peygamberlere ait bir hale dikkat çeker. Peygamberlerin algılarının diğer insanlara göre çok faal olduğunu, ruhlarının gelişkin ve çeşitli yeteneklere sahip olduğunu belirten Yıldırım, Hz. Süleyman'ın da bu ruh hali vasıtasıyla kuşların dilini anladığını, cinleri sevk edebildiğini ifade eder. Bunu ruhî kemal ile açıklayan Yıldırım, bazı veli ve mürşitlerde de bu gibi olağanüstü hallerin görüldüğünü ifade eder. " Zira ruh, fizik ötesi âleme duyarlıdır" diyen Yıldırım, ruha ait özelliklerin henüz bilim tarafından tam olarak keşfedilemediğini ifade eder.[306]

Seyyid Kutub, kuşların da insanlar gibi ümmet olduğunu belirtir. En'am suresi 38. ayetine de vurgu yapan Kutub, hayvanların, kuşların hatta böceklerin kendi aralarında anlaşmalarını sağlayan özel bir dillerinin varlığından bahseder.[307] Bugün günümüz biliminin bunu çözmeye, bu hususta tahminde bulunmaya çalıştığını ifade eden Kutub, Hz. Süleyman'ın ise ilahi bir mucize gereği buna muttali kılındığını, bazı modern tefsircilerin sandığı gibi Hz. Süleyman'ın özel ilmi araştırmalar neticesinde bu ilme ulaşmadığını ifade eder. Yani Kutub, kuşların özel iletişim aracına sahip olduklarını ifade etmekle beraber, Hz. Süleyman'ın bunu çalışarak veya babasından miras yoluyla almadığını, bilakis her şeye gücü yeten Allah tarafından bununla ödüllendirildiğini ifade eder.[308]

---

[305] Ebü'l-Kāsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, **Letâifu'l-İşârat**, tercüme: Mehmet Yalar, İlk Harf Yayınları, İstanbul, 2013, c.4, s.189.

[306] Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, c.9, s.4457.

[307] *"Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir. Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda hepsi Rablerinin huzuruna toplanıp getirilecekler."*

[308] Seyyid Kutub, **Fi Zilâli'l-Kur'an,** c.11, s.131.

Mevdudî, Tevrat'ta Hz. Süleyman'ın kuş dilini bildiğine dair hiçbir bilginin olmadığını ancak bazı İsrailî ansiklopedilerde bu bilgiye yer verildiğini belirtir. Hâlbuki böyle bir bilginin Tevrat'ta yer almaması hayret vericidir.[309]

Yazır, iki çeşit konuşmadan bahseder: Bunlardan biri insanların anlaşmak için kullandıkları dil, diğerinin ise insana has olmayan konuşma anlamındaki "mantıku't-tayr" yani kuşdilidir. Bütün hayvanların ve kuşların ses çıkararak bazı mesajlar verdiğini söyleyen Yazır, ayette geçen ifadenin ise Hz. Süleyman'a bahşedilen mucize olduğunu belirtir. Çünkü kuşların, horozların çıkardıkları seslerden maksatları diğer insanlar tarafından da anlaşıldığı için mucize sayılmaz. Horoz yem bulmak için "dık dık" diyerek tavukları çağırır. Bu diğer insanlar tarafından anlaşılabilir. Dolaysıyla ayette kastedilen mucize bu olamaz. Zira ayette belirtilen Hz. Süleyman'a verilen özel bir mucizedir. Yazır, Hz. Süleyman'a kuş dilinin öğretilmesinden kastın, hayvanlara tıpkı insanlara bahşedilen konuşma nimeti gibi bir özellik verildiğini, bu özellikleri çözen Hz. Süleyman'ın onlardan ordular meydana getirdiğini belirtir. [310]

Nursî, ayetin insanların radyoyu icat etmelerine, papağan gibi kuşların ve diğer hayvanların mühim işlerde kullanılmasına işaret edildiğini ifade eder. Nursî bu ayet yorumunda da Kur'an'daki peygamber mucizelerinin zamanla keşfedileceğini belirtir. Yani işaret ettikleri teknolojik gelişmelerin zamanla ortaya çıkacağını söyler. Ayrıca meleklerin insanın yaratılmasına itirazına bu ayet güzel bir cevap verir. Bu ayet beşerin hilafet meselesinin ispat eder.[311]

Tefsiri meal yazarı İhsan Eliaçık, kuş dilinin Hz. Süleyman'a öğretilmesini çok farklı bir şekilde yorumlar. Eliaçık'a göre Mezopotamya Akdeniz havzasında değişik medeniyetler, devletler mevcuttu. Bu devletlerin çeşitli armaları vardı. Kuş, karınca, atmaca, kurt ile o dönemin imparatorluk, devlet ve aşiretlerin devlet armaları kastedilmekteydi. Hz. Süleyman'a kuş dilinin öğretilmesi ise kuş armalarının

[309] Mevdudî, **Tefhimu'l-Kur'an,** c.4, s.98-99.
[310] Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili,** c.6, s.135-137.
[311] Nursî, **İşârâtu'l-î'caz**, s.1270.

sembolleri olduğu devletlerin Hz. Süleyman tarafından adaletle yönetilmesi anlamına gelir.[312]

Kur'an, anlatımında gerçeğe muhalif, yanlış veya göstermelik ifadeler bulunmaz.[313] Dolaysıyla ayette geçen ifadeler Arap dili bütünlüğü ve kuralları içinde anlaşılmalıdır. Bütün müfessirler ayeti mecaza hamletmeden anlamışlardır. Zira ayette mecaza hamledilecek bir karine bulunmamaktadır. Eliaçık ise ayeti zorlayarak devlet yönetiminin adaletle tesisi şeklinde anlamaktadır. Bunun zorlama olduğu açıktır. Ayrıca tarihi vesikalarda Eliaçık'ın yanıldığını göstermektedir. Çünkü Hititler'in sembolü güneş, Fenikeliler'in sembolü denizatıdır. Sebeli'lerin sembolü ise sadece güneştir.[314] Buradan da anlaşılacağı üzere bu yorumun gerek tefsir usulü kaidelerine aykırılığı gerekse tarihi vesikalara aykırılığı ortadadır.

2.5.2. Kuşların Hz. Süleyman'ın Emrine Verilmesi

وَحُشِرَ لِسُلَيْمٰنَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ

"Süleyman'ın, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen orduları onun önünde toplandı. Hep birlikte düzenli olarak sevk ediliyorlardı."[315]

Taberî, Hz. Süleyman'ın içinde cinlerin ve insanların bulunduğu orduya kuşları da dâhil ettiğini ifade eder.[316]

Razî, ayetin tefsirinde kuşların toplanabilmesi için "akıllı" olmaları gerektiğini belirtir. Dolaysıyla o zamandaki kuşların "akıllı" varlıklar olduğunu ifade eder. Zira akıl olmadığında sevk ve idare mümkün görünmemektedir.[317] Kuşların geçmiş zamandaki yaratılışlarının farklı olduğu hatta akıllı olarak yaratıldıkları şeklinde düşünce izaha muhtaçtır. Zira elimizde bununla ilgili ilmi bir bilgi söz

---

[312] R. İhsan Eliaçık, **Yaşayan Kur'an,** İnşa yayınları, İstanbul, 2007, 1. Baskı, c.2, s.290.
[313] İbn Kuteybe, **Te'vilul-Müşkilu'l-Kur'an**, Darul'l Kitab'ul İlmiyye, Kahire,1973, s.22.
[314] Bülent Şahin Erdeğer, **Eliaçık ve Rasyonel Mucizeleri**, 2009, www.haksozhaber.net.12/04/2017.
[315] Neml 26/17.
[316] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c.18, s.26.
[317] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb,** c.17, s.411.

konusu değildir. Razî'nin bu yaklaşımını doğru kabul etmemiz mümkün görünmemektedir.

Kurtubî, Hz. Süleyman'ın ordusunun yüz fersah (bir fersah 5,5 km) genişliğinde olduğunu, ordusunu dörde ayırarak bunlardan birini kuşlara ayırdığını belirtir.[318]

İbn Kesîr, yukarıda görüşlerini belirttiğimiz müfessirlere ek olarak ordunun güneşten korunmasının kuşların kanatlarıyla orduyu gölgelendirmesinden geçtiğini belirtir. Yani ordudaki kuşların görevi orduyu güneşe karşı korumaktı.[319]

Semerkandî, Hz. Süleyman'ın büyük bir orduya sahip olduğunu bu orduda insanlar, cinler ve kuşların olduğunu belirtir. Muhammed Bin Ka'b'dan rivayet edildiğine göre Hz. Süleyman'ın büyük bir halısının bulunduğu ve halıya bu üç taifeyi ayrı ayrı bindirerek sefere çıktığını ifade eder.[320]

Celal Yıldırım, ordunun üçe ayrıldığını insan ve cinler dışında orduda kuşlardan bir grubun olduğunu belirtir. Yıldırım'a göre bu kuşlar posta ve haberleşme konusunda eğitilmiş olup bu konuda görevlendirilmişlerdir.[321]

Mevdudî, cinlerin ve kuşların insanlarla beraber bulunduğu bir ordudan söz eder. Bunların üç ayrı taife olduğunu belirtir. Zira her biri "el" yani marifelik takısıyla kullanılmışlardır. Mevdudî, kuşların ve cinlerin mecazî anlamda kullanıldığı fikrini şiddetle reddederek mecaza hamledilecek hiçbir karinenin bulmadığını ifade eder.[322] Mevdudî, Hindistan bölgesindeki mealcilerin isimlerini vermeden onların bu ayeti mecaz şeklinde yorumladıklarını söyler.

Seyyid Kutub, orduda kuşların bulunduğunu fakat bunların türlerinin ve sayılarının sınırlı olduğunu belirtir. Bu yorumuna dayanak olarak Hz. Süleyman'ın

---

[318] Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an**, c.12, s.117.
[319] İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim,** c.10, s.397.
[320] Semerkandî, **Tefsiru'l-Kur'an**, s.416.
[321] Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, c.9, 396.
[322] Mevdudî, **Tefhimu'l-Kur'an,** c.4, s.107.

Hüdhüd kuşunu sormasını delil olarak gösterir. Kutub'a göre bütün kuşlar orduda olsaydı Hz. Süleyman Hüdhüd kuşunu fark edemezdi.[323]

Kur'an Yolu'nda İbn Aşur'a dayandırılan görüşe göre, kuşlar orduda haberleşme ve su bulma konusunda görevli idiler.[324]

Hz. Süleyman, adeta ilahî mucizelerin ve ikramların gölgesinde yaşamıştır. Ordusunun büyüklüğü ve çeşitli unsurlardan meydana gelişi ilahi ikramlar neticesinde olmuştur. Bu ayette de kuşların onun emrine verildiğini görmekteyiz. Müfessirler, ordusundaki kuşların istihbarat, haberleşme ve su bulma gibi çeşitli vazifeler gördüğünü belirtir. Bu ilahî mucizelerden istifade eden Hz. Süleyman, yaşadığı coğrafyaya adalet dağıtmıştır. Bilginin ve gücün ahlak ile birleşmesinin adalet için önemli olduğu gerçeği Hz. Süleyman örneğinde somutlaşmıştır. Müslümanlar, Kur'an'ın bu ayetlerinden gerektiği gibi dersler çıkarmalı, hayvanlara dair ilimleri insanlığın hizmetine sunmanın yollarını aramalıdırlar.

2.6. HÜDHÜD KUŞUNUN KONUŞMASI

وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَالِيَ لَا اَرَى الْهُدْهُدَ اَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ

لَاُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا اَوْ لَاَاذْبَحَنَّهُ اَوْ لَيَاْتِيَنِّى بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ

فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ اَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ
اِنِّى وَجَدْتُ امْرَاَةً تَمْلِكُهُمْ وَاُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَىْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ
وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللهِ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ
اَلَّا يَسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذِى يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ
اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ

---

[323] Seyyid Kutub, **Fi Zilâli'l-Kur'an,** c.11, s.131-132.
[324] Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, **Kur'an Yolu Tefsiri**, c.4, s.191.

قَالَ سَنَنْظُرُ اَصَدَقْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ
اِذْهَبْ بِكِتَابِى هٰذَا فَاَلْقِهْ اِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ

"(Süleyman) kuşları gözden geçirdi ve şöyle dedi: Hüdhüd'ü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplara mı karıştı? Bana (mazeretini gösteren) apaçık bir delil getirmedikçe kesinlikle onu ağır bir şekilde cezalandıracağım, ya da kafasını keseceğim. Çok geçmeden Hüdhüd gelip Süleyman'a: "Senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sana Sebe'den doğru bir haber getirdim. Oranın halkına hükmeden, herşeyden kendisine bolca verilen ve büyük bir tahta sahip olan bir Kâdın buldum; onun ve milletinin Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm. Göklerde ve yerde gizli olanları ortaya koyan, gizlediğiniz ve açıkladığınız şeyleri bilen Allah'a secde etmemeleri için şeytan, kendilerine, yaptıklarını güzel göstermiş, onları doğru yoldan alıkoymuştur. Bunun için, doğru yolu bulamazlar. O çok büyük arşın sahibi olan Allah'tan başka tanrı yoktur" dedi. Süleyman, Hüdhüd'e şöyle dedi: "Doğru mu söylüyorsun, yoksa yalancılardan mısın, göreceğiz. Benim şu mektubumu götür onlara at, sonra da yanlarından ayrıl ve ne sonuca varacaklarına bak."[325]

Taberî, ilgili ayetlerin tefsirinde Hüdhüd kuşunun Hz. Süleyman'ın ordusunda iki görevinin olabileceğini ve görevlerini aksatınca Hz. Süleyman'ın onu aramaya başladığını ifade eder. Bazı rivayetlerde Hüdhüd'ün çölde su arama işini üstlendiği, bazı rivayetlerde ise nöbetçi olarak görevlendirildiği ifade edilmiştir. Yine Neml suresinin 26. ayette Hüdhüd kuşu, Belkıs'ın kavminin Allah dışında varlıklara taptığını kınadığını görmekteyiz. Taberi, Hüdhüd'ün bu davranışının onun değerini artırdığını belirtir. Abdullah bin Abbas'tan rivayet edildiğine göre, Resulullah (s.a.v) dört hayvanın öldürülmesini yasakladı. Bunlar karınca, arı, Hüdhüd ve göçegen kuşudur. Taberî, hadisin Hüdhüd kuşunun değerinden bahsettiğini söyler.[326]

[325] Neml, 27/20-28.
[326] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c.18, s.40-44.

Zemahşerî, Hüdhüd kuşunun konuşmasının yüce Allah'ın kudretine, Hz. Süleyman'a da verilen mucizeye işaret ettiğini belirtir.[327]

Razî de Hüdhüd kuşunun ordudaki görevinden dolayı görünmemesi üzerine Hz. Süleyman'ın onun boşluğunu fark ettiğini ifade eder. Taberî'nin saydığı Hüdhüd'ün görevlerine ek olarak güneş ışıklarına karşı Hz. Süleyman'ı gölgelemek görevinin de Hüdhüd kuşuna ait olduğunu, bu görevi yapmayınca kaybolduğunun anlaşıldığını belirtir. Bazı mülhidlerin Hüdhüd kuşuyla ilgili bu anlatıları akıldan uzak gördüklerini belirten Razî, meseleyle ilgili bazı soruları sorar ve bu soruların cevaplarını aktarır. Mülhidlere göre kuşlar akılsız olduklarından bu işi yapmaları mümkün görünmemektedir. Ayrıca Hz. Süleyman Şam'da iken Hüdhüd kuşunun Yemen'e kısa sürede varması imkânsızdır. Sorulara cevaben Razî, bunların ilahi kudret dâhilinde mucize olduğunu ve Allah'ın kudretiyle gerçekleşmesinin zor olmadığını beyan eder.[328]

İbn Kesîr, ayetlerde geçen olayı olduğu gibi kabul eder. Hüdhüd kuşunun değerli olduğunu çünkü Allah dışındaki varlıklara tapınılmasından rahatsız olduğunu belirtir. Razî ve Taberî'den farklı olarak Hüdhüd kuşunun mektubu gagasında taşıdığını, Belkıs'ın odasına girerek mektubu onun göğsüne edeple bıraktıktan sonra bir kenara çekilerek görevini tam manasıyla icra ettiğini söyler.[329]

Semerkandî, ayetlerin tefsirinde Hüdhüd'ün orduda su bulma görevini icra ettiğini belirtir. Hüdhüd, ordudan kısa süreliğine ayrılmış, gezmelere gidince bağların güzelliğine dalarak Belkıs'ın ülkesi Yemen'e kadar gitmiştir. Geciktiğini fark edince orada karşılaştığı başka bir Hüdhüd kuşu, ona Belkıs'tan bahsetmiş ve bu haberle gitmesi durumunda cezadan kurtulacağını söylemiştir. Hüdhüd kuşu da bu şekilde Hz. Süleyman'ın yanına gelerek durumu arz etmiş ve cezadan kurtulmuştur. Başka bir rivayete göre mektubu ulaştırma görevini Hz. Süleyman'dan alan Hüdhüd, Belkıs'ın güneşe tapındığı pencerenin önüne gelerek güneşin ışığını gölgeleyince,

[327] Zemahşerî, **Keşşaf**, c.4, s.446.
[328] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c.17, s.417.
[329] İbn Kesîr, **Tefsir'ul-Kur'an'il-Azim**, c.10, s.397.

Belkıs tarafından fark edilmiş ve mektup bu şekilde ulaştırılmıştır. Semerkandî bütün bu anlatımların bir kuşun Hz. Süleyman'la sohbet etmesini, emir alıp iletmesini mucize olarak değerlendirmiştir.[330] Kurtubî ve Kâdı Beydâvî de bu hikâyeyi olduğu gibi aktarır.[331]

Celal Yıldırım, tefsirinde yukarıdaki görüşlerden farklı yorumlar ve görüşler aktarır. Yıldırım'a göre Hüdhüd kuşu akıl ve idrak sahibi olmadığı için Kur'an'da anlatılan bu hikâye oldukça karmaşık ve anlaşılması güç bir olaydır. Ya Hüdhüd kuşu Hz. Süleyman'ın peygamberlik vasfı dolaysıyla onun yüksek ruhi etkisinden faydalanarak bu bilgilere ulaşmış ya da kuşu eğiten kişiler Hüdhüd'ü posta ve haberleşme işinde kullanmışlardır. Celal Yıldırım, hayvanlarda var olan olağanüstü özellikler noktasında araştırmaların yetersiz olduğunu, dolaysıyla bu konuda araştırmaya teşviğin söz konusu olduğunu belirtir. Yıldırım, konuyla ilgili Şah Veliyyullah Dehlevi'nin ilginç bir yorumunu aktarır. Dehlevi'ye göre meleklerin kuşlara ve diğer hayvanlara ilhamı söz konusudur. Mesela bir balıkçı ağını denize attığında meleklerin, balıkların bir kısmını ağlara yönlendirdiğini bir kısmını da ağdan uzak tuttuklarını ifade eder. Bu yorum bağlamında düşünüldüğünde Hüdhüd kuşunun meleklerden aldığı ilham sayesinde bu tür bilgileri Hz. Süleyman'a ulaştırdığını söylememiz mümkündür. Dehlevi ikinci yorumunda ise hayvanların ilginç özelliklere sahip olduğunu belirtir. Bu özellikler sayesinde çok ince hesaplar yaptıklarını, kendi aralarında anlaştıklarını, tehlikelere karşı tedbir aldıklarını ifade eder. Görevli insanlar kuşların boynuna takılı ifadeleri/mektupları okuyordu düşüncesini de aktaran Yıldırım, bu durumda ayetin mecaza hamledilmesi gerektiğini bunun da imkânsız olduğunu ifade eder.[332]

Seyyid Kutub, Kur'an'da adı geçen Hüdhüd kuşunun sıradan bir kuş olmadığını, iyi anlatımda bulunan, gözlemleyen ve en önemlisi Allah'ın birliğini ve

---

[330] Semerkandî, **Tefsiru'l-Kur'an,** c.4, s.415.
[331] Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an**, c.16, s.129-133, Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil,** c.2, s.667.
[332] Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, c.9, s.4460.

şirki iyi kavramış bir kuş olduğunu belirtir. Kutub, burada bir mucizenin varlığından bahsedildiğini ifade eder.[333]

Muhammed Esed, temsilî olarak en aşağı türden bir varlığın bile yeri gelince bütün ilmine rağmen Hz. Süleyman'ın bilmediği bir şeyi bilebileceğini, ayrıca bunun kendini beğenme fitnesine karşı bir hatırlatma olduğunu ifade eder.[334]

Esed, bu yorumlarında her ne kadar Razî ve Zemahşerî'den alıntılandığını belirtse de bu iki müfessir de ayeti mucize şeklinde yorumlar. Esed'in, yorumunu Razî ve Zemahşerî'ye dayandırdığını belirtmesine rağmen olayı temsîl olarak değerlendirmesi de eleştirilecek bir durumdur.

R. İhsan Eliaçık, Hühdüd'ün Hz. Süleyman ile diyaloğu noktasında ilginç fikirler ileri sürer. Eliaçık'a göre ordu içindeki komutanların sembolleri kuş, kartal, atmaca veya horoz olan kuvvetle muhtemel Mısır'dan katılmış bölükleri denetlediği sırada "Hüdhüd" lakaplı bir subayın ortalıkta görünmediğini fark eder. Bunun üzerine bu subayı yakaladığı takdirde cezalandıracağını ifade eder.[335]

Muhammed Ahmed Halefullah, bölümün başında da geçtiği üzere Hüdhüd'ün konuşmasını edebî öykülerdeki anlatım metotu olarak kabul eder. Halefullah, kıssalarda hayvanlara ait insani özelliklerin öykü tarzı olduğunu, gerçekliğe tekabül etmediğini iddia eder. Halefullah, kıssaların gerçek olmadığını ders ve ibret maksadıyla vaz edildiğini belirtir.[336]

Müfessirlerin ekseri olayın birebir gerçekleştiği konusunda hemfikirdirler. Bazı müfessirler ise olayın "mucize" boyutu üzerinde durmuşlardır. Celal Yıldırım'ın konuya bakışı farklılık arz etmektedir. Zira hayvanlar âlemiyle ilgili araştırmaların çokluğuna rağmen henüz keşfedilmemiş birçok sır vardır. Yine peygamberlerin yüce bir ruha sahip olmaları bu konuyu anlamamızda önemli ipuçları

---

[333] Seyyid Kutub, **Fi Zilâli'l-Kur'an,** c.11, s.135-136.
[334] Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı,** s.765.
[335] R. İhsan Eliaçık, **Yaşayan Kur'an,** c.2, s.291.
[336] Muhammed Ahmed Halefullah, **Kur'an'da Anlatım Sanatı**, s.298-302.

içerir. Dehlevi'nin, hayvanların meleklerle irtibatının olduğu düşüncesi yabana atılmamalıdır. Zira fiziki âlemin ötesinden bahseden Kur'an gözle görülmeyen, aklın keşfedilmemiş sahaları noktasında da önemli bilgilerden bahsetmektedir. Halefullah Kur'an'daki bu ayetin edebî bir tarz olduğunu belirtir. Kuşkusuz bu şekildeki yaklaşımların ilmi bir tarafının olmadığını söylemek durumundayız. İhsan Eliaçık'ın "Hüdhüd" kuşu ile alakalı yorumunu ise akılcı bir yorum tarzından ziyade batinî bir yorum şekli olarak görmek mümkündür. Bu şekildeki yorumlamaların Kur'an'ı anlama metotlarından hiçbirine uymadığı net olarak görülmektedir. Kur'an'ı anlamada mecaz, Arap şiiri vb. önemli kıstaslar es geçilmiş; sırf meseleyi aklileştirme uğruna ayet asıl anlamından uzaklaştırılmıştır.[337]

2.7. KARINCALARIN KONUŞMASI

حَتّٰٓى اِذَآ اَتَوْا عَلٰى وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يٰٓا اَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوْا مَسٰكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ وَجُنُوْدُهٗ وَهُمْ لَا يَشْعُرُوْنَ

فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِّنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ اَوْزِعْنِيْٓ اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِيْٓ اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰىهُ وَاَدْخِلْنِيْ بِرَحْمَتِكَ فِيْ عِبَادِكَ الصّٰلِحِيْنَ

"Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca, "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler" dedi. Süleyman, onun bu sözüne tebessüm ile gülerek dedi ki: "Ey Rabbim! Beni; bana ve ana-babama verdiğin nimetlere şükretmeye ve razı olacağın salih ameller işlemeye sevk et ve beni rahmetinle salih kullarının arasına kat!"[338]

Ayette görüldüğü gibi Hz. Süleyman karıncaların kendi aralarında ki konuşmalarını işitmekte ve bu büyük nimet için Allah'a şükretmektedir. Oysa konuşma insanlara has bir özellik iken Kur'an'da karıncaların da konuştuğuna dair ayeti kerime bulunmaktadır. Bu konu oldukça ilginç bir durumdur.

---

[337] Bülent Şahin Erdeğer, **Eliaçık ve Rasyonel Mucizeleri,** 2009, www.haksozhaber.net.12/01/2017.
[338] Neml, 27/18-19.

Taberî, Hz. Süleyman'ın karıncanın konuşmasını duymasını onun iktidarının büyüklüğüne işaret ettiğini belirtir. Hz. Süleyman'ın ordusunda cinler ve kuşlar bulunmakla beraber O, karıncaların bile sesini duyuyor ve ona göre pozisyon alıyordu. Taberî'ye göre konuşan karınca, "kanatlı karınca" idi.[339]

Razî, karıncanın konuşmasının gerçek olduğunu ifade ettikten sonra bunu yüce Allah'ın kudretine bağlar. Razî'ye göre Allah'ın dilemesiyle karıncanın dile gelmesi mümkündür. Razî, bu olaydan bazı dersler çıkarılması gerektiğini belirtir. Öncelikle kişi yolda yürürken karıncalara zarar vermemelidir. Yine bu olay peygamberlerin ismetine delalet eder. Zira karınca öldürmek günah olduğundan, Razî'ye göre Allah karıncayı konuşturarak O'nu bu günahtan korumuştur. Karıncanın diğer karıncalara "içeri girin, Süleyman ve ordusu sizi kırmasın" tabirinin de karıncanın diğer karıncalara ders vermek için söylediğini ifade eder. Razi'ye göre karınca, Hz. Süleyman ve ordusunun karıncalar tarafından görülmesi durumunda ihtişamdan etkilenerek nankörlüğe sapacakları endişesinden dolayı diğer karıncalara seslenmiştir.[340]

Necmuddin Kübra, karıncaların konuşmasını işarî tefsirinde farklı yorumlar. Konuşan karınca "nefs-i levvame"dir. Ey karıncalar hitabından kasıt "ruhani sıfatlar"dır. "Evlerinize giriniz" emri beş duyu organına işaret etmektedir. Karınca kastettiği Hz. Süleyman "kalp" demektir. Bu ayete bu şekilde yaklaşan Necmuddin Kübra, Allah'ın Hz. Süleyman'a ikramda bulunarak onun hem nefsani hem de ruhani hayattaki tüm varlıkların konuşmasını anladığını belirtir.[341]

Beydâvî, karıncaların konuşmasının ilahi kudretin eseri olduğunu belirtir. Allah'ın karıncalarda bu özelliği yaratmasının mümkün olduğunu ifade eder. Yine

---

[339] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c.18, s.28.
[340] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c.13, s. 413.
[341] Necmuddin Kübra, **Te'vilatün-Necmiyye**, c.4, s.328-329.

karıncaların konuşmasının peygamberlerin masumiyetine bir gönderme olduğu düşüncesini serdeder.[342]

Kurtubî, bu ayeti tefsir ederken uzun açıklamalarda bulunur. Değişik görüşler ve rivayetler aktarır. Bu karıncaların kurt ya da koyun kadar büyük olduklarına dair rivayetler aktarır ve sonra bunun mümkün olamayacağını, zira bu kadar büyük olmaları durumunda ezilme tehlikesinin söz konusu olamayacağını belirtir. Yine müfessirimiz, karıncanın topal olduğunu ve Hz. Süleyman'ın üç mil uzaktan karıncanın sesini duyduğunu ve ordusuna çekidüzen verdiğini ifade eder. Kurtubî, eski kitapların birinde geçtiği söylenen Hz. Süleyman ile konuşan karınca arasında geçen uzunca bir diyalogdan bahseder. Bu diyalogda karınca Hz. Süleyman'a bazı sorular sorar ve cevaplar alır. Kurtubî, bu görüşleri aktardıktan sonra İsra suresinin 44. ayetini[343] delil getirerek hayvanların tesbihatının gerçek olduğunun Kur'an tarafından ifade edildiğini belirtir. Dolaysıyla Kurtubî, karıncaların konuşmasının gerçek olduğu görüşündedir. Buna delil olarak da kendi düşüncelerimizin dışardan duyulmamasını gösterir. Dile getirilmeyen düşüncelerimizin de konuşma olduğunu ancak bunların bilinmediğini söyleyen, karıncaların ve diğer hayvanların da konuştuğunu ancak bunu peygamberler ve velilerin ilahi yardımla anlayabileceklerini ifade eder. Kurtubî, hayvanlara özellikle karıncalara merhametli olunması gerektiği yönünde hadis aktarımında da bulunur.[344]

Sabunî, ayetin tefsirinde bazı âlimlerin karınca ile alakalı tespitlerine yer verir. Karıncanın diğer karıncalara "ya" edatı ile seslendiğini "eyyuha" edatı ile uyardığını " evlerinize giriniz" kelimesi ile emrettiğini "sizi ezmesin" ifadesiyle sakındırdığını belirtir. Sabunî, bazı âlimlerin bu ifadeleri karıncanın zeki bir varlık olduğuna işaret ettiğini belirtir.*"*[345]

---

[342] Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.2, s.662.

[343]*"Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tesbih ederler. Her şey O'nu hamd ile tespih eder. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız. O, halîm'dir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır."*

[344] Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an**, c.16, s.150-153.

[345] M. Ali Sabuni, **Safvetü't-Tefasîr,** c.4, s.349.

Yazır, tefsirinde karıncaların çok ilginç hayvanlar olduğunu, içlerinde habercilerin, kontrolörlerin bulunduğunu ifade edip karıncalarla ilgili değişik hikâyelerin, araştırmaların olduğunu belirtir. Mesela bir araştırmacı karınca yuvasının önüne şeker koyar, bir müddet sonra karıncalar birbirlerine haber vererek şekerden yemeye başlarlar. Araştırmacı şekerlerin üstüne içki döker, bir kısım karınca içer ve sarhoş olur. Bunun üzerine diğer karıncalar toplanarak gelir ve bu karıncaları öldürürler. Elmalılı, bu örneği vererek karıncaların harikulade varlıklar olduklarını dolaysıyla Hz. Süleyman ile karıncaların konuşmasının çok garipsenmemesi gerektiğini ifade eder. Zira Hz. Süleyman ilahî mucizelere mazhar bir peygamber olduğundan karıncaları anlaması da bundan dolayı ilahî ikram olarak değerlendirilebilir.[346]

Celal Yıldırım da Elmalılı tefsirine benzer yorumlar yapar ve ilaveten Allah'ın araştırmacılara, karıncaları araştırmaları gerektiğine dair ipucu verdiğini belirtir.[347]

Seyyid Kutub, bu olayda iki mucizenin gerçekleştiğini ifade eder. Birinci mucize Hz. Süleyman'ın yaşadığı mucizedir ki, o da karıncaların dilini anlamasıdır. İkincisi karıncaların Hz. Süleyman'ın ordusunu fark edip tedbir almalarıdır. Kutub, bu olayı mucize dışında başka bir şeyle açıklanmasının mümkün olmadığını belirtir.[348]

Mevdudî, tefsirinde Hz. Süleyman'ın karıncayla konuşması hadisesine farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Son dönemde ortaya çıkmış bazı yorumcuların kıssayı farklı yorumladıklarını belirten Mevdudî, bu yorumculara göre "vadi'n-neml" karınca vadisi değil, bu bölgede yaşayan kabilenin ismidir, der. Bu kabileden biri Hz. Süleyman'ı görünce kendi kabilesine haber vererek onlara evlerine sığınmalarını istemiştir. Mevdudî, bu düşüncenin Kur'an'ın bu ayetine göre yanlış olduğunu çünkü Araplarda böyle bir kullanım olmadığını belirtir. Kelb kabilesinden bir kelb

[346] Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili,** c.6, 135-136.
[347] Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, c.9, s.4459.
[348] Seyyid Kutub, **Fi Zilâli'l-Kur'an,** c.11, s.135-138.

ifadesinin mümkün olmadığı gibi karıncalar kabilesinden bir karınca ifadesinin de mümkün olmadığını belirten Mevdudî, Araplarda böyle bir kullanımın dile uygun olmadığını ifade eder. Yine Mevdudî, söz konusu kişinin insan olması durumunda insanları/kabilesini evlerine sığınmaları yönünde telkinde bulunacağına, dağlara kaçmaları yönünde telkinde bulunması gerektiğinin daha doğru olacağını ifade eder. Zira devasa bir ordudan kaçış evlere sığınma ile mümkün değildir.[349]

İhsan Eliaçık karıncaların konuşması ile ilgili tefsiri mealinde, karınca, kuş, kurt vs. ifadelerin dönemin bölgesel aşiret ve devletlerin arma ve sembollerinin kastedildiğini ifade eder. Yani sembolleri karınca olan Sebelilerin yanına geldiğinde içlerinden birisi "evlerinize çekilin, bu kadar güçlü bir ordu hepimizi ezip geçer. Sakın karşı gelmeyin" dedi.[350]

Ayet yorumunda müfessirlerin hemen hemen hepsi olayın mucizevi boyutu üzerinde durmuşlardır. Necmuddin Kübra işarî tefsirinde ayetin tefsirinde ayetleri tasavvufî biçimde değerlendirdiği görülmektedir. İşarî tefsirlere has bu yaklaşımın diğer müfessirler tarafından kabul görmediği ortadadır. Zaten Kübra, ayeti yorumlarken bunun tek yorum olduğunu iddia etmemektedir. İhsan Eliaçık ve onun gibi düşünen yazarlar ise ayeti zahirinden, anlamından, bağlamından koparark modern çağın rasyonalitesine uydurma çabasına girişmişlerdir. Ayrıca Eliaçık'ın iddia ettiği gibi Sebelilerin sembolü karınca değil güneştir.[351]Ayetin siyak sibakı ve Hz. Süleyman kıssası bir bütün olarak düşünüldüğünde müfessirlerin olayın mucizevi ve ilahi kudret yaklaşımlı değerlendirmeleri yerindedir. Zira son yapılan araştırmalarda bu küçük hayvanların harika özelliklere sahip oldukları, koloniler halinde yaşadıkları, tehlike anında birbirleriyle olağanüstü şekilde haberleşip yardımcı olduklarını ortaya koymuştur. Hatta sel anında kendilerini batırmadıkları gibi beraberlikler oluşturmak suretiyle kendilerini muhafaza ettikleri görülmüştür. Yine yapılan bilimsel bir araştırmada minyatür hoparlör ve mikrofonlar yerleştirilen

[349] Mevdudi, **Tefhimu'l-Kur'an,** c.4, s.99-100
[350] Eliaçık, **Yaşayan Kur'an**, c.2, s.290
[351] Bülent Şahin Erdeğer, **Eliaçık ve Rasyonel Mucizeleri,** www.haksozhaber.net.12/04/2017.

karınca yuvasında, bilim adamları ayette bildirildiği gibi kraliçe karıncanın işçi karıncalara konuşarak talimat verdiğini gözlemiştir. Yıllar önce yapılan araştırmalarda, karıncaların sesleri kullanarak imdat çağrıları yapabildikleri fark edilmiştir. Ancak bu araştırma ile söz konusu seslerin, imdat çağrısından ve ses çıkarmaktan daha fazlası olduğu ve karıncaların kendi aralarında gerçek anlamda "konuşabildikleri" keşfedilmiştir. Kraliçe karıncanın sesi kaydedilip yuvaya dinletildiğinde, tüm karıncaların antenlerini dikip hareket etmeden "hazırol"da beklediği gözlenmiştir. Ayrıca sadece karıncaların konuşamadığı; aynı zamanda da bazı böceklerin işçi karıncaları esir alabilmek için kraliçe karıncayı taklit ettikleri fark edilmiştir. Aynı şekilde karıncalarla bir tür parazît ilişkisi içinde olan büyük mavi kelebeğin de, kraliçe karıncanın hem sesini hem de kullandığı kimyasal sinyalleri taklit edebîldiği bulunmuştur.[352] Bilimin de farkına vardığı bu özellikleri peygamber gibi duyuları diğer insanlara göre daha gelişkin ve açık birinin fark etmesi, Allah'ın gücü ve kudretiyle onların konuşmalarına muttali olması ilahi kudret dâhilinde değerlendirilebilir. Dolaysıyla ayetin zahiri kalıplar içerinde yorumlanması daha isabetlidir. Ayrıca bu kıssadan insanlar için ahlaki vazifelerde çıkarmamız gerekmektedir. Peygamberin insanlara karşı sevgisi olduğu gibi hayvanların haklarına karşı da duyarlı olması bu ayetin bizlere yüklediği ahlaki bir ödevdir.

2.8. BALIĞIN İLAHİ EMRE UYMASI

فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ فَلَوْلَا اَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ لَلَبِثَ فِى بَطْنِهِ اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَقِيمٌ وَاَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ

"Eğer Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı, tekrar dirilecekleri güne kadar onun karnında kalırdı. Eğer o, Allah'ı tesbih edip yüceltenlerden olmasaydı, mutlaka insanların diriltileceği güne kadar balığın karnında kalırdı. Derken biz onu hasta bir hâlde sahile attık. Üzerine geniş yapraklı bir ağaç bitirdik."[353]

[352] İlmi Araştırma Dergisi, 2009, 57. Sayı.
[353] Saffat, 37/143-146.

Taberî'ye göre, Hz. Yunus yaptığı zikirler neticesinde kurtuluşa ermiştir. Yoksa kıyamete kadar balığın karnında sıkıntılı olarak kalacaktı.[354]

Razî, ayetlerin tefsirinde bazı müfessirlerden (Kat'ade, Mukatil, İbn Hayyan) alıntı yaparak Hz. Yunus'un balığın karnında geçirdiği süre ile ilgili değişik görüşleri aktarır. Müfessirlerin görüşleri çeşitlidir. Bazısı üç gün, bazısı yedi gün derken bazı müfessirler bir aya kadar çıkarmışlardır. Razî, ayette geçen "tesbih edenlerden olmasaydı" lafzını Hz. Yunus'un daha önceki yaşantısında yapmış olduğu zikir ve dualar şeklinde yorumlar. Balığın ilahi emre uyması ile ilgili Hz. Peygamberden rivayet aktaran Razî, meleklerin Hz. Yunus'un zikrini duyup Allah'a söylediklerini bunun neticesinde Allah'ın balığa emrederek onu sahile çıkardığı şeklindeki hadisi nakleder. [355]

Beydâvî, yukarıdaki müfessirlerden farklı bir rivayet aktarır. Bu rivayete göre balık gemi ile beraber yol alır. Bu yol alış sırasında balık kafasını denizin üstünde tutarak Hz. Yunus'un nefes almasını sağlar. Karaya yaklaşınca ilahi emre uyarak onu sahile bırakır.[356]

Kurtubî de değişik rivayetlerle yukarıdaki yorumları destekler. Hz. Yunus'un balığın karnında yaptığı kısık sesli zikir sayesinde ilahi yardıma mazhar kılındığını ve bu şekilde üç karanlıktan kurtulduğunu ifade eder.[357]

Semerkandî, Hz. Yunus'un balığın karnında kırk gün kaldığını, bu süre içinde sürekli tesbih ve zikirle meşgul olduğunu belirtir. Allah'a karşı yapmış olduğu zikre karşılık Allah'ın balığa emrederek onu uygun bir sahile bıraktığını söyler.[358] İbn Kesîr de Semerkandî gibi balığın ilahî emre uyduğunu kabul eder.[359]

---

[354] Taberî, **Câmiu'l-Beyân,** c,19, s.630.
[355] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb,** c.19, s.13.
[356] Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.3, s.166.
[357] Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an**, c.18, s.97.
[358] Semerkandî, **Tefsiru'l-Kur'an,** c.5, s.251.
[359] İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, c.12, s.56.

Celal Yıldırım, Hz. Yunus'un balığın karnında geçirdiği sürelerle ilgili görüşleri aktardıktan sonra bu olayın mucize olduğunu ve fiziki yasalarla anlaşılmasının mümkün olmadığını belirtir.[360]

Mevdudî de, bu ayetlerin tefsirinde Hz. Yunus'un yaptığı hatayı anladıktan sonra balığın karnında sürekli Allah'ı zikrettiğini belirtir. Bu zikrin neticesinde Allah, onu balığın karnından kurtarır. Mevdudî, bazı rasyonalistlerin bir insanın balığın karnında yaşamayacağına ilişkin iddialarına bir örnekle cevap vererek şöyle der: *1891 yılının Ağustos ayında "Star of East" adındaki bir balıkçı teknesi, balina avlamaya çıkar. Balıkçılar yaklaşık 20 fit uzunlukta 5 fit genişlikte ve tam 100 ton ağırlığında olan bir balinayı yakalarlar. Balinayı yakalamak için mücadele ettikleri bir esnada "James Bartly" adlı balıkçı denize düşer ve balina da onu yutar. Ertesi günü aynı balina ölü olarak bulunduğunda, balıkçılar onu güç bela tekneye çekerek karnını yararlar. Arkadaşları "James Bartly"yi balığın karnından diri olarak çıkartıklarında, balığın onu yutmasından bu yana tam 60 saat geçmiştir. (Urdu Digest, Şubat 1964) böylesine bir olay herhangi bir insan için mümkün olabiliyorken, Allah'ın mucizesi olması münasebetiyle Peygamber Hz. Yunus için neden mümkün olmasın?*[361]

Muhammed Esed, söz konusu ayetlerde temsilî anlatımın olduğunu, balığın içinden kastın Hz. Yunus'un içinde bulunduğu manevi çöküntünün derin karanlığını sembolize ettiğini ifade eder.[362]

İhsan Eliaçık Muhammed Esed'in yorumunun sembolik olduğunu dolaysıyla vakıayı ıskaladığını iddia eder. Eliaçık'a göre Ninova, her tarafı balık figürleriyle dolu bir şehirdir. Hz. Yunus onları tevhide davet edince sorunlar baş gösterir. En

[360] Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, c.10, s.5126.
[361] Mevdudî, **Tefhimu'l-Kur'an,** c.5, s.46.
[362] Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı,** s.920.

sonunda gemiye binip kaçmak ister. Ancak gemidekilerle tartışınca devlet (balık) tarafından hapse atıldığını iddia eder.[363]

Görüldüğü üzere müfessirler ayetin zahirine, eldeki rivayetlere, lafızların anlamına bakarak Hz. Yunus kıssasını yorumlamışlardır. Hz. Yunus denize düşünce balık tarafından yutulmuş ancak balık ilahî emre uyarak Hz. Yunus'u sahile ulaştırmıştır. Esed meseleye sembolizm katsa da asıl yorumdaki sınırların aşılmasını İhsan Eliaçık'ta görmekteyiz. Bu noktadaki yorumlarının da batinî yorum tarzına benzediği görülmektedir. Bülent Şahin Erdeğer'in de ifade ettiği gibi Asurlu'ların ana sembolü balık değil "kanatlı arslan"dır. Kur'an ayetlerini aklileştirmede sınırların zorlandığını söylememiz mümkündür. Ayette anlatılan olay ilahî bir yardımdır. Balık ilahî emre uyarak karnında Hz. Yunus'un hayatına son vermemiş ve onu güvenli bir şekilde sahile bırakmıştır.

2.9. YERDEN ÇIKACAK BİR CANLININ (DÂBBETÜ'L-ARZ) İNSANLARLA KONUŞMASI

وَاِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِنَ الْاَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ اَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِاٰيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ

"(Kıyametin kopacağına dair) o söz başlarına gelince, onlar için yerden kendilerine bir dâbbe (canlı bir yaratık) çıkarırız. O, onlara insanların âyetlerimize kesin olarak inanmadıklarını söyler."[364]

Dâbbe دَابَّةً kelimesi genellikle yerde yürüyen her canlı için kullanıldığı gibi binek hayvanları içinde kullanılır.[365]

Taberî, bu varlığın insanların İslam'ı terk ettikleri, ahlaken bozuldukları bir dönemde kıyametin alameti olarak çıkacağını belirtir. Bu varlık kıyamete yakın çıkacak ve insanlarla konuşacaktır. Dâbbetü'l-arzın nerede çıkacağı kesin olarak

---

[363] Eliaçık, **Yaşayan Kur'an,** c.2, s.477.
[364] Neml 27/82.
[365] İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab,** c.1, s.369.

bilinmemesine rağmen bazı rivayetlerde Mekke'de çıkacağı ifade edilmiştir. Bu varlığın/canlının elinde Hz. Süleyman'ın mührü ve Hz. Musa'nın asası olacak, mühür ile kâfirlerin alınlarına kâfir, müminlerin alnına da "mümin" damgasını vuracak, müminlerin yüzleri yıldızlar gibi parıldayacaktır. Taberî, bu varlıkla ilgili hadis rivayetlerine de başvurur. Huzeyfe'den rivayet edilen hadiste sahabelerin kendi aralarında konuştuklarını Peygamberimiz görünce "ne konuşuyorsunuz" diye sorar. Sahabeler "kıyameti konuşuyoruz" diye cevap verince Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurur: "Kıyametten önce on alamet görmedikçe kıyamet kopmayacaktır." Resulullah on alamet olarak şunları zikretti: Duman, Deccal, Dâbbetü'l-Arz, Güneşin batıdan doğması, Meryemoğlu İsa'nın inmesi, Ye'cüc ve Me'cüc, Güneşin üç kere batması. Güneş bir doğuda, bir batıda bir de Arap yarımadasında batacaktır. Bu alâmetlerin sonuncusu ise Yemen'den çıkacak olan bir ateştir. Bu ateş insanları göç ettirecek ve haşr olacakları yere doğru sürükleyecektir."[366] Peygamber efendimiz diğer bir Hadis-i Şerifinde de şöyle buyurmaktadır:"Dâbbetü'l-Arz çıkacak, onda Süleyman'ın mührü ve Musa'nın âsâsı bulunacaktır. Asâ ile Müminlerin yüzünü parlatacak mühür ile de kâfirlerin burunlarını damgalayacaktır, öyle ki bir sofranın başında oturan insanlar bir araya gelecekler, biri diğerine: "Ey Mümin" Diğeri de bir başkasına "Ey Kâfir" diyecektir."[367] Bu rivayetleri aktaran Taberî, Dâbbetü'l-Arzın şekli hakkında çeşitli rivayetlerin olduğunu ancak bu rivayetlerin güvenilir olmadığını belirtir.[368]

Razî, Dâbbetü'l-Arzın şekliyle ilgili değişik görüşlerin olduğunu fakat sıhhati noktasında sıkıntıların olduğunu söyler. Başının öküz başına, kulağının file, gözlerinin domuza vs… anlatıların olduğunu ifade eder. Hadislerde onun çıkacağı yerin Mekke olduğunu belirten Razî, insanlara Safa tepesinden sesleneceğini, elinde Hz. Süleyman'ın mührü ve Hz. Musa'nın asası olacağını insanları mümin ve kâfir diye ayıracağının hadislerde ifade edildiğini belirtir. Razî, ayetteki konuşma fiilinin tefsirini ise şu şekilde yapar. Konuşma fiili, konuşma anlamına geldiği gibi, yaralama

[366] Ebu Davud, Mefahim, 4311 no'lu hadis, Tirmizî, Fiten, 4041 ve 4055 no'lu hadis.
[367] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** c.2, 491 no'lu hadis.
[368] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c.18, s.121-128.

anlamına da gelir. Ancak Razî, buradaki fiilin konuşma anlamında olduğunu ve o hayvanın insanlara Allah'ın ayetlerini okuyacağını belirtir.[369]

Kurtubî, ayetin tefsirinde "söz aleyhlerine gelince" ifadesinden kastın insanlar arasında "emri bil maruf ile nehyi anil münkerin" ortadan kalkması olduğunu belirtir. Bu görüşüyle ilgili İbn Ömer ve Said El Hudrî rivayetlerini aktarır. Abdullah bin Mes'ud ise bunu "âlimlerin ölmesi ve Kur'an'ın ortadan kalkması" şeklinde yorumlar. Kurtubî, bu görüşleri aktardıktan sonra bütün bu yorumların doğru olduğunu söyler ve ayette "onlar ayetlerimize inanmıyorlardı" ifadesini delil olarak zikreder. Kurtubî, Dâbbenin varlığı hususunda beş görüş ileri sürer. Birinci görüşe göre Dâbbe Hz. Salih'in devesinin yavrusudur. Bu rivayete göre devenin yavrusu Mekke'ye giremeyecek uzunca bir süre saklanacak, sonra Mescid-i Harama girip orda böğürünce herkes sağa sola kaçışacak, ancak imanında sabreden müminler kaçmayacaktır. Dâbbe onların alınlarını mühürleyecek, müminlerin alınları yıldız gibi parlayacaktır. Daha sonra oradan uzaklaşacak olan Dâbbe'ye hiçbir varlık yetişemeyecek, önündeki kimse ise kurtulamayacaktır. Dâbbe sayesinde kâfirler ve müminler kesin ve net bir şekilde ayrılacaklardır. Kurtubî, Hz. Salih'in devesi öldürülünce yavrusunun kaçtığını, bir kayalığa saklanarak kaybolduğunu iddia eder. İşte kaybolan bu yavru devenin Dâbbetü'l-Arz olduğunu belirtir. İkinci görüşe göre Dâbbe, tüylü, kıllı, altmış zira' uzunluğunda ayakları bulunan bir varlık olduğu da rivayet edilmiştir. İbn Ömer'den gelen rivayete göre Dâbbe yaratılış itibariyle Âdemoğulları gibidir. Bu Dâbbe'nin başı bulutlarda, ayakları ise yerde olacaktır. Yine rivayete göre bu Dâbbe'de her bir canlının hilkatinden bir parça bulunacaktır. Maverdi'ye göre başı öküz başı, gözleri domuz gözleri, kulakları fil kulakları, boynuzları dağ keçisi boynuzu, boynu devekuşu boynu, göğsü arslan göğsü, rengi kaplan rengi, böğürleri kedi böğrü, kuyruğu koç kuyruğu, ayakları deve ayakları olacaktır. Her bir eklem arasında da on iki zira' bulunacaktır. Bu rivayetin başka kaynaklarda rastlayamadık. Zemahşerî: "Âdemoğlu ziraıyla" diye kayıt koymuştur. Onunla birlikte Musa'nın asası, Süleyman'ın mührü de çıkacaktır. Müslümanın

[369] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb,** c.17, s.462.

yüzüne Musa'nın asası ile beyaz bir nokta koyacak yüzü ağaracaktır. Kâfirin yüzüne de Hz. Süleyman'ın mührünü basacak yüzü simsiyah kesilecektir. İbn Abbas'a göre Dâbbe, Kâbe'nin üzerine çıkan ejderhadır. Son görüşe göre ise Dâbbe insandır. Zira Hz. Ali'ye atfedilen bir rivayette Hz. Ali, Dâbbe'nin kuyruğunun olmayacağını fakat sakalının olacağını ifade eder. Bu görüşe göre Dâbbe insanoğlundan olacak, bidat ehliyle sürekli tartışma içinde olacağından ona insan değil "Dâbbe" denilecektir. Kurtubî, bu görüşün zayıf olduğunu zira âlimlerin bu görüşte tahkir edildiğini ifade ettikten sonra birinci görüşün bütün sorulara cevap niteliği taşıdığını belirtir. [370] Yani Kurtubi'ye göre dabbe Hz. Salih'in devesinin yavrusudur.

İbn Kesîr, Taberî'nin ve Kurtubî'nin hadis rivayetlerini aktardıktan sonra "tukellimuhum" ifadesinin iki anlama gelebileceğini, hem insanlarla konuşma hem de insanları yaralama anlamının olabileceğini ifade etmiştir. İbn Kesîr, bu görüşünden sonra çok sayıda hadis rivayet etmiş ve hadislerle ilgili yorum yapmamıştır.[371]

Semerkandî, Dâbbe'nin kıyamet alameti olduğunu, kâfirlerin onu görünceye kadar iman etmeyeceklerini, ancak onu görünce iman edeceklerini yalnız o anda yapılan tevbenin kabul edilmeyeceğini ifade eder. Semerkandî, Dâbbe'nin şekli noktasında ise Taberî'den alıntılar yapar.[372]

Celal Yıldırım, yukarıdaki müfessirlerin zikrettiği hadislerin varlığından bahseder ancak bunların güvenilirliği konusunda şüphelerin olduğunu belirtir. Dâbbe'nin canlı demek olduğundan hareketle bunun bir insan olabileceğini, bu insanında insanların dinen ve ahlaken çok zayıfladıkları bir dönemde ortaya çıkacak bir lider olma olasılığından bahseder. Yıldırım bazı âlimlerin bu lider konusunda Hz.

---

[370] Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an**, c.16, s.208-209.
[371] İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim,** c.10, s.430-431.
[372] Semerkandî, Tefsiru'l-Kur'an, c.4, s.433. Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.2, s.682.

İsa ve Hz. Mehdi'yi de zikrettiklerini ifade ettikten sonra en doğrusunu Allah'ın bildiğini ifade eder.[373]

Yazır, tefsirinde Dâbbe'nin "canlı" anlamına geldiğini sadece hayvanlardan değil insanlardan bahseden ayetlerde de Dâbbe kavramının geçtiğini ifade eder. "yeryüzünde yaşayan her canlının rızkı Allah'a aittir"[374] ayetinde de geçtiği üzere insanların da Kur'an'da Dâbbe diye nitelendiğini ifade eder. Ayrıca Hz. Ali'den rivayet edilen hadiste Dâbbe'nin sakalının olacağının ifade edilmesi Dâbbenin erkek olduğuna işarettir. Bu ipuçlarından yola çıkan Yazır, Dâbbenin insanların dinen ve ahlaken fesada uğradıkları zaman ortaya çıkacak olan büyük bir Müslüman lidere işaret ettiğini savunur. Ortaya çıkan Müslüman liderin elinde hadislerde de ifade edildiği üzere Hz. Musa'nın asası ile Hz. Süleyman'ın mührü olacaktır. Mühür ve asa Dâbbenin insan olduğuna başka bir kanıttır. Yazır, ayette "Dâbbe" diye nitelenmesinin sebebinin ise, Müslüman liderin kâfirlere hiç acımayacağının göstergesi olduğunu ifade eder.[375]

Seyyid Kutub tefsirinde, Dâbbe'nin fiziksel özelliklerine yer veren müfessirlerin gereksiz ve sonuçsuz bir işle uğraştıklarını ifade eder. Ayrıca hadislerde de bu konuda tam bir netlik sağlanamadığını dolaysıyla Dâbbenin cismi ve şekli üzerine konuşmak gereksizdir. Kutub, bu ayetin kıyametin alametlerinden birini anlattığını ve Dâbbe'nin ahir zamanda meydana gelecek bir mucize olduğunu söyler. Ayette hayvanın insanlarla konuşmasından bahsedildiğini dolaysıyla Dâbbe'nin de "konuşan bir hayvan" olduğunu anlatır. Yine Kutub, Neml suresinde karıncalar, cinler, kuşlar ve böceklerle ilgili anlatının da olmasının bu görüşünün delili olduğunu [376] ve Kur'an'ın bütünlüğünü harika bir şekilde tasvir ettiğini söyler.[377]

---

[373] Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, c.9, s.4507.
[374] Hud, 11/6.
[375] Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili,** c.6, s.323.
[376] Neml, 27/18-19,22-28.
[377] Seyyid Kutub, **Fi Zilâli'l-Kur'an,** c.11, s.198.

Mevdudî, ayetin tefsirinde ahir zamanda iyiliklerin tamamen unutulduğu bir dönemde Dâbbe'nin çıkacağını ifade eder. Dâbbe'nin şekli ve çıktığı nokta hususundaki hadislerin birbiriyle çeliştiğini dolaysıyla kafa karıştırdığını belirten Mevdudî, Allah'ın kıyamet kopmadan önce bir hayvana konuşma kabiliyeti ihsan edeceğini, kıyamet koptuktan sonra ise insanın uzuvlarını dahi konuşturacağını belirtir. Yani Mevdudî söz konusu canlının konuşmasını ilahi bir "ihsan" olarak addeder[378]

Esed, kıyamet kopmadan önce ve tevbe kapılarının kapanmasından sonra bu canlının geleceğini söyler. Esed, "yerden çıkarılan yaratık" ifadesinin ise kıyametten önce insanın hayata dünyevi bakışını, ruhen yoksullaşan maddeci karakterini dile getiren bir sembol olduğunu belirtir. Bu "yaratık" insana mecaz yoluyla maddeye gömülüp kendisini bitirmesinin Allah'a olan inancının eksikliğinden ileri geldiğini söyler.[379]

Kıyamet alametlerinden biri olarak görülen Dabbetü'l-Arz'dan bahseden ayet mutlak müteşâbih ayetlerdendir.[380] Dolaysıyla bu konuda net bir yorum yapmak mümkün görünmemektedir. Ayetin zahirinden ve Seyyid Kutub'un da ifadelerinden anlaşıldığı üzere sure isminin karınca (Neml) olması, Allah'ın kıyamet zamanı bir mucize olarak konuşan bir hayvanı göndermesinin mümkün olduğunu göstermektedir. Yine Elmalılı'nın canlı varlıktan kastın adaletli bir lider olduğu yorumu da yabana atılmamalıdır. Fakat en doğrusunu elbette Allah bilir.

2.10. EBABİL KUŞLARININ İLAHİ EMRE UYMASI

اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِاَصْحَابِ الْفِيلِ اَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِى تَضْلِيلٍ وَاَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا اَبَابِيلَ تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَاْكُولٍ

[378] Mevdudî, **Tefhimu'l-Kur'an,** c.4, s.147.
[379] Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı,** s.778.
[380] Muhsin Demirci, **Tefsir Usulü,** İFAV, İstanbul, 2011, s.169.

"Rabbinin, fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi? Onların tuzaklarını boşa çıkarmadı mı? Üzerlerine balçıktan pişirilmiş taşlar atan sürü sürü kuşlar gönderdi. Nihayet onları yenilmiş ekin yaprakları hâline getirdi."[381]

Fil Suresi, İslam tarihindeki meşhur "Fil vakası" olarakta bilinen hadise hakkında inen suredir. Taberî, İbn Hişam ve İbn İshak'tan fil hadisesini nakleder. Kuvvetli rivayete göre bu olay Hz. Peygamberin doğduğu sene meydana gelmiştir. Yemenli Ebrehe, bir kilise inşa etmiş ve tüm Araplara çağrıda bulunarak kendi yaptırdığı kiliseyi ziyaret etmelerini istemişti. Araplar onun çağrısına uymayınca hiddetlenerek Kâbe'yi yıkacağına dair yeminler etmiştir. Fillerden müteşekkil ordusuyla Mekke'ye doğru yola çıkmış, yolda bazı küçük Arap aşiretleri direnmek istemişse de muvaffak olamamışlardır. Ebrehe yürüyüşünü sürdürmüştür. Mekke'ye gelince Abdulmuttalib'le bir görüşme yapmış, Abdulmuttalib gasp edilen develerini isteyince Ebrehe kızmış ve Mekke'de bulunan Kâbe'ye saldırı emri vermiştir. Tam bu sırada Yemen'den deniz tarafından gelen kırlangıç kuşları siccil taşları ile Fil ordusuna saldırmış, ordu helak edilmiştir.[382]

Taberî, Allah'ın ebabil kuşları ile helakı gerçekleştirdiğini belirttikten sonra "ebabil" kelimesi üzerine değişik görüşler aktarmıştır. Abdullah bin Mes'ud ebabilden maksadın "bölük bölük", Abdullah bin Abbas "birbirini takip edenler" Hasan Basri "çok" Abdullah bin Evza ise "ayrı ayrı kuşlar" demek olduğunu belirtmişlerdir. Bazı müfessirlere göre bunlar deniz tarafından gelen renkli kuşlardır. Bu kuşlar "siccil" denen taşlarla fil ordusunu helak etmişlerdir.[383] Razî, ayetlerin tefsirinde "ebabil" kelimesinin dilcilere göre anlamlarını verir. Ebu Ubeyde, "bölük bölük" Ahfeş ve Ferra "dağınık" Ebu Cafer Ruasî "düzen bakımından demet demet" anlamına geldiğini söylemişlerdir. Şekilleri hususunda İbn Abbas "deniz tarafından gelmiş simsiyah kuşlar" ifadesini kullanır. Said bin Cübeyr ise "küçük beyaz kuşlar" olduklarını söylemiştir. Razi, taşların atılması hususunda âlimlerden değişik görüşler

[381] Fil, 105/1-5.
[382] Taberî, **Câmiu'l-Beyân,** c.24, s.627.
[383] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, c.24, s.629.

aktarır. Mukatil, kuşların biri gagasında diğer ikisi ayağında olmak üzere üçtaş olduğunu ve bu taşlarda atılacak kişilerin isimlerinin yazılı olduğunu belirtir. İkrime, atılan taşlar sebebiyle fillerde ve askerlerde kabarma meydana geldiğini sonra bunun çiçek hastalığına dönüşerek helakın gerçekleştiğini belirtir. Bazı kimseler de küçücük taşlarla koca insanların yok olmasının gerçekçi olmadığını iddia etmişlerdir. Razî ise itikâdımızda bu tür şeylerin gerçekleşmesinin mümkün olduğunu ifade ettikten sonra bizce çok önemli bir gerçeğe parmak basar. Bazıları Kâbe'nin değişik yollarla tahribata uğradığını ancak böylesi bir helakın gerçekleşmediğini iddia ederler. Razî, bu olayın peygamberimizin gelişini müjdeleyen bir olay olduğunu O'nun gelişinden sonra artık böyle bir mucizeye gerek olmadığını söyler.[384]

Kurtubî ve İbn Kesîr de Razî ve Taberî ile aynı görüştedir.[385]

Semerkandî, Allah'ın Kâbe'yi yıkmaya gelenlerin üzerine sürü sürü kuşlar gönderdiğini, o kuşlar attıkları taşlar ile ordudaki insanların canında çiçek hastalığına benzer yaralar açtığını ve bu şekilde helak edildiklerini ifade eder.[386]

Celal Yıldırım, olayla ilgili tarihi malumatları aktardıktan sonra "tayren" hakkında iki görüşten bahseder. Müfessir Meragi, "tayren" kelimesinin nekra olduğunu dolaysıyla bu kelimeden kastın sivrisinek veya karasinek vasıtasıyla Allah tarafından insanlara öldürücü ve bulaşıcı mikroplar bulaştırıldığı şeklinde yorumlar. Yıldırım, bu tür yorumların olayın mucizevi boyutunu göz ardı etmek için ortaya atıldığını ve hiçbir karinenin bu yoruma kapı aralamadığını belirtir. Yıldırım, olayın tamamen ilahi mucize olduğunu savunur.[387]

Mevdudî, "ebabil" kelimesinin Urduca'da kuş anlamına geldiğini ifade eder. Said bin Cübeyr rivayetinde bu kuşların tek bir defa görüldükleri bir daha da görülmedikleridir. Said bin Cübeyr kuşların fil ordusunu siccil taşlarıyla helak

---

[384] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb,** c.23, s.422.
[385] Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an**, c.22, s.477;İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, c.14, s.455.
[386] Semerkandî, **Tefsiru'l-Kur'an,** c.6, s.476.
[387] Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, c.13, s.7003.

ettiğini söyler. Mevdudî, Mevlana Hamiduddin Ferrahi'den şöyle bir yorum aktarır. Ferrahi'ye göre Yemen ordusu 60 bin kişiden oluşmaktadır. Araplar, Yemen ordusunu görünce onları taş yağmuruna tutar. İlahî yardım ile Yemen ordusu yenilir. Kuşlar ise öldürülen Yemen ordusu askerlerinin leşlerini yer. Ferrahi'ye göre taşları atan Ebabil kuşları değil Araplardır. Mevdudî, bu iddianın hiçbir şekilde gerçeği yansıtmadığını Arapların böylesi bir orduya karşı asla karşı gelmeyeceklerini anlatır. Mevdudî, iddianın doğru olması durumunda ifadenin şöyle olması gerektiğini belirtir: "*Onlara, pişirilmiş taşlar atmıştınız. Sonra Allah (c.c.) onları yenilmiş ekin gibi yapmıştı ve üzerlerine kuş sürüleri göndermişti."*Mevdudî, durumun böyle olmadığını kuş sürüleriyle Yemen ordusunun helak edilerek "yenilmiş ekin yapraklarına" çevrildiğini söyler.[388]

Muhammed Esed, kuşların cinsinin ne ayetlerde ne de hadislerde açık bir şekilde belirtilmediğini ifade eder. Kuş sürülerinden maksadın sinekler vasıtasıyla taşınan mikrop olması durumunda dahi bunun bir mucize olduğunu zira Mekke halkına beklenmeyen bir kurtuluş imkânı sağladığını belirtir.[389]

İhsan Eliaçık, Ebrehe'nin Bizans'ın kışkırtmasıyla Kâbe'yi yıkmak istediğini fakat başarılı olamadığını belirtir. Çünkü kırlangıç sürülerinin istilasının Yemen ordusunu bozguna uğrattığını ifade eder. Kırlangıç sürülerinin ise Madagaskar adasındaki volkan püskürmesi sonucu sürüler halinde güneye doğru giden göçmen kuşları olduğunu iddia eder. Bu kuşların ayaklarında kızgın, volkanik Madagaskar yüzeyinden taşıdıkları sert taşlar olduğunu ve bu taşlarla fil ordusuna üşüştüklerini ifade eder. İbn İshak ve İbn Hişam'ın "ilk defa o zaman Arap topraklarında çiçek hastalığı oluştu" demesini bu iddia için delil kabul eden Eliaçık klasik müfessirlerin olayı araştırmadan "mucize" anlayışıyla sureyi değerlendirdiklerini iddia eder.[390]

Mustafa İslamoğlu "tayr"ın kuştan sineğe, görünenden görünmeye varana dek bir yerden bir yere hava ile intikal eden her hareketli varlık için kullanıldığını belirtir.

---

[388] Mevdudî, **Tefhimu'l-Kur'an,** c.7, s.243-246.
[389] Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı,** s.1308.
[390] Eliaçık, **Yaşayan Kur'an,** c.3, s.413-414.

Bu manada "tayr"ın çevreden gelen volkanik püskürtme yorumuna da tekabül edebîleceğini söyler. Son tahlilde İslamoğlu, bütün yorumların ilahi müdahalenin bir şekilde gerçekleştiğini teyit ettiğini belirtir.[391]

Fil suresinin tefsiriyle ilgili yukarıda görüşlerini belirttiğimiz müfessirler dışında etraflıca değerlendirmelerde bulunan bir diğer müfessirimiz Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'dır. Elmalılı, gerek dilci, gerekse müfessir birçok âlimin görüşüne başvurarak değerlendirmelerde bulunur. Fil suresi ikinci ayetteki "ebabil" kavramıyla ilgili dilcilerden Ferra, Ebu Ubeyde, Zemahşerî ve Ragıb'ın görüşlerini ayrıca müfessirlerden Taberî'nin görüşlerini değerlendiren Elmalılı, sonuç olarak "tayren" kelimesinin nekra olduğunu dolaysıyla tek bir isme verilmiş kuş ismi şeklinde değerlendirmenin pek mantıklı olmadığını belirtir. Kelimenin tekilinin olup olmaması yönündeki tartışmaları da tefsirinde işleyen Elmalılı, kelimenin tekil olmadığını ancak bir tek kuşun isminin de olmadığını ifade eder. Bu kuşların değişik tür ve renklerden olduğunu ve Yemen bölgesinden geldiklerini rivayetlerden yardım alarak ifade eder. Siccil taşı üzerine de değerlendirmelerde bulunan müfessirimiz, Taberî'nin bu kelimenin kökeninin farsça olduğu şeklindeki düşüncesini kabul eder. Ayrıca rivayetlerden elde edilen bilgiler ışığında siccillin nohut kadar büyük taşlar olduğunu ifade eder. Elmalılı, sureyle ilgili rivayetlerin tevatür derecesinde olmasından dolayı Mekkeli müşriklerin hiçbir itirazda bulunmadıklarının altını çizer. Zira Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber aleyhinde her türlü dedikodu ve iftira için yol aramalarına rağmen söz konusu sure ile ilgili aleyhte tek bir sözde bulunmamışlardır. Bu da bu olayın yaşanmış/görülmüş gerçek bir olay olduğu tezini güçlendirmektedir. Elmalılı, çağdaş müfessirlerden Muhammed Abduh'un sicil ve ebabilden kastın çiçek hastalığı şeklindeki iddiasını da ele alır. Bu iddiaya kaynak olan rivayetin "o sene Mekke'de çiçek hastalığı başladı" haberi olduğunu belirten Elmalılı, rivayetin ahad olduğunu, oysa bu haberin geliş şeklinin mütevatir olduğunu dolaysıyla senet yönünden tenkide açık olduğunu söyler. Aynı şekilde akli manada da boşlukların olduğunu belirten müfessirimiz bir anda bir vadideki ordunun üstüne kuşlar

[391] Mustafa İslamoğlu, **Hayat Kitabı Kur'an,** s.1304-1305.

tarafından veya herhangi bir şekilde çiçek hastalığının bulaştırılmasının da akla pek uygun olmadığını belirtir. Elmalılı'ya göre ebabil kuşlarını bu şekilde değerlendirmek hem senet hem de metin yönünden oldukça problemlidir. Yine ayette geçen "yenilmiş ekin" ifadesinin de çiçek hastalığı iddiasını nakzettiğini belirten müfessirimiz bir vadide kuşlar tarafından adeta uçaklarla bombalanan bir ordu gibi dağıtılmasının daha gerçekçi olduğunu belirtir. Müfessirimiz burada ilahi kudretin izlerini görmenin mümkün olduğunu ifade eder. Tabiat kanunları her ne kadar bu olayı izah etmekte zorlansa bile ilahi kudret vesilesiyle bu olay gerçekleşmiş ve Mekkeliler bu olaya şahit olduklarından asla menfi anlamda söz edememişlerdir. Dolaysıyla ismi belirsiz sürü sürü kuşlar Ebrehe ordusunu darmadağın etmişlerdir. Yine Elmalılı, söz konusu çağdaş iddiaların aslında Avusturyalı Hammer'in meşhur "Osmanlı Tarihi" kitabının otuz beşinci babında Yemen'in fethi konusu ele alınırken İslam öncesi Yemen tarihinde bu olaya değinerek bu şekilde ele aldığını ve Abduh'un hile ve teşevvüş ile bu rivayeti tevatür seviyesinde gösterme talihsizliğinde bulunduğunu ifade eder.[392]

Söz konusu ayetler ile ilgili klasik tefsirler ve çağdaş yaklaşımları ele aldık. İlk dönem müfessirleri olayı "ilahi kudretin" imkânları içinde değerlendirdiğini, ancak son dönem araştırmacılarının ise bilimsel/akli deliller bulma gerekçesi ile olayı daha karmaşık bir hale soktuklarını gördük. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın tefsirinde genişçe yer verdiği bu tartışmaları nihayetinde güzel ve makul bir çerçevede sunduk. Çiçek hastalığı şeklindeki iddiaların gerek senet yönünden gerekse metin yönünden tenakuz içerdiğini ifade eden Elmalılı'nın görüşlerinin yerinde olduğunu düşünüyoruz. Özellikle Batının teknolojik üstünlüğü ele almasından sonra yenilgi psikolojisiyle hareket eden Müslümanların "mucizevi" olayları aklileştirme amelelerinin "Fil Suresi" örneğinde olduğu gibi tutarlı olmadıkları açıktır.

---

[392]Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili,** c.9, s.448-495.

2.11. İNSANIN ZÜRRİYETİNİN KONUŞMASI (EZELİ SÖZLEŞME)

وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِى اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰى اَنْفُسِهِمْ اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلٰى شَهِدْنَا اَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّا كُنَّا عَنْ هٰذَا غَافِلِينَ

"Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sülblerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)" demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, "Biz bundan habersizdik" dememeniz içindir."[393]

Taberî, bu ayetin genelde zahiri anlamı ile anlaşıldığını belirtmiştir. Taberî, konuyla ilgili çok sayıda rivayet aktarır. Abdullah b. Abbas, Peygamber efendimizin şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir; "Allah, Arafta, Âdem'in sülbündeki zerreciklerden söz aldı ve onun sülbünden yarattığı her zürriyeti çıkardı. Onlar, zerrecikler halinde önüne dizdi sonra hepsiyle yüz yüze konuştu ve onlara bu âyetleri bildirdi. Abdullah bin Amr şöyle rivayet eder. Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Âdemin sülbünden, daha sonra meydana gelecek olan insanlar, tarağın, baştan bir şeyleri alması gibi alınıp çıkarıldılar. Sonra Allah onlara: "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" diye sordu. Onlar da: "Evet sen bizim rabbimizsin" dediler. Melekler de kıyamet gününde: "Biz böyle bir şey hatırlamıyoruz" dememeniz için bizler şahidiz." dediler. Yine Enes bin Malik rivayetinde kıyamette hesap bittikten sonra Allah cehennemliklerin en hafif olanına " dünyadaki bütün varlıklarını cehenneme girmeme karşılığında vermek ister miydin" sorusuna insan "evet" deyince Allah, " sen Âdem'in sülbünde iken bundan daha kolayını istemiştim, senden ortak koşmamanı diledim ama sen direttin diyecektir." Bu rivayetleri aktaran Taberî, bazı müfessirlerin ise bu ayeti "temsîl" olarak değerlendirdiklerini ifade eder.[394]

[393] Araf, 7/172.
[394] Taberî, **Câmiu'l-Beyân,** c.10, s.550-557.

Zemahşerî, ayetin tefsirinde bu olayın temsîlî olduğunu ifade eder. Zemahşerî'ye göre Allah'ın insana verdiği akıl, temyiz ve görme yeteneği, onun "elestu bi rabbikum" şeklindeki soruya görmüş gibi cevap vermesine neden olur.[395]

Razî, ayetin tefsirinde müfessirlerin ve hadisçilerin görüşleri ile Mutezilenin iddialarını nakleder. Yukarıda Taberî'de benzerlerini gördüğümüz hadisleri nakleden müfessir Razî, olayın aynı şekilde gerçekleştiğini belirten hadislere karşılık Mutezile mezhebinin iddialarını sıralar. Mutezilî âlimler on bir maddede bu olayın aynen gerçekleştiğini reddedip ayeti mecaza hamlederler. Bu maddelerden bazılarını saymamızda fayda olacağını düşünüyoruz.

1-Ayette "zahrihi" yerine "zuhur" yani tekil yerine çoğul gelmesi sözkonusu ayette Hz. Âdem'den bahsedilmediği anlamına gelir. Zira Hz. Âdem'in tek sırtı vardı. Mutezilenin bu delilinin yabana atılır bir delil olmadığını ifade edelim.

2- Bu diyalogun aynen gerçekleştiğinin kabul edilmesi "tenasüh" fikrinin doğruluğuna kapı aralar. Zira "tenasüh" düşüncesindekiler de daha önce hayatın başka bir bedende var olduğunu fakat unutulduğunu iddia ederler. Oysaki tenasüh batıldır. Yine Mutezile zerrelerle böyle bir konuşmanın gerçek olduğunun düşünülmesi halinde onlara akıl verildiğinin kabul edilmesinin lazım geldiğini belirtir. Zira buradaki diyalog akıllılarla yapılan diyaloga benzemektedir. Daha önce yapılmış bu sözleşmeyi hatırlamadığımıza göre böyle bir olayın gerçekleşmiş olması mümkün görünmemektedir.

3- Bütün zürriyetin Hz. Âdem'in sırtından alınıp böylesi bir sözleşmenin yapılması akla münafidir. Zira sayısızca sülbün ortaya konması ve bunların Hz. Âdem'in sırtında bulunmasının imkânı yoktur. Hz. Âdem'in sırtında bunca zürriyetin var olması imkânsızdır.

---

[395] Zemahşerî, **Keşşaf,** c.2, s.529-530.

4- Aklın olabilmesinin şartı bedenin ve bünyenin var olmasıdır. Beden ve bünye var edilip sözleşme bu şekilde gerçekleşti ise bunca bedene bu dünya bile dar geleceğine göre Hz. Âdem'in sırtının bunları alması aklen imkânsızdır.

5- Dünyada iken insanların hatırlamadığı bir şeyin onların aleyhlerine hüccet olması kabul edilebilir bir durum olamaz. Zira hatırlanamayan bir meseleden dolayı aleyhte delillendirme akla aykırıdır.

6- Nasıl ki çocuklar sorumluluktan beridirler aynen öyle de o zerreler sorumluluktan beridirler. Çünkü kendilerine akıl nimeti bahşedilmemiştir

Razî, Mutezilenin bu görüşlerini aktardıktan sonra bu iddiaları çürütmeye çalışır. Razî, ahd olayının hatırlanmayışının sebebini çok kısa bir sürede gerçekleşmesine bağlar. Çok kısa sürede gerçekleşen ahit insan tarafından unutulmuştur. Zerrelere akıl verilmesinin lüzumunu iddia eden Mutezile âlimlerine Zeccac'tan delil getiren Razî, karıncanın konuşmasının Kur'an'da ifade edildiğini bu manadaki ayetlerin de bu konuyu delillendirdiğini ifade eder. Yani söz konusu ahid olayında Razî'ye göre zerrelere Allah akıl vermiştir. Bunca zerrenin bir bedenin sırtında bulunmasını akla aykırı bulan mutezileye Razî şöyle karşılık verir: *"Biz deriz ki, bize göre, hayatın bulunabilmesi için bünye şart değildir. Bölünmeyi kabul etmeyen "cevher-i ferd" (atom) ise hayat ve aklı kabul eder. Binaenaleyh biz o zerrelerden her birini bir cevher-iferd olarak düşünürsek, artık nasıl olur da siz, "Hz. Âdem'in sırtı, o zerrelerin hepsini içine alamaz" diyebilirsiniz? Ancak ne var ki bizim vermiş olduğumuz bu cevap, önce yaşamış olan bazı bilginlerin telâkkilerine uygun olarak "insan, bedende, bir cevher-i ferd ve bölünmeyen bir cüz'dür..." dediğimiz zaman tamamlanır."*

Özetle Razî, ahid olayı hakkında iki görüşün olduğunu bunlardan birinin müfessir ve muhaddislerin görüşü olduğunu diğer görüşün ise Mutezile ve akılcıların olduğunu belirtir. Muhaddis ve müfessirler olayın aynı şekilde gerçekleştiği düşüncesinde iken, Mutezile ve akılcılar ise olayın mecaz veya temsîl olduğu

düşüncesindedirler. Razî, Mutezilenin iddialarına cevaplar vererek olayın aynı şekilde gerçekleştiğini düşüncesini savunan müfessir ve hadisçilerle aynı safta yer alır.[396]

Beydâvî de "ezeli sözleşmenin" temsîl yoluyla gerçekleştiğini belirtir.[397]

İbn Kesîr, ayetle ilgili çok sayıda rivayet aktardıktan sonra nefislerin aynı şekilde sözleşmeyi kabul etmelerinin temsilî bir anlatım olduğunu belirtir. Bu ayetten kastedilenin ise nefislerin tevhidi anlamaya uygun olarak yaratılmaları olduğunu belirten İbn Kesîr, olayın aynı şekilde gerçekleştiğini belirten hadislerin senetlerinde bir problem olduğunu savunur.[398]

Kurtubî, müfessirlere göre ayetin müşkil bir ayet olduğunu belirttikten sonra müfessirlerin görüşlerini aktarır. Genelde hadis rivayetleriyle ayeti yorumlayan müfessirimiz olayın genel olarak iki şekilde yorumlandığını belirtir. Birinci görüş sahipleri hadislerden de hareketle Hz. Âdem'in sulbünün sırtından çıkarılarak bu diyalogun aynen gerçekleştiğini savunanlardır. Kurtubî bu görüşle ilgili çok sayıda hadis nakleder. İkinci ve ilginç olan görüşe göre söz konusu diyalogdaki muhataplar kendisine peygamber gönderilen insanlardır. Yani diyaloga muhatap kişilerin itirazı olamaz, zira onlara daha sonraki yaşamlarında bu sözleri onlara hatırlatan peygamberler gönderilmiştir. Söz konusu görüş sahiplerine göre peygamber görmemiş insanların durumuyla ilgili ise herhangi bir fikir belirtilmemiştir.[399]

Bayraklı, tefsirinde bu olayın sanıldığı gibi ruhlar âleminde değil anne karnında ruh verilme işlemi sırasında yaşandığını söyler. Ayrıca bu soru sorma şeklinde diyalogun da aynen gerçekleşmiş bir diyalog şeklinde değil de insanoğlunun Rabbini tanıyacak şekilde programlanması olduğunu belirtir. İnsan, Allah tarafından

---

[396] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb,** c.11, s.137-142.
[397] Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.1, s.662.
[398] İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim,** c.6, s.434-441.
[399] Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an**, c.7, s.375-382.

kendisini tanıyacak şekilde yaratılır ancak dünyaya geldikten sonra çevresinden ve aldığı eğitimden dolayı bu ahdini unutabilir.[400]

Ali Arslan, ayetin tefsirinde Taberî başta olmak üzere çeşitli müfessirlerden ve hadislerden rivayetler aktarır. Hadislerde Allah'ın Hz. Âdem'in sırtından zerreler şeklinde zürriyetlerini çıkardığını ve Allah ile Hz. Âdem'in zürriyeti arasında ayette geçen konuşmanın gerçekleştiği anlatılır. Bu ve benzeri hadislerin sahih olduğunu ifade eden Ali Arslan, Zeccac ve İbn Anber'in bazı ayetleri bu olayı delillendirmek için getirdiklerini belirtir. Bu müfessirler Hz. Süleyman'ın karıncalarla konuşması, Hz. Davud (a.s.)'ın dağlarla zikrettiğini belirten ayetlerini delil olarak getirirler. Genel olarak ayetle ilgili iki görüşün olduğunu ifade eden Ali Arslan, ikinci görüş sahiplerinin ise olayı mecaz şeklinde değerlendirdiklerini söyler. Mecaz şeklinde değerlendirenlere göre akıl ve buluğ olmadan teklifin olması mümkün olmadığından bu ayetteki diyaloglar olsa olsa mecazdır. Ayette insana akıl ve irade verilerek Allah'ı birlemenin yolunun gösterilmiş olduğu ifade edilmektedir.

Ali Arslan, iki görüşü aktardıktan sonra ilk görüşün doğru olduğunu zira bununla ilgili rivayetlerin sahih olduğunu belirtir. İnsanların bu ahdi unutmasının mesuliyeti kaldırdığına dair akıllarda şüphe bırakması meselesi ile ilgili Ali Arslan şöyle der: "*Allah, Âdem'in sulbünden zürriyetini çıkardığında kendilerine akıl vererek, onlardan misak aldı. Yeniden Âdem'in sulbüne iade olunduklarında onlar da oluşan akıl eskisi gibi iptal edildiğinden onlar birbirlerinden doğup o misakı unutmuş olarak dünyaya geldiler. Çünkü ilâhî hikmet onların bu misakı unutmalarını gerektirmektedir. Sonra Allah onlara, peygamberlerin diliyle hitap etti. ilâhî nizamı tebliğ edenlerin kanalıyla onları uyardı. İşte bu uyarma o misakı hatırlatma makamına geçti. Çünkü bulundukları yer, teklif (sorumluluk) yurdu ve imtihan dünyasıdır. Onlar bu misakı unutmamış olsalardı mihnet, imtihan ve sorumluluk ortadan kalkacağından hüccet üzerlerinde sabit olmuştur. Nitekim onlara peygamberler gönderilmiş ve onlara daha önce kendilerinden misak alındığı hususunda ha-*

[400] Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri**, c.7, s.378-380.

tırlatmalar yapılmış olduğundan kıyamet gününde haklarında bir hüccet meydana gelmişti. Çünkü peygamberler bu misakı dünyada iken onlara haber vermiştir. Bu bakımdan onu inkâr eden kimse, misakı bozmuş ve inat etmiş olur. Hüccet onlara vacip olmuş ve unutkanlıklarından dolayı geçerliliği sakıt olmamıştır. Şeriat getiren, apaçık mucizeler gösteren peygamberin haber vermesinden sonra onların bunun koruyamamaları, onları kurtaramaz ve hücceti kendilerinden sakıt etmez."[401]

Muhammed Abduh, ayetin tefsiriyle ilgili rivayet edilen hadislerin nerdeyse tümünü aktardıktan sonra akıl ve nakil arasında çekişmelerin olduğunu ancak ayet ile ilgili hadislerin uzlaştırılabileceğini ifade eder. Olayın gerçekte yaşanmış gibi zikredilmesinin bir belagat kuralı olduğunu ifade eden Abduh, bu yöntemin çok etkili olduğunu belirtir. Yani Abduh, olayın temsilî anlatıma örnek olduğunu düşünenler arasındadır. Bu konuda özellikle İbn Kesîr'e atıfta bulunur. Yine Abduh, Fussilet suresindeki *"Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, "İsteyerek veya istemeyerek gelin" dedi. İkisi de, "İsteyerek geldik" dediler."*[402] Ayetlerinde "misak" ayetindeki gibi belagat örneği olduğunu söyler. Ayrıca *"Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir."*[403] Ayetinde de benzer bir temsilî anlatımın var olduğunu belirten Abduh, bu ayette bahsedilen temsilin insanın tevhide uygun programlanması olduğunu belirtir. İnsanların Allah'ın varlığını, birliğini tanımaya programlı olarak yaratıldığını Rum suresi'nin 30. ayeti[404] ve meşhur fıtrat hadisiyle de delillendiren Abduh, insanın kıyamet günü kendisine peygamber gelmese bile bunlardan hesaba çekileceğini aktarır.[405]

---

[401] Ali Arslan, **Büyük Kur'an Tefsiri,** c.6, s.264-266.
[402] Fussilet, 42/11-12.
[403] Ahzab,33/72.
[404] Rum, 30/30 *"Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata sımsıkı tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler."*
[405] Muhammed Abduh, Reşid Rıza, **Tefsiru'l-Menâr,** c.10, s.327-352.

Celal Yıldırım, ayetin içeriğinden ruhların kesinlikle bedenden önce yaratılıp bazı olağanüstü olaylara şahit olduğunu belirtir. Allah ezeli programıyla önce ruhları var edip, onlara melekût âlemini, tevhidi öğrettikten sonra yaşam sırası geldiğinde bedenle ruhun buluşmasını diler. Beden ile ruh birleşince ruhun öğrendiği bilgilerden geriye sadece bazı kalıntılar kalır. Bunlar Allah'ın birliği ve O'nun yaratıcılığına dair izlerdir. Celal Yıldırım'ın bu anlatımından anlaşılan o dur ki; O olayı aynen gerçekleşmiş gibi kabul etmekle beraber "elestu bezmi"nin aynı zamanda ilahi programlama olduğuna dair bir ara formül ile iki farklı görüşü uzlaştırmaya çalışmaktadır.[406]

Seyyid Kutub, Allah'ın zerrelerle konuşmasını harika bir üslupla insanoğluna aktardığını ifade eder. Bin dört yüzyıl önce insanoğlunun henüz hakkında bilgisinin olmadığı genlerin yaratılışını ve bu genlerin harikulade özellikleriyle beraber onlara ilahi fıtratın yüklenildiğini ayette ifade edildiğini belirtir. "Biz onlara dış dünyada ve iç âlemlerinde ayetlerimizi göstereceğiz ki, onun (Kur'an'ın) gerçek olduğu onlara iyice belli olsun." [407] Bu açıklamasından sonra İbn Kesîr ve Hasan Basri'nin de görüşünün bu ayetin temsilî olduğu şeklindeki görüşüne yer veren Kutub, Kur'an'ın eşsiz anlatım metoduyla insanlara tevhidin nasıl yüklenildiğini anlattığını ifade eder.[408]

Esed, ayetin mecaz yoluyla Allah'ın insanların fıtratına tevhidi yerleştirdiği gerçeğini anlattığını belirtir.[409]

Eliaçık, Allah ile ruhların diyalogunun insanda potansiyel olarak var olan fıtrat, vicdan ve sağduyuya işaret ettiğini savunur.[410]

Mustafa İslamoğlu, Zemahşerî'ye dayandırdığı görüşünde olayı temsilî olarak değerlendirir. Ayrıca lafzi anlama hamletmenin altında keskin bir "ruh-beden"

---

[406] Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, c.5, s.2274.
[407] Fussilet, 42/53.
[408] Seyyid Kutub, **Fi Zilâli'l-Kur'an,** c.6, s.308-310
[409] Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı,** s.310.
[410] Eliaçık, **Yaşayan Kur'an,** c.1, s.355.

ayrımının söz konusu olduğunu bununda hicri üçüncü asırda Yunan felsefesinden geçtiğini savunur.[411]

Mevdudî, bazılarının bu ayeti temsilî bir kıssa olarak anlattığını hâlbuki gerek ayetteki kıyamet anındaki şahitlik vurgusu gerekse hadisler olayın aynen gerçekleştiği yönündeki yorumlar için daha ikna edici delillerdir. Mevdudî, Allah'ın kudretiyle bütün beşeri yaratarak onlara akıl verdiğini ve onları bir yere toplayarak bu soruları sorduğunu belirtir.[412]

Müfessir ve araştırmacıların "elest bezmi" ya da "kalu bela" diye adlandırılan bu olayla ilgili görüşleri değişiktir. Kimi müfessirler olayın gerçekte yaşanmış bir diyalog olduğunu savunurken kimi müfessirler olayı mecaz ya da temsîl diye anlattıkları görülmektedir. İmam Kurtubî'nin Kur'an'ın müşkil ayetlerinden biri diye tanımlaması bu keskin görüş farklılıklarının anlaşılması noktasında önem arz etmektedir. Bu ayet mahiyeti itibariyle gaybi bir meseleden bahsettiği için müteşâbih ayetlerden sayılabilir. Dolaysıyla ayetin gerçekte yaşanmış bir diyalog mu yoksa mecaz mı ya da temsîl mi olduğu noktasında kesin ve iddialı tavır takınmanın zorluğu ortadadır. İlahi kudret nazarında bakıldığı zaman Razî gibi düşünmemizin önünde hiçbir engel yoktur. Razi, olayın aynen gerçekleşmesinin ilahi kudret dâhilinde olduğunu belirtir. Zemahşerî ve İbn Kesîr'in ayeti temsîlî anlatıma örnek olarak yorumlamaları da aklî yorumlama açısından bir zenginlik olarak düşünülebilir. En nihayetinde olay gayba dair olduğundan en doğrusunu Allah bilir.

2.12. AHİRETTE ORGANLARIN KONUŞMASI VE ŞAHİTLİK ETMESİ

Kur'an gayb âlemini de dillendiren ilahi bir kitaptır. Dolaysıyla ahiret âlemine ait veriler sunar. Allah kelamında büyük hesaplaşmanın yapılacağı "mahkeme-i kübra" da bütün organların dile geleceğini ve insanın aleyhine şahitlik edeceğini vurgular. Dünyevi mantıkla düşündüğümüzde ellerin ayakların ya da başka

[411] Mustafa İslamoğlu, **Hayat Kitabı Kur'an,** s.299-300.
[412] Mevdudî, **Tefhimu'l-Kur'an,** c.2, s.112-113.

organlarımızın konuşmasının makul tarafı ya da olur tarafı imkânsız gibidir. Oysa Kur'an beş ayeti kerimede bunu açık bir şekilde ifade etmektedir.

اِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ اَلْسِنَتُهُمْ وَاَيْدِيهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

"İffetli ve (haklarında uydurulan kötülüklerden) habersiz mü'min kâdınlara zina isnat edenler, gerçekten dünya ve ahirette lânetlenmişlerdir. İşlemiş oldukları günahtan dolayı dillerinin, ellerinin ve ayaklarının kendi aleyhlerine şahitlik edecekleri günde onlara çok büyük bir azap vardır."[413]

اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلٰى اَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا اَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ اَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

"O gün biz onların ağızlarını mühürleriz. Elleri bize konuşur, ayakları da kazandıklarına şahitlik eder."[414]

حَتّٰى اِذَا مَا جَاؤُهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَاَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُون وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا اَنْطَقَنَا اللهُ الَّذِى اَنْطَقَ كُلَّ شَىْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ اَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا اَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ وَلٰكِنْ ظَنَنْتُمْ اَنَّ اللهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ

"Nihayet cehenneme vardıklarında, kulakları, gözleri ve derileri, yapmış oldukları işler hakkında, kendileri aleyhine şahitlik ederler. Onlar derilerine, "Niçin aleyhimize şâhitlik ettiniz?" derler. Derileri de der ki; "Bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturdu. İlk defa sizi O yaratmıştı ve yine yalnızca O'na döndürülüyorsunuz."[415]

---

[413] Nur, 24/23-24.
[414] Yasin, 36/65.
[415] Fussilet, 41/20-23.

Taberî, Nur suresinin ilgili ayetinin tefsirini hadis ile açıklar. Kıyamet günü Allah kâfirleri sorguya çekince kâfirler kendilerini savunmak ister. Allah, kâfirlere yakınlarının ve komşularının şahitliğini gösterir. Kâfirler, yakınlarını ve komşularını yalancılıkla suçlar. Bunun üzerine Allah kâfirleri sağırlaştırarak azalarını konuşturur.[416]

Diğer ayetlerin tefsirinde de Taberî'nin aynı yorumu farklı hadislerle yaptığını görmekteyiz.[417]

Razî, ayetin tefsirinde Ehl-i Sünnet mezhebi âlimlerine göre hayat için bünyenin şart olmadığını belirtir. Allah'ın kıyamet gününde organları konuşturacağını ifade eden Razî, Mutezile'nin bunu kabul etmeyip ayetin te'vilinde mecaza başvurduğunu belirtir.[418]

Yasin suresindeki ayetle ilgili Razî, bazı inceliklerin bulunduğunu belirtir. Allah'ın mühürleme işini kendisine, şahitlik işini ise ellere ve ayaklara nispet eder. Zira şahitlikte icbar yoktur. Bu ayetin inceliklerindendir. İkinci incelik ise konuşma fiilinin ellere, şahitliğin ise ayaklara havale edilmesidir. Zira amellerin kazancı eller ile olmaktadır. Şahitlik ellere bırakılmayıp başka bir organa yani ayaklara bırakılmıştır. Bu da ayetin güzel inceliklerindendir.[419]

Fussilet suresinin ilgili ayeti hakkında Razî, uzuvların şehadetiyle ilgili değişik görüşler ortaya koyar. Birinci görüşe göre, Allah o uzuvlarda konuşma ve anlama kudretini yaratır. İkinci anlayışa göre, Allah tıpkı o ağaçta o konuşmayı yarattığı gibi, bu uzuvlarda da bunlara delâlet eden sesleri ve harfleri yaratır. (Hz. Musa meselesi) üçüncü görüş ise o uzuvlarda o fiilerin gerçekleştiğine dair bazı haller sudur eder. Razî, bu görüşleri aktardıktan sonra Mutezile'nin ayetin te'vilinde zorlamaya gittiğini ifade eder. Mutezile, ellerin konuşabilmesi için el vasfının yitirilmesinden bahseder. Oysa Allah tarafından bir fiilin meydana gelmesi için illa

[416] Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, c.17, s.231.
[417] Taberî, **Câmiu'l-Beyan,** c.19, s.473.
[418] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb,** c.17, s.27-28.
[419] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb,** c.18, s.542, 543.

bünyenin mevcudiyeti şart değildir. Razî, ayette üç duyudan bahsedildiğini oysaki beş duyumuzun varlığının bilindiğini söyler. Ayette tatma ve koklama duyusunun yer almadığını belirten Razî, koklama duyusunun zaten zayıf olduğunu, ayette tatmanın da dokunma duyusu vasıtasıyla bir şekilde gerçekleştiğini aktarır. Ayrıca Razî, İbn Abbas'tan yaptığı alıntıda derilerin şehadetinden kastın tenasül uzvu olduğunu bunun güzel bir kinaye olduğunu ifade eder.[420]

Beydâvî, bu azaların Allah'ın konuşturmasıyla bütün yaptıklarını itiraf edeceklerini ya da yaptıklarıyla ilgili o azalarda değişik hallerin sudur edeceğini belirtir.[421] Fussilet suresinde ise Beydâvî, aradaki tartışmada azaların dile gelip "her şeyi konuşturan Allah bizi konuşturdu" şeklindeki ifadenin bu konuşmanın hal diliyle gerçekleşmesi şeklindeki te'vilin uzak olduğunu ifade eder.[422]

Kurtubî, organların aynen dile gelip konuşacağını belirtir. [423] İbn Kesîr, Semerkandî ve diğer müfessirlerde bu görüştedir.[424]

Mevdudî, ağızların kapatılması ile insanların iradelerinin ellerinden alınacağını belirtir. Dil ve diğer azalar kişinin aleyhinde şahitlik edecektir.[425]

Müfessirlerin hemen hemen hepsi ortak bir noktada buluşmaktadırlar. Ahiret âleminde Allah, kudretiyle azaları dile getirecek ve azalarımız aleyhimize şahitlik edeceklerdir. Özellikle bu konuda Razî'nin rivayet destekli yorumları manidardır. Deriden kastın tenasül uzvu ile yapılan günahlar olduğu şeklindeki İbn Abbas rivayeti zina suçunun dehşetini gözler önüne sermektedir. Gizli kalacağı düşünülerek yapılan günahlar böylelikle Kur'an'ın terbiye metoduyla toplumda yok edilmeye çalışılmıştır. Zira Allah ahiret gününde kimsenin görmediği şahidin bulunmadığı

---

[420] Razî, **Mefâtihu'l-Gayb,** c.19, s.375-376.
[421] Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.2, s.551.
[422] Beydâvî, **Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, c.3, s.266.
[423] Kurtubî, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an**, c.18, s.326.
[424] İbn Kesir, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, c.10, s.201; Semerkandî, **Tefsiru'l-Kur'an**, c.4, s.302.
[425] Mevdudî, **Tefhimu'l-Kur'an,** c.4, s.595.

mekânlar için kişinin kendisini ve organlarını şahit tutacağını va'd etmektedir. İlahi kudret penceresinden bakan Müslümanlar için bunda zorluk yoktur.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim insanlığa gönderilmiş son ilahî kitaptır. Kur'an'ın ilk muhatabı olan sahabeden günümüze kadar Müslümanlar Kur'an'ı anlama çabasında olmuşlardır. Zira Kur'an, hem dünya hem de ahiret saadetini hedefleyen ilahî bir kitaptır. Bu kitabın muhtevasında iman esasları, ibadî hükümler ve ahlakî tavsiyeler olmakla beraber insanın beş duyu organıyla elde edemeyeceği gaybî bilgiler de yer almaktadır. Kur'an, yer ve göklerin; bitki ve hayvanların yaratılışları üzerine düşünmeye davet etmektedir. Tezimizde insan dışındaki varlıkların insanî özelliklerini ortaya koymaya çalıştık. Kur'an'da insana ait özellikler olan konuşma, ağlama, tesbih etme, haşyet duyma fiilerinin cansız varlıklara atfedilmesiyle ilgili ayetleri irdeledik. Yine hayvanların konuşması, onların ilahî emre uyması, peygamberin emirlerine göre hareket etmelerinin mana ve maksadını anlamaya çalıştık. Çalışmamızın nihayetinde vardığımız sonuçları şöyle özetlememiz mümkündür.

Kur'an materyalizme boğulmuş, her şeyi pozitivist perspektiften anlayan anlayışı reddetmektedir. Zira hayat, sadece beş duyu organımızla algıladığımız dünyadan ibaret değildir. Kâinatın henüz keşfedilmemiş nice sırları bulunmaktadır. Kur'an, kâinatta keşfedilmemiş bu sırlara ait işaretler içermektedir. Örneğin Kur'an'a göre bütün mevcudat Allah'ı hamd ile överek tesbih etmektedir.

Kur'an'a göre bütün mevcudat ilahi kudretin nişaneleridir. Yeryüzü, gökyüzü, ağaçlar, hayvanlar ilahî emanetlerdir. Kur'an bu varlıklara beşeri özellikler atfederek bizden doğaya, canlılara emanet gözüyle bakmamızı doğayı ve canlıları korumamızı istemektedir. Bu anlayışla kâinata bakmamızı işaret eden Kur'an, insanlığa aynı zamanda yeni bir medeniyet tasavvuru önermektedir. Zira insanlık bugün tüketim

çılgınlığının ve kapitalizmin kâr endeksli anlayışından dolayı büyük sıkıntılar, felaketler yaşamaktadır. Hâlbuki dünya ve içindekilere emanet ve rahmet nazarıyla baktığımızda o, insanlık için daha yaşanılır bir mekân haline gelir. Kur'an'da insan dışındaki varlıklara beşeri özellikler atfedilmesinin hikmetlerinden birinin bu olması muhtemeldir.

Kur'an'da çalışmamızla alakalı ayetlerin bir kısmında edebî sanatlar yer almaktadır. Özellikle anlaşılması zor ayetler temsîl-i anlatımla ifade edilmiştir. *"Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir"* [426] Bu ayetin insanda var olan iradeyi anlatan bir temsîl olduğunu söyleyebiliriz.

Kur'an, peygamberlere dair mucizelerden bahsetmektedir. Örneğin Hz. İbrahim'in ateşte yanmaması mucizevi bir olaydır. *"Dedik ki: "Ey Ateş! İbrahim üzerine serin ve selâmet ol."*[427] Ayette olağanüstü bir olaydan bahsedilmektedir. İlk dönem müfessirleri ayeti olduğu gibi mucize şeklinde değerlendirirken modern zaman Kur'an yorumcuları, pozitivizmin etkisiyle mucize olgusunu görmezden gelmişlerdir. Yine Hz. Süleyman ilgili mucizelere bazı yorumcuların batinî anlamlar yüklemesi Kur'an'ın zahirine ters düşmektedir. Kur'an'da aslolan zahiri anlamlardır. Ayetlere mecaz gözüyle bakmak, ancak güçlü karinerlerle mümkündür. Bu mucizelerin teknolojik gelişmelerin kaynağı olduğuna dair fikir beyan eden müfessirler de vardır.

Hayvanlara beşeri özelliklerin atfedildiği ayetlerin tümünde aslolan zahiri anlamlardır. Özellikle son iki asra kadar müfessirlerin bu ayetlere yükledikleri manalar zahiri anlama çerçevesinde olmuştur. Ancak sanayi inkılabı ile birlikte İslam dünyasında yaşanan fikri kopuşlar bu ayetlere zorlama yorumlar yapılmasına sebep olmuştur. İhsan Eliaçık ve Muhammed Ebu Zeyd gibi yorumcuların Süleyman

[426] Ahzab 33/72.
[427] Enbiya 21/69.

peygamberin kıssasındaki mucizeleri anlam ve bağlamdan koparark yorumlamaları eleştirilmesi gereken noktalardır.

Kur'an'da muhkem ayetlerle birlikte müteşabih ayetler bulunmaktadır. Müteşabih ayetler, Kur'an'ın anlam dünyasını zenginleştirmektedir. Özellikle kıyamet ve ahiret zamanına dair ayetleri müteşabih kapsamında değerlendirmemiz daha doğru görünmektedir. Dabbetü'l-arz veya ahirette insan organlarının ve yeryüzünün konuşmasını anlatan ayetleri bu minvalde değerlendirmemiz gerekmektedir.

KAYNAKÇA

ABDUH, Muhammed, **Tefsiri Menar**, çev. İbrahim Tüfekçi, Ekin Yayınları, İstanbul, 2012.

AKDEMİR Hikmet, **Belâgat**, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2016.

ARABÎ, Muhyiddin Muhammed bin Ali bin Muhammed, **Fütuhat**, Litera Yayınları, çeviri: Ekrem Demirli, İstanbul, 2012.

ARSLAN, Ali, **Büyük Kur'an Tefsiri**, Okusan Yayıncılık, İstanbul, 1995.

BAYRAKLI, Bayraktar, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri,** Bayraklı yayınları, İstanbul, 2001.

BEYDAVÎ, Abdullah bin Ömer bin Muhammed bin Ali, **Envaru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,** çev: Şadi Eren, Işık yy. İstanbul, 2013.

CABİRÎ, Muhammed Abid, **Kur'an'a Giriş,** çev: Muhammed Coşkun, Mana Yayınları, İstanbul, 2011.

BURSEVÎ, İsmail Hakkı, **Ruhu'l-Beyân Tefsiri,** Mektebetu Osmaniyye, h.1331.

DEMİRCİ, Muhsin, **Tefsir Usulü,** İFAV, İstanbul, 2011.

DERVEZE, İzzet, **et-Tefsiru'l Hadis**, çev: Şaban Karataş, Ekin yy, İstanbul, 1998.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim**, Te'vilul-Müşkilu'l Kur'an**, Daru'l Kitab'ul İlmiyye, Kahire,1973.

EBU'S SUUD, Mehmet b. Muhiddin Mehmet b. Mustafa el-İmadî, **İrşad'ul Akli Selim ila Mezaya'l-Kur'an'il-Kerim,** Mektebetü'r Riyad, Riyad, h.900.

ELİAÇIK, R. İhsan, **Yaşayan Kur'an,** İnşa Yayınları, İstanbul, 2007.

ENDELUSÎ, Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân, **Bahru'l-Muhit**, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut, h.745.

ERDEĞER, Bülent Şahin, **Eliaçık ve Rasyonel Mucizeleri,** 2009, www.haksozhaber.net.12/04/2017.

EREN, Şadi, **Kur'an'da Temsîller**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.

ESED, Muhammed, **Kur'an Mesajı**, çev. Cahit Koytak, İşaret yayınevi, İstanbul, 2002.

GEYLÂNÎ, Muhyiddin Ebû Muhammed Abdulkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost , **Fütûhu'l-Gayb**, çev: İlyas Aslan, Derya Çakır, İstanbul, 2012.

HALEFULLAH, Muhammed Ahmed, **Kur'an'da Anlatım Sanatı,** çev: Şaban Karataş, Ankara Okulu, Ankara, 2002.

HARİZMÎ, Ebü'l-Cennâb Necmüddîn-i Kübrâ Ahmed b. Ömer el-Hîvekî, **et-Te'vilatun Necmiyye fi't Tefsiri'i Îşarî,** Beyrut, 2009, 1. Baskı.

HASENÎ, İbn Acibe**, el-Bahr el- Medîd fi Tefsiri'l Kur'an'il Mecid**, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 2010.

HAZİN, Alaeddin Ali Bin Muhammed, **Tefsir'ul-Hazin,** Daru'l Yemâme, Beyrut, 1994.

İBN HALDUN, Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî, **Mukaddime,** çev: Halil Kendir, İmaj İç ve Dış Tic, Ankara, 2004.

İBN KESİR, Ebu'l Fida İsmail bin Ömer, **Tefsir'ul-Kur'an'il Azim**, Daru't Taybe, Kahire, 1999.

İBN MANZUR, Ebu'l Fadl, **Lisanu'l Arab,** Daru'l Sadr, Beyrut, 1990.

İlmi Araştırma Dergisi, 2009, 57. Sayı.

İSFEHANÎ, Ömer b. Abdurrahman es-Sârîsî, er-Râġıb , **el-Müfredat,** Daru'l Kalem, Şam, 1992.

İSLAMOĞLU, Mustafa, **Hayat Kitabı Kur'an,** Düşün Yayıncılık, İstanbul,2008.

KARAMAN, Hayrettin Karaman ve Komisyon, **Kur'an Yolu,** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

KUMMÎ, Ali bin İbrahim, **Tefsir'ul-Kummî**, Kum, Daru'l Hücce, 1403.

Kur'an-ı Kerim Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2005.

KUŞEYRÎ, Ebü'l-Kāsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, **Letâifu'l-İşârat**, tercüme: Mehmet Yalar, İlk Harf Yayınları, İstanbul, 2013

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, **el- Câmiu li Ahkami'l-Kur'an,** Risale Müessesesi, Beyrut, 2006.

KUTUB, Seyyid, **Fi Zilâli'l-Kur'an,** çev: Bekir Karlıağa ve diğerleri, Çelik Yayınevi, İstanbul, 1993.

MEVDUDÎ, Ebu'l Ala, **Tefhimu'l-Kur'an**, çev: Ali Bulaç ve komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.

NURSÎ, Said, **Sözler**, Nesil Yayınları, 1.cilt, İstanbul, 1996.

NURSÎ, Said, **İman Küfür Muvazeneleri**, Envar Nşr. İstanbul, 2004.

NURSÎ, Said, **İşârâtü'l-İ'caz,** Nesil Yayınları, İstanbul, 1996.

NURSÎ, Said, **Mektubat,** Zehra Yayıncılık, İstanbul, 2012.

NURSÎ, Said, **Şualar**, Envar Yayıncılık, İstanbul, 2004.

RADÎ, Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şerîf, **Kur'an Mecâzları,** çev: İsmail Durmuş, Kuramer Yayınları, İstanbul, 2016.

RAZÎ, Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn, **Mefatihu'l-Gayb**, Daru'l Fikr, Beyrut, 1981.

SABUNÎ, Muhammed Ali, **Safvetü't-Tefasir**, çev: Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014.

SADR, Muhammed Bakır, **Kur'an Okulu**, Fecr Yayınları, Ankara, 1996.

SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys, **Tefsiru'l-Kur'an**, çev: Mehmet Karadeniz, Sezgin Neşriyat ve Ciltevi, İstanbul, 2008.

ŞİMŞEK, Said, **Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri,** Beyan yayınları, İstanbul, 2012.

ŞİMŞEK, Sait, **Günümüz Tefsir Problemleri,** Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 2011.

TABATABAÎ, Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin, **El-Mîzân Fî Tefsir'il-Kur'an**, çev: Vahdettin İnce, Kevser yy. İstanbul, 2012.

TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, **Cami'ul-Beyân an-Te'vilî Ayi'l-Kur'an**, Kahire, 2001, 2.baskı.

TOPTAŞ, Mahmut, **Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri**, Cantaş Yayınları, İstanbul, 2008.

ULUTÜRK, Veli, **Kur'an'da İmam ve Ümmet Kelimelerinin Anlamları**, Diyanet İlmi Dergi, c.33, sayı:3 1997.

UZUN, Nihat, **Kur'an'da Ümmet Kavramı**, Diyanet ilmi Dergi, sayı 40, 2004.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili,** Azim Dağıtım, İstanbul, 2002.

YILDIRIM, Celal, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, Anadolu Yayınları, Ankara, 1991.

ZEMAHŞERÎ, Ebu'l Kasım Carullah bin Mahmud bin Ömer bin Muhammed, **el-Keşşâf an Hakâiki Ğavamizi't Tenzîl ve Uyuni'l Ekavîl fî Vücûhi't-Te'vîl,** Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1995.

ZUHAYLÎ, Vehbe, **et-Tefsirü'l-Münir**, çev: Nurettin Yıldız, Beşir Eryaysoy, Risale Yayınları, İstanbul, 2010.